

रणપિંગલ ભાગ. ૩ જો.

વૈદિકછન્દઃ પ્રકરણ.

ગૂર્જર ભાષામાં રચનાર

રણછોડભાઈ ઉદયરામ

એઓએ

વડોદરા નૂતનવિલાસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

અને

અમદાવાદના આર્યોદય પ્રેસમાં મુદ્રાંકિત કરાવી

પ્રસિદ્ધ કર્યું.

સંવત્ ૧૯૬૧ સન ૧૯૦૫.

:(સર્વે હક સ્વાધિન રાખ્યા છે.)

મૂલ્ય બાર આના.

અનુક્રમણિકા.

—:૦:—

નામ.	પૃષ્ઠાંક.	નામ.	પૃષ્ઠાંક.
મુખ્ય વૈદિક છંદ	.... ૧	નિષ્ઠૃત્ અને તેની વ્યાખ્યા	૬
આદ્યસપ્તક	.... ૧	વિરાટ્ અને તેની વ્યાખ્યા	૬
પરસપ્તક	.... ૧	ભૂરિક્ અને તેની વ્યાખ્યા	૬
પરાંત્પર સપ્તક	.... ૧	સ્વરાટ્ અને તેની વ્યાખ્યા	૬
આદ્ય સપ્તકના ભેદ	.... ૧	ગાયત્રી	
ગાયત્રીના ભેદ	.... ૨	ગાયત્રીનો અર્થ	૬
ઉષ્ણિકના ભેદ	.... ૨	ગાયત્રી છંદ, ગોત્ર, વર્ણ, દેવતા	૭
અનુષ્ટુપના ભેદ	.... ૨	ગાયત્રી ભેદ પ્રકાર	૭
બૃહતીના ભેદ	.... ૨	પિંગલોક્ત ભેદ	.... ૭
પંક્તિના ભેદ	.... ૨	પાદજન્ય ભેદ	.... ૭
ત્રિષ્ટુપના ભેદ	.... ૨	દૈવી ગાયત્રી સોદાહરણ	૮
જગતીના ભેદ	.... ૩	આસુરી ગાયત્રી. ,,	૮
વૈદિક છંદ: કોષ્ટક	.... ૪	પ્રાજાપત્યા ગાયત્રી, ,, ...	૮
પાદની વ્યાખ્યા	.... ૪	યાજુષી ગાયત્રી. ,, ...	૮
ગાયત્રી પાદ	.... ૪	સામ્ની ગાયત્રી ,, ...	૯
વિરાટ્ પાદ	.... ૪	આર્ચી ગાયત્રી ,, ...	૯
જાગત પાદ	.... ૫	બ્રાહ્મી ગાયત્રી ,, ...	૯
છંદપાદ સંખ્યા	.... ૫	ત્રિપાત્ ત્રિષ્ટુભ્ ગાયત્રી	૧૦
પાદ પૂરણ	.... ૫	વિરાટ્ ગાયત્રી.	૧૦
છંદ નામ નિર્ણય	.... ૫	પદપંક્તિ ,, ...	૧૦
વેદ મંત્ર છંદો વિભાગ	૫	ત્રિપદા ગાયત્રી.	૧૧
ઋક્ અને તેની વ્યાખ્યા	૫	ચવમધ્યા ગાયત્રી.	૧૨
યજુ અને તેની વ્યાખ્યા	૫	ઉષ્ણિક્ ગર્ભા ગાયત્રી....	૧૨
દંડક અને તેની વ્યાખ્યા	૬	ચતુષ્પદા ગાયત્રી	૧૩
યજુ: છંદ કલ્પના	૬	નાગી ગાયત્રી	૧૩

નામ.	પૃષ્ઠાંક.	નામ.	પૃષ્ઠાંક
વારાહી ગાયત્રી	.... ૧૪	ઉદાહરણ	.... ૨૭
આર્ષ-ગાયત્રી	.... ૧૪	પિપીલિકમધ્યા ગાયત્રી	૨૭
શંકુમતી ગાયત્રી	.... ૧૫	ઉષ્ણિક.	
શંકુમતી મહીધરાનુસારી	૧૫	ઉષ્ણિક્ છંદ વ્યાख्या	૨૮
કકુમ્મતી ગાયત્રી	.... ૧૬	ઉષ્ણિક્સ્વર, વર્ણ, ગોત્ર, દેવતા	૨૮
પિપીલિક મધ્યા ગાયત્રી	૧૬	પિંગ્લોક્ત વૈદિક ભેદ	૨૮
અણિષ્ઠ ગર્ભા	,, ... ૧૬	ઉષ્ણિક્ પાદજન્ય ભેદ	૨૯
પ્રતિષ્ઠા	.... ,, ... ૧૭	નિચૃત્ ઉષ્ણિક્ અને તેની	
પાદનિચૃત્ ગાયત્રી	.... ૧૮	વ્યાख्या	.... ૨૯
વર્દ્ધમાના	,, ... ૧૮	વિરાટ્ ઉષ્ણિક્ અને તેની	
વિરાટ્ દ્વિપદા ગાયત્રી	૧૯	વ્યાख्या	.... ૨૯
અતિપાદ નિચૃત્	,, ... ૧૯	ભૂરિક્ ઉષ્ણિક્ અને તેની	
હસયિસી	.... ,, ... ૨૦	વ્યાख्या	.... ૨૯
ગાયત્રી છંદ ભેદ વિમ્બ	૨૧	સ્વરાટ્ ઉષ્ણિક્ અને તેની	
ગાયત્રી નિચૃતાદિ ભેદ	૨૧	વ્યાख्या	.... ૨૯
ગાયત્રી ભૂરિજાદિ ભેદ વિમ્બ	૨૩	દૈવી ઉષ્ણિક્ અને તેનું	
નિચૃત્ ગાયત્રી અને તેનું		ઉદાહરણ	.... ૨૯
ઉદાહરણ	.... ૨૩	યાજુષી ઉષ્ણિક્	,, ૩૦
વિરાટ્ ગાયત્રી	,, ૨૪	પ્રાજાપત્યા ઉષ્ણિક્	,, ૩૦
ભૂરિક્ ગાયત્રી	,, ૨૫	આસુરી ઉષ્ણિક્	,, ૩૦
સ્વરાટ્ ગાયત્રી	,, ૨૫	સામ્ની ઉષ્ણિક્	,, ૩૦
ગાયત્રી શંકુમત્યાદિ ભેદ	૨૫	આર્ચી ઉષ્ણિક્	,, ૩૦
શંકુમતિની વ્યાख्या	.... ૨૬	બ્રાહ્મી ઉષ્ણિક્	,, ૩૧
કકુમ્મતીની વ્યાख्या	૨૬	અનુષ્ટુપ ગર્ભા ઉષ્ણિક્	,, ૩૧
પિપીલિક મધ્યાની વ્યાख्या	૨૬	આર્ષ ઉષ્ણિક્	,, ૩૨
યવમધ્યાની વ્યાख्या	૨૬	ચતુષ્પાદ ઉષ્ણિક્	,, ૩૨
શંકુમતી ગાયત્રી અને તેનું		પરોષ્ણિક્	,, ૩૩
ઉદાહરણ	.... ૨૬	તનુશિરા	,, ૩૪
કકુમ્મતી અને તેનું		ત્રિપદા ઉષ્ણિક્	,, ૩૪

नामः	पृष्ठांक.	नाम.	पृष्ठांक.
पुर उष्णिक्	३५	अनुष्टुप् छंद.	
पिपीलिक मध्या		अनुष्टुप् छंदनी व्याख्या. ४२	
उष्णिक्	३५	अनुष्टुप् छंद, गोत्र, स्वरादि ४२	
ककुप् उष्णिक्	३६	अनुष्टुप् छंद प्रिंगलोक्त दै-	
ककुन्यकुशिरा	३६	व्यादि भेद. ४२	
उष्णिक् छंदना भेद. ३७		अनुष्टुप् पादजन्य भेद . ४२	
स्वराट् उष्णिक्नी व्याख्या. ३७		निचृत् अनुष्टुप्नी व्याख्या ४३	
ककुम्मती उष्णिक्नी		विराट् अनुष्टुप्नी व्याख्या ४३	
व्याख्या. ३७		भूरिक् अनुष्टुप्नी व्याख्या ४३	
शंकुमती उष्णिक्नी		स्वराट् अनुष्टुप्नी व्याख्या ४३	
व्याख्या. ३७		दैर्वा अनुष्टुप् अने तेनुं उदा-	
पिपीलिक मध्या उष्णिक्नी		हरण. ४३	
व्याख्या. ३८		याजुषी अनुष्टुप् अने तेनुं	
यवमध्या उष्णिक्नी		उदाहरण ४३	
व्याख्या ३८		आसुरी अनुष्टुप् ने तेनुं उदा-	
उष्णिक् छंद भूरिजादि उपभेद		हरण. ४४	
बिंब ३९		प्राजापत्या अनुष्टुप् ने तेनुं	
निचृत् उष्णिक् अने तेनुं		उदाहरण. ४४	
उदाहरण ४०		साम्नी अनुष्टुप् ने तेनुं .	
विराट् उष्णिक् अने तेनुं		उदाहरण ४४	
उदाहरण ४०		आर्ची अनुष्टुप् अने तेनुं	
भूरिक् उष्णिक् अने तेनुं		उदाहरण ४५	
उदाहरण ४०		बाह्वी अनुष्टुप् अने तेनुं	
स्वराट् उष्णिक् अने तेनुं		उदाहरण ४५	
उदाहरण. ४०		विराट् अनुष्टुप् अने तेनुं	
शंकुमती उष्णिक् अने तेनुं		उदाहरण ४६	
उदाहरण. ४१		आर्ष अनुष्टुप् अने तेनुं	
यवमध्या उष्णिक् अने		उदाहरण ४७	
तेनुं उदाहरण ४१		त्रिपाद अनुष्टुप् अने तेनुं	

નામ.	પૃષ્ઠાંક.
ઉદાહરણ	.... ૪૭
કૃત્યનુષ્ટુપ્ અને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૪૮
પિપીલિક મધ્યાનુષ્ટુપ્ ને	
તેનું ઉદાહરણ	.... ૪૮
ચતુષ્પદા અનુષ્ટુપ્ અને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૪૯
નષ્ટરૂપા અનુષ્ટુપ્ ને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૪૯
મહાપદ પંક્તિ અનુષ્ટુપ્ ને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૫૦
કાવિરાટ્ અનુષ્ટુપ્ ને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૫૨
અનુષ્ટુપ્ છંદ ભૂરિજાદિ ઉપ-	
ભેદ વિશ્વ	.... ૫૨
અનુષ્ટુપ્ છંદ વાદજન્ય ભેદ	
વિશ્વ	.... ૫૩
નિષ્ટુત્ અનુષ્ટુપ્ અને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૫૪
ભૂરિક્ , , , , ...	૫૪
વિરાટ્ અનુષ્ટુપ્ અને તેનું ઉદા-	
હરણ	.... ૫૪
સ્વરાટ્ અનુષ્ટુપ્ અને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૫૫
અનુષ્ટુપ્ શંકુમત્યાદિ ભેદ	૫૫
શંકુમતી અનુષ્ટુપ્ અને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૫૫
કકુમ્મતી અનુષ્ટુપ્ અને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૫૬

નામ.	પૃષ્ઠાંક.
બૃહતી છંદ.	
બૃહતીની વ્યાख्या ને તે-	
નો અર્થ	.... ૫૬
બૃહતી દૈવ્યાદિ ભેદ	.... ૫૭
બૃહતી પાદજન્ય ભેદ	.... ૫૭
નિષ્ટુત્ બૃહતી ને તેની	
વ્યાख्या	.... ૫૭
ભૂરિક્ બૃહતીની વ્યા-	
ख्या	.... ૫૭
સ્વરાટ્ બૃહતીની વ્યા-	
ख्या	.... ૫૭
વિરાટ્ બૃહતીની વ્યાख्या	૫૭
બૃહતી છંદ ભૂરિજાદિ ઉપભેદ	
વિશ્વ.	.... ૫૮
બૃહતી છંદ શંકુમ-	
ત્યાદિ ભેદ.	.... ૫૯
દૈવી બૃહતી અને તે-	
નું ઉદાહરણ.	.... ૫૯
યાજુષી બૃહતી અને	
તેનું ઉદાહરણ.	.... ૫૯
આસુરી બૃહતી અને	
તેનું ઉદાહરણ	.... ૫૯
પ્રાજાપત્યાં બૃહતી ને	
તેનું ઉદાહરણ.	.... ૬૦
બ્રાહ્મી બૃહતી ને તે-	
નું ઉદાહરણ.	.... ૬૦
સામ્ની બૃહતી ને તે-	
નું ઉદાહરણ.	.... ૬૦
આર્ચી બૃહતી ને તેનું	

नाम.	पृष्ठांक.	नाम.	पृष्ठांक.
उदाहरण.	.... ६१	पिपीलिक मध्या बृ-	
आर्ष बृहती ने तेनुं		हती ने तेनुं उदाहरण	६९
उदाहरण.	.... ६१	बृहती छंद भेद विम्ब	.... ७०
बृहती ने तेनुं उदा-		पंक्ति.	
हरण.	.... ६१	पंक्ति अने तेनी व्याख्या	
पुरस्ताद्बृहती अने		साथे अर्थ	.... ७१
तेनुं उदाहरण.	.... ६२	पंक्तिना मुख्य भेद	.... ७१
म्यंकुसारिणी ने ते-		आर्ष पंक्तिना भेद	.... ७१
नुं उदाहरण.	.... ६३	निचृत् अने विराट्	
उपरीष्ठाद् बृहती ने		पंक्तिनी व्याख्या	.... ७२
तेनुं उदाहरण.	.... ६४	भूरिक् अने स्वराट् पं-	
विष्टार बृहती ने ते		क्तिनी व्याख्या	.... ७२
नुं उदाहरण.	.... ६४	पंक्ति छंद भूरिजादि भेद	७३
ऊर्ध्व बृहती ने तेनुं		दैवी पंक्ति अने तेनुं	
उदाहरण	.... ६५	उदाहरण	७४
चतुष्पदा सामान्या		साम्नी पंक्ति अने तेनुं	
बृहती ने तेनुं उदाहरण	६५	उदाहरण	७४
विषमपदा बृहती ने		आर्ची पंक्ति अने तेनुं	
तेनुं उदाहरण.	.... ६६	उदाहरण	७४
ककुम्भती बृहती ने		आसुरी पंक्ति अने तेनुं	
तेनुं उदाहरण.	.... ६७	उदाहरण	७४
पिपीलिक मध्या बृहती		प्राजापत्या पंक्ति अने तेनुं	
ने तेनुं उदाहरण	.... ६७	उदाहरण	७५
निचृत् बृहती ने तेनुं		ब्राह्मी पंक्ति अने तेनुं	
उदाहरण.	.... ६८	उदाहरण	७५
विराट् बृहती ने तेनुं		आर्ष पंक्ति अने तेनुं	
उदाहरण.	.... ६८	उदाहरण	७६
ककुम्भती बृहती ने		जगती पंक्ति अने तेनुं	
तेनुं उदाहरण.	.... ६९	उदाहरण	७६

નામ.	પૃષ્ઠાંક.	નામ.	પૃષ્ઠાંક.
પંક્તિ અને તેનું ઉદાહરણ	૭૭	નિર્ચૈત્ પંક્તિ ને તેનું ઉ-	
સંસ્તાર પંક્તિ અને તેનું		દાહરણ	.... ૮૧
ઉદાહરણ	૭૮	યાજુષી પંક્તિ ને તેનું ઉ-	
પ્રસ્તાર પંક્તિ અને તેનું		દાહરણ	.... ૮૬
ઉદાહરણ	૭૮	પંક્તિ છંદ ભેદ ચિમ્બ	.... ૮૬
સતો બૃહતી અને તેનું		ત્રિષ્ટુપ્ છંદ.	
ઉદાહરણ	૭૯	ત્રિષ્ટુપ્ છંદનો ગૂઢાર્થ	
સતઃ પંક્તિ અને તેનું		ગોત્રસ્વરાદિ	.... ૮૭
ઉદાહરણ	૭૯	ત્રિષ્ટુપ્ છંદ મુખ્ય ભેદ....	૮૭
પંચપદા પંક્તિ અને તેનું		આર્ષ ત્રિષ્ટુપ્ છંદ ભેદ....	૮૭
ઉદાહરણ	૮૦	દૈવી ત્રિષ્ટુપ્ ને તેનું ઉ-	
ચતુષ્પદા પંક્તિ અને તેનું		દાહરણ	.... ૮૭
ઉદાહરણ	૮૦	આસુરી ત્રિષ્ટુપ્ ને તેનું	
વિરાટ્ પંક્તિ અને તેનું		ઉદાહરણ	.... ૮૮
ઉદાહરણ	૮૦	યાજુષી ત્રિષ્ટુપ્ ને તેનું ઉ-	
અસતો બૃહતી પંક્તિ અને તેનું		દાહરણ	.... ૮૮
ઉદાહરણ	૮૧	સામ્ની ત્રિષ્ટુપ્ ને તેનું ઉ-	
આસ્તાર પંક્તિ અને તેનું		દાહરણ	.... ૮૮
ઉદાહરણ	૮૨	પ્રાજાપત્યા ત્રિષ્ટુપ્ ને તેનું	
વિષ્ટાર પંક્તિ અને તેનું		ઉદાહરણ	.... ૮૮
ઉદાહરણ	૮૨	આર્ચી ત્રિષ્ટુપ્ ને તેનું ઉ-	
પદ પંક્તિ અને તેનું		દાહરણ	.... ૮૯
ઉદાહરણ	૮૩	બ્રાહ્મી ત્રિષ્ટુપ્ ને તેનું ઉ-	
પદ પંક્તિ અથવા પંચપદા અને તેનું		દાહરણ	.... ૮૯
ઉદાહરણ	૮૪	આર્ષી ત્રિષ્ટુપ્ ને તેનું ઉદા-	
અક્ષર પંક્તિ અને તેનું		હરણ	.... ૯૦
ઉદાહરણ	૮૪	નિષ્ટુપ્પદા ત્રિષ્ટુપ્ ને તેનું	
અલ્પશઃ પંક્તિ ને તેનું		ઉદાહરણ	.... ૯૧
ઉદાહરણ	.... ૮૫	અભિસારિણી ત્રિષ્ટુપ્ ને તે-	

નામ.	પૃષ્ઠાંક.	નામ.	પૃષ્ઠાંક.
નું ઉદાહરણ	.... ૯૧	ભૂરિક્ ત્રિષ્ટુપ્ ને તેનું ઉ-	
વિરાટ્સ્થાના ત્રિષ્ટુપ્ ને તે-		દાહરણ	૧૦૩
નું ઉદાહરણ	.... ૯૨	વિરાટ્ ત્રિષ્ટુપ્ ને તેનું ઉ-	
મહાવૃહતી ત્રિષ્ટુપ્ ને તે-		દાહરણ	.... ૧૦૩
નું ઉદાહરણ	.... ૯૩	સ્વરાટ્ ત્રિષ્ટુપ્ અને તેનું	
યવમધ્યા ત્રિષ્ટુપ્ ને તેનું		ઉદાહરણ	.... ૧૦૪
ઉદાહરણ	.... ૯૩	શંકુમતી ઇત્યાદિ ત્રિષ્ટુપ્	૧૦૪
પંકત્યુત્તરા ત્રિષ્ટુપ્ ને તેનું		જગતી.	
ઉદાહરણ	.... ૯૪	જગતીનો અર્થ અને	
જ્યોતિષ્મતી ત્રિષ્ટુપ્ ને તે-		વ્યાख्या	.... ૧૦૬
નું ઉદાહરણ	.... ૯૫	જગતીહંદ ગોત્રસ્વરાદિ....	૧૦૬
પુરસ્તાજ્જ્યોતિષ્મતી ને		જગતી હંદ મુખ્ય ભેદ....	૧૦૬
તેનું ઉદાહરણ	.... ૯૬	આર્ષ જગતી હંદ ભેદ....	૧૦૬
ઉપરિષ્ઠાજ્જ્યોતિષ્મતિ ને		દૈવી જગતી ને તેનું ઉ-	
તેનું ઉદાહરણ	.... ૯૭	દાહરણ	.... ૧૦૬
મધ્યે જ્જ્યોતિષ્મતી ત્રિ-		યાજ્ઞુષી જગતી ને તેનું	
ષ્ટુપ્ ને તેનું ઉદાહરણ....	૯૮	ઉદાહરણ	.... ૧૦૬
વિરાટ્સ્થા ત્રિષ્ટુપ્ ને		આસુરી જગતી ને તેનું	
તેનું ઉદાહરણ	.... ૯૯	ઉદાહરણ	૧૦૬
દ્વિપદા ત્રિષ્ટુપ્ ને તેનું		પ્રાજાપત્યા જગતી અને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૧૦૦	ઉદાહરણ	૧૦૭
ત્રિષ્ટુપ્ હંદ ભેદ વિમ્બ....	૧૦૧	આર્ષજગતી અને તેનું	
નિચૃત્, ભૂરિક્, સ્વરાટ્		ઉદાહરણ	૧૦૭
અને વિરાટ્ ત્રિષ્ટુપ્ની		સામ્નીજગતી અને તેનું	
વ્યાख्याઓ	.... ૧૦૨	ઉદાહરણ	૧૦૭
ત્રિષ્ટુપ્હંદ ભૂરિજાદિ		બ્રાહ્મીજગતી અને તેનું	
ઉપભેદ વિમ્બ	.... ૧૦૨	ઉદાહરણ	૧૦૭
નિચૃત્ ત્રિષ્ટુપ્ ને તેનું ઉ-		જાગતપદા જગતી અને તેનું	
દાહરણ	.... ૧૦૩	ઉદાહરણ	૧૦૮

નામ.	પૃષ્ઠાંક.
મહાસતો વૃહતી જગતી ને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૧૦૮
આર્ષ જગતી ને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૧૦૮
મહાપંક્તિ જગતી ને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૧૧૦
ચતુષ્પાદ જ્યોતિઃ જગતી	૧૧૨
પંચપાદ જ્યોતિર્જગતી	૧૧૨
પુરસ્તાજ્ જ્યોતિર્જગતી	૧૧૨
મધ્યે જ્યોતિર્જગતી	૧૧૩
ઉપરિષ્ઠાત્ જ્યોતિર્જગતી	૧૧૪
જગતી છંદના ભેદનું વિમ્બ	૧૧૬
જગતી છંદ ભૂરિજાદિ	
ઉપભેદ	.... ૧૧૭
નિષ્ટૂત્ જગતી ને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૧૧૮
મુરિક્ જગતી ને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૧૧૮

પરસપ્તક

પરસપ્તક છંદનાં નામ	૧૧૯
નિષ્ટૂત્ ભૂરિ જાદિ સંજ્ઞા	૧૧૯
ઋગ્વેદનો મોટામાં મોટો	
મંત્ર અતિધૃતિ	.... ૧૧૯
અતિ જગતી અને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૧૧૯
શક્વરી છંદ અને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૧૨૦
અતિ શક્વરી છંદ ને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૧૨૧

નામ.	પૃષ્ઠાંક.
અષ્ટિ છંદ ને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૧૨૨
અત્યષ્ટિ છંદ અને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૧૨૩
ધૃતિ છંદ ને તેનું ઉદાહરણ	૧૨૪
અતિ ધૃતિ અને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૧૨૫

પરાત્પરસપ્તક

પરાત્પર અથવા અપર સપ્તકના	
છંદનાં નામ	.... ૧૨૬
નિષ્ટૂત્ ભૂરિજાદિ સંજ્ઞા	૧૨૬
કૃતિ છંદ અને તેનું	
ઉદાહરણ.	૧૨૬
પ્રકૃતિ છંદ ને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૧૨૭
આકૃતિ છંદ અને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૧૨૮
વિકૃતિ છંદ ને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૧૨૯
સંસ્કૃતિ છંદ અને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૧૩૦
અભિકૃતિ છંદ અને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૧૩૧
ઉત્કૃતિ છંદ અને તેનું	
ઉદાહરણ	.... ૧૩૨
ઉત્કૃતિનું બીજું	
ઉદાહરણ	.... ૧૩૨
બીજા અને ત્રીજા સપ્તકના	
છંદનું વિમ્બ	.... ૧૩૪

मंत्रछन्दानुक्रमणि.

—:०:—

मंत्र.	छन्द.	पृष्ठांक.
अग्रा १ इ.	....आर्चीगायत्री.	९
अग्निमीले.	....त्रिपदागायत्री.....	११
अग्निमी.	....निचृत्गायत्री.	१५
अग्निनरो.	....आर्चीत्रिष्टुप्.	८९
अग्निनेन्द्रणः.	....ज्योतिष्मतीत्रिष्टुप्.	९५-९८
अग्निर्देवो.	....उपरीष्ठाज्ज्योतिःजगती.	११४
अग्निहोतारं.	....अत्यष्टि.	१२३
अग्निसोमाम्यां.	....आसुरीत्रिष्टुप्.	८८
अग्ने मृळ.	....वाराहीगायत्री.....	१४
अग्नेतमद्याश्वं.	....नागीगायत्री.	१३
अग्ने व्रतपते.	....आर्चीउष्णिक्.	३०
अग्ने वाजस्य.	....परोष्णिक् त्रिपदा.	३३-३४
अग्नेविवस्य.	....बृहती.	६२
अग्नेऽभ्या.	....ऊर्ध्वबृहती.	६५
अग्नेविवस्व.	....विराट्बृहती.	६८
अग्नेतव.	....निचृत्पांक्ति.	८५
अग्नेभव.	....द्विपदात्रिष्टुप्.	१००
अक्षन्नमी.	....पंचपदापंक्तिपथ्या....	८०
अदितिष्टा.	....प्राजापत्यत्रिष्टुप्.	८९
अधश्चेतं.	....शकरी.	१२०

अधिपेशां.	....	जागतपदाजगती.	....	१०८
अधाह्यमे.	....	पदपंक्ति.	....	८४
अप्स्वन्तर.	....	पुरउष्णिक्.	....	३९
अपहत२.	....	आसुरीपंक्ति.	....	७४, ७९
अपह.	....	याजुषीत्रिष्टुप्.	....	८८
अबोधयग्नि.	....	पुरस्ताज्ज्योतिर्जगती.	....	११३
अशूर२.	....	प्रकृति.	....	१२७
अयुजन्त.	....	विराटदशका (चतुष्पदा)....	....	८०
अवर्मह.	....	धृति.	....	१२४
अविभो.	....	पिपीलिकमध्याबृहती.	....	६९
असिकन्यां.	....	अरुपशःपंक्ति.	....	८९
अश्विम्यांपिन्वस्व.	....	याजुषीगायत्री.	....	९
आपोज्योति.	....	आसुरीगायत्री.	....	८
आपःप्रणीत भेषजं.	....	प्रतिष्ठागायत्री.	....	१७
आयःप्रपौ.	....	महासतोबृहती.	....	१०८
इतिचिन्तु.	....	अतिजगती.	....	१२०
इदमहमनृतात्....	....	प्राजापत्याउष्णिक्.	....	३०
इदन्त.....	....	निचृत्त्रिष्टुप्.	....	१०३
इन्दुर्दक्षः	....	आर्षपंक्ति	....	७६
इन्द्रःशचीपति....	....	चतुष्पदागायत्री....	....	१३
इन्द्रस्य.	....	साम्नी बृहती.	....	६०
इन्द्रं याहिमस्तु	....	ककुम्भती बृहती.	....	६७-६९
इन्द्रासोमा.	....	स्वराट् त्रिष्टुप्.	....	१०४
इमामग्ने.	....	त्रिष्टुप्पदात्रिष्टुप्.	....	९१
इयत्यग्ने.	....	ब्राह्मी गायत्री.	....	९

इयत्तिका.	....	....महापंक्ति	....	११०
इयो न.	....	....सूरिक् जगती.	....	११८
इषे त्वा.	....	....दैवी अनुष्टुप्.	....	४३
इषेत्वोर्जेत्वा.	....	....निचृत् उष्णिक्.	....	४०
इशाना.	....	....वर्द्धमानागायत्री.	....	१८
उतासो.	....	....शंकुमतीउष्णिक्.	....	४१
ऊर्जेत्वा.	....	....दैवीअनुष्टुप्.	....	४३
एतत्यन्नयोज.	....	....विराट् रूपान्त्रिष्टुप्.	....	९९
एभिर्नो.	....	....पदपंक्तिगायत्री.	....	११
एवातादिन्द्रः	....	....विष्टारपंक्ति.	....	८२
एवेन्द्रा.	....	....पंक्त्युत्तरा त्रिष्टुप्.	....	९४
ॐ	....	....दैवी गायत्री.	....	८
कुक्कुटोऽसि.	....	....आर्षउष्णिक्.	....	३२
कस्त्वा.	....	....साम्नीत्रिष्टुप्.	....	८८
तच्चक्षुर्देव.	....	....ब्रह्मीत्रिष्टुप्.	....	८९
तत्.	....	....दैवीगायत्री.	....	८
तत्सवितु.	....	....आर्षगायत्री.	....	१४
तत्सवितु.	....	....निचृत्गायत्री.	....	२४
ततोविराड्.	....	....आर्षअनुष्टुप्.	....	४७
तवस्थादिष्टा.	....	....महापदपंक्ति.	....	९०
तंत्वा.	....	....सामान्या बृहती. (चतुष्पदः)	....	६६
तं प्रत्नथा.	....	....आर्ष जगती.	....	१०९
तमुष्टु.	....	....पुरस्ताज्ज्योतिःत्रिष्टुप्.	....	९७
त्वम्.	....	....दैवी गायत्री.	....	८
त्वम्व्यग्ने.	....	....ककुम्भतोगायत्री.	....	१६-२७

त्वंह्यग्ने.	....	....विराट् गायत्री.	....	....	२४
ता विद्वांसा.	....	....काविराट् अनुष्टुप्	....	....	५१
तांम आवह.	....	....भूरिक् अनुष्टुप्	....	....	५४
तामे.	....	....उष्णिग्गर्भा गायत्री.	....	....	१२
तेजोऽसि.	....	... साम्नी अनुष्टुप्.	....	....	४४
दश.	....	....सतःपंक्ति	....	....	७९
ददीरेकणस्तवे.	....	....ककुपन्यंकुशिरा	....	....	३६
दिवो.	....	....परोष्णिक्	....	....	३३
दुही.	....	....विराट् गायत्री	....	....	१०
दुहीयन्.	....	....विराट् अनुष्टुप्	....	....	४६
देवइन्द्रो.	....	....कृति	....	....	१३६
देवस्त्वा.	....	... प्राजापत्या अनुष्टुप्	....	....	४४
देवी उषा.	....	....ब्राह्मी उष्णिक्	....	....	३१
देवो अग्निः	....	....संस्कृति	....	....	१३०
द्वेपस्ते.	....	....निचृत् अनुष्टुप्	....	....	५४
द्रुतं गायत्रं.	....	....विराट् उष्णिक्	....	....	४०
घृतं न.	....	....पदपंक्ति	....	....	८३
नृभिर्ये.	....	....अनिष्ठ गर्भा गायत्री ... पिपीलिक मध्या.	}	.... १६-२७	
नदं व.	....	....चतुष्पाद उष्णिक्			
पर्युषु.	....	....त्रिपाद अनुष्टुप्	....	....	४७
पर्युषु.	....	....पिपीलिकमध्यानुष्टुप्	....	....	४८
परितो.	....	....आर्षवृहती	....	....	६१
परिश्रुत.	....	....विराट् त्रिष्टुप्	....	....	१०४
परमेष्ठी.	....	....आकृति	....	....	१२८
पश्वा न तायुं.	....	....द्विपदा गायत्री	....	....	१९

पाहि नः	....	....अष्टि	....	....	१२२
पितुं.	....	....अनुष्टुप् गर्भाउष्णिक्	....	....	३१
पितुं नु.	....	....शंकुमती अनुष्टुप्	....	....	५६
पितु भृतो.	....	....संस्तार पंक्ति	....	....	७८
पुरूत्तमं.	....	....अतिपादनिचृत्गायत्री	....	....	१९
पुराभिन्दु.	....	....चतुष्पदा अनुष्टुप्	....	....	४९
पृथिव्यास्त्वा.	....	....प्राजापत्या बृहती	....	....	६०
पृथिव्यास्त्वा.	....	....साम्नीपंक्ति	....	....	७४
प्रजापतये	....	....याजुषीपंक्ति	....	....	८६
प्रशुकैतु	....	....अक्षरपंक्ति	....	....	८४
प्रयाघोसे	....	....तनुशिरा	....	....	३४
प्रेद्धो	....	....विराट् अनुष्टुप्	....	....	४६
बलंधेहि	....	....निचृत्बृहती	....	....	६८
बृहद्भिरग्ने	....	....महा बृहती त्रिष्टुप्	....	....	९३
बृहद्भि	....	....मध्येज्योतिर्जगती	....	....	११३
भद्रं	....	....पंक्ति	....	....	७७
भद्रमिद्भद्र	....	....प्रस्तारपंक्ति	....	....	७८
भुवः	....	....दैविउष्णिक्	....	....	१९
भूताय	....	....प्राजापत्यागायत्री	....	....	८
भृगूणा	....	....आसुरी अनुष्टुप्	....	....	४४
मत्स्य	....	....न्यंकुसारिणी	....	....	६३
मनोन्वा	....	....अतिपादनिचृत्	....	....	२०
महोय स्पतिः	....	....पुरस्ताद्बृहती	....	....	६३
मा कस्मै	....	....कृत्यनुष्टुप्	....	....	४८
मी दुष्टम	....	....यवमध्यात्रिष्टुप्	....	....	९४

त्वंह्यग्ने.	....	....विराट् गायत्री.	....	....	२४
ता विद्वांसा.	....	....काविराट् अनुष्टुप्	....	....	५१
तांम आवह.	....	....भूरिक् अनुष्टुप्	....	....	५४
तामे.	....	....उष्णिग्गर्भा गायत्री.	....	....	१२
तेजोऽसि.	....	....साम्नी अनुष्टुप्.	....	....	४४
दश.	....	....सतःपंक्ति	....	....	७९
ददीरेकणस्तवे.	....	....ककुपन्यंकुशिरा	....	....	३६
दिवो.	....	....परोष्णिक्	....	....	३३
दुही.	....	....विराट् गायत्री	....	....	१०
दुहीयन्.	....	....विराट् अनुष्टुप्	....	....	४६
देवइन्द्रो.	....	....कृति	....	....	१३६
देवस्त्वा.	....	....प्राजापत्या अनुष्टुप्	....	....	४४
देवी उषा.	....	....ब्राह्मी उष्णिक्	....	....	३१
देवो अग्निः	....	....संस्कृति	....	....	१३०
द्वेपस्ते.	....	....निचृत् अनुष्टुप्	....	....	५४
द्रुतं गायत्रं.	....	....विराट् उष्णिक्	....	....	४०
घृतं न.	....	....पदपंक्ति	....	....	८३
नृभिर्ये.	....	....अनिष्ठ गर्भा गायत्री पिपीलिक मध्या.	}	.... १६-२७	
नदं व.	....	....चतुष्पाद उष्णिक्			३३
पर्युप.	....	....त्रिपाद अनुष्टुप्	....	....	४७
पर्युप.	....	....पिपीलिकमध्यानुष्टुप्	....	....	४८
परितो.	....	....अर्षिवृहती	....	....	६१
परिधत्त.	....	....विराट् त्रिष्टुप्	....	....	१०४
परमेष्ठी.	....	....आकृति	....	....	१२८
पश्वा न तायुं.	....	....द्विपदा गायत्री	....	....	१९

पाहि नः	....	....आष्टि	....	....	१२२
पितुं.	....	....अनुष्टुप् गर्भाउष्णिक्	....	....	३१
पितुं नु.	....	....शंकुमती अनुष्टुप्	....	....	५६
पितु भृतो.	....	....संस्तार पंक्ति	....	....	७८
पुरुत्तमं.	....	....अतिपादनिचृत्गायत्री	....	....	१९
पुराभिन्दु.	....	....चतुष्पदा अनुष्टुप्	....	....	४९
पृथिव्यास्त्वा.	....	....प्राजापत्या बृहती	....	....	६०
पृथिव्यास्त्वा.	....	....साम्नीपंक्ति	....	....	७४
प्रजापतये	....	....याजुषीपंक्ति	....	....	८६
प्रशुकैतु	....	....अक्षरपंक्ति	....	....	८४
प्रयाघोसे	....	....तनुशिरा	....	....	३४
प्रेद्धो	....	....विराट् अनुष्टुप्	....	....	४६
बलंवेहि	....	....निचृत्बृहती	....	....	६८
बृहद्भिरग्ने	....	....महा बृहती त्रिष्टुप्	....	....	९३
बृहद्भि	....	....मध्येज्योतिर्जगती	....	....	११३
भद्रं	....	....पंक्ति	....	....	७७
भद्रमिद्भद्र	....	....प्रस्तारपंक्ति	....	....	७८
भुवः	....	....दैविउष्णिक्	....	....	२९
भूताय	....	....प्राजापत्यागायत्री	....	....	८
भृगूणा	....	....आमुरी अनुष्टुप्	....	....	४४
मत्स्य	....	....न्यंकुसारिणी	....	....	६३
मनोन्वा	....	....अतिपादनिचृत्	....	....	२०
महोय स्पतिः	....	....पुरस्ताद्बृहती	....	....	६३
मा कस्मै	....	....कृत्यनुष्टुप्	....	....	४८
मी दुष्टम	....	....यवमध्यात्रिष्टुप्	....	....	९४

य ऋष्म	....	.... असतोपंक्ति	....	....	८१
य ऋतभ्यो	....	.... भूरिक्त्रिष्टुप्	....	....	१०३
यजमानस्य	....	.... आसुरीजगती	}	....	१०६-९९
		.... याजुषीबृहती			
यदर्जुम	....	.... उपरिष्टाद्बृहती	....	....	६४
यदिवीरो	....	.... विराट् अनुष्टुप्	....	....	५४
यद्वायज्ञं	....	.... मध्येज्योतिस्त्रिष्टुप्	....	....	९९
युक्तेन	....	.... शंकुमतीगायत्री	....	....	१५-२६
युवाकु	....	.... प्रादनिचृत्गायत्री	....	....	१८
युवं	....	.... विष्टारबृहती	....	....	६४
येनस्त्रियं	....	.... जगतीपंक्ति	....	....	७७
योवाचा	....	.... अभिसारिणीत्रिष्टुप्	....	....	९१
योम	....	.... महापंक्ति	....	....	१११
रयिश्चमे	....	.... ब्राह्मीपंक्ति	....	....	७५
लवणांसि	....	.... स्वराट् अनुष्टुप्	....	....	५५
वरुणस्त्वा	....	.... याजुषी अनुष्टुप्	....	....	४३
वसोः	....	.... देवी जगती	....	....	१०६
वाचोविधृति	....	.... आसुरीबृहती	....	....	५९
वाचो	....	.... याजुषी जगती	....	....	१०६
विद्वांसा	....	.... स्वराट् गायत्री	}	....	२५
		.... ककुप् उष्णिक्			
विपृच्छामि	....	.... नष्टरूपा अनुष्टुप्	....	....	४९
विश्वकर्मा	....	.... विकृती	....	....	१२९
विश्वत्वा	....	.... ब्राह्मीबृहती	....	....	६०
विष्णुस्त्वा	....	.... याजुषी उष्णिक्	}	....	३०
		.... देवी त्रिष्टुप्			

वेदाहमेतं	....	....आर्षत्रिष्टुप्	....	९०
शचीभिर्नः	....	....बृहती	....	९२
शतक्रतु	....	....निचृतजगती	....	११८
शुक्रश्च	....	....उत्कृति	....	१३२
सत्	....	....दैविगायत्री	....	६
सनितः	....	....विषमपदाबृहती	....	६६
सवितुर्वः	....	....आर्चीअनुष्टुप्	}	४५
	....	....साम्नी जगती		१०७
सपूर्यो	....	....ककुम्भतीअनुष्टुप्	....	५६
समग्नि	....	....ब्राह्मीअनुष्टुप्	....	४५
स हि	....	....अतिधृती	....	१२५
ससुन्वे	....	....यवमध्या गायत्री	....	१२
सावित्रायुः	....	....दैवीबृहती	....	५९
सा विश्वकर्मा	....	....दैवीपंक्ति	....	७४
सुदेवः	....	....यवमध्याउष्णिक्	....	४१
सुषुमा	....	....अतिशक्ती	....	१२१
सो अग्नि	....	....आस्तारपंक्ति	....	८२
संवत्सरोऽति	....	....अभिकृति	....	१३१
स्वस्तिन	....	....विराटस्थानात्रिष्टुप्	....	९२
हरीयस्य	....	....पिपोलिकनध्याउष्णिक्	....	३५
होता	....	....प्राजापत्यापंके	....	७५

રણાપિંગલ ભાગ ૩ જો.

વૈદિકછંદઃ પ્રકરણ.

મુરુય વૈદિક છંદ ૨૧ છે; તેમનાં નામ ક્રમે:—

૧. ગાયત્રી.	૮ અતિજગતી.	૧૫. કૃતિ.
૨. ઉષ્ણિક્.	૯ શક્તી.	૧૬. પ્રકૃતિ.
૩. અનુષ્ટુપ્.	૧૦ અતિશક્તી.	૧૭. આકૃતિ.
૪. બૃહતી.	૧૧ અષ્ટિ.	૧૮. ચિકૃતિ.
૫. પંક્તિ.	૧૨ અત્યષ્ટિ.	૧૯. સંસ્કૃતિ.
૬. ત્રિષ્ટુપ્.	૧૩ ઘૃતિ.	૨૦. અતિકૃતિ.
૭. જગતી.	૧૪ અતિઘૃતિ.	૨૧. ઉત્કૃતિ.

આ છંદને ત્રણ ભાગમાં વિભક્ત કરવામાં આવ્યા છે. પ્રથમના સાતને આઘસપ્તક, બીજા સાતને દ્વિતીય સપ્તક અથવા પરસપ્તક અને ત્રીજા સાત છંદને પરાત્પરસપ્તક અથવા તૃતીય સપ્તકની સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે.

આઘ સપ્તકમાં ગાયત્રી, ઉષ્ણિક્, અનુષ્ટુપ્, બૃહતી, પંક્તિ, ત્રિષ્ટુપ્ અને જગતી એવા ૭ છંદ છે, તે પ્રત્યેકના નીચે આપેલા આઠ આઠ પ્રકાર થાયછે.—

૧ આર્ષ. ૨ દૈવી. ૩ આસુરી. ૪ પ્રાજાપત્ય. ૫ યાજુષી. ૬ સામ્ની. ૭ આર્ચી. ૮ બ્રાહ્મી.

ઘટલે કે, આઠ પ્રકારની ગાયત્રી, આઠ પ્રકારના ઉષ્ણિક્, આઠ પ્રકારનો અનુષ્ટુપ્, આઠ પ્રકારની બૃહતી, આઠ

પ્રકારની પંક્તિ, આઠ પ્રકારનો ત્રિષ્ટુપ્ અને આઠ પ્રકારની જગતી થાયછે. આ પ્રમાણે ઉપર જણાવેલ સાત પ્રકારના ગાયત્રી આદિ છંદ અને તે પ્રત્યેકના થતા આઠ પ્રકારથી નીચેના બિંબમાં જણાવ્યા પ્રમાણે છપ્પન જાતના વૈદિક છંદ બનેછે.

૧. આર્ષ ગાયત્રી.	૧. આર્ષ ઉષ્ણિક્.
૨. દૈવી ગાયત્રી.	૨. દૈવી ઉષ્ણિક્.
૩. આસુરી ગાયત્રી.	૩. આસુરી ઉષ્ણિક્.
૪. પ્રાજાપત્યા ગાયત્રી.	૪. પ્રાજાપત્યા ઉષ્ણિક્.
૫. યાજુષી ગાયત્રી.	૫. યાજુષી ઉષ્ણિક્.
૬. સામ્ની ગાયત્રી.	૬. સામ્ની ઉષ્ણિક્.
૭. આર્ચી ગાયત્રી.	૭. આર્ચી ઉષ્ણિક્.
૮. બ્રાહ્મી ગાયત્રી.	૮. બ્રાહ્મી ઉષ્ણિક્.

૧. આર્ષ અનુષ્ટુપ્.	૧. આર્ષ બૃહતી.
૨. દૈવી અનુષ્ટુપ્.	૨. દૈવી બૃહતી.
૩. આસુરી અનુષ્ટુપ્.	૩. આસુરી બૃહતી.
૪. પ્રાજાપત્યા અનુષ્ટુપ્.	૪. પ્રાજાપત્યા બૃહતી.
૫. યાજુષી અનુષ્ટુપ્.	૫. યાજુષી બૃહતી.
૬. સામ્ની અનુષ્ટુપ્.	૬. સામ્ની બૃહતી.
૭. આર્ચી અનુષ્ટુપ્.	૭. આર્ચી બૃહતી.
૮. બ્રાહ્મી અનુષ્ટુપ્.	૮. બ્રાહ્મી બૃહતી.

૧. આર્ષ પંક્તિ.	૧. આર્ષ ત્રિષ્ટુપ્.
૨. દૈવી પંક્તિ.	૨. દૈવી ત્રિષ્ટુપ્.
૩. આસુરી પંક્તિ.	૩. આસુરી ત્રિષ્ટુપ્.

૪. પ્રાજાપત્યા પંક્તિ.	૪. પ્રાજાપત્યા ત્રિષ્ટુપ્.
૫. યાજુષી પંક્તિ.	૫. યાજુષી ત્રિષ્ટુપ્.
૬. સામ્ની પંક્તિ.	૬. સામ્ની ત્રિષ્ટુપ્.
૭. આર્ચી પંક્તિ.	૭. આર્ચી ત્રિષ્ટુપ્.
૮. બ્રાહ્મી પંક્તિ.	૮. બ્રાહ્મી ત્રિષ્ટુપ્.

૧. આર્ષ જગતી.
૨. દૈવી જગતી.
૩. આસુરી જગતી.
૪. પ્રાજાપત્યા જગતી.
૫. યાજુષી જગતી.
૬. સામ્ની જગતી.
૭. આર્ચી જગતી.
૮. બ્રાહ્મી જગતી.

મહર્ષિ પિંગલાચાર્યે પિંગલસૂત્રમાં ઉપર જણાવેલા આદ્યસપ્તકના છંદના છપ્પન પ્રકાર કહેલા છે. તે મહીધર ઋષિતિ વેદના ભાષ્ય કરનારાઓએ સ્વીકાર્યા છે.

પ્રત્યેક છંદના દેવતા, સ્વર, વર્ણ, ગોત્ર અને અક્ષર પ્રમાણ નક્કી કરાયલું છે તે છંદવાર વિસ્તાર સમેત બતાવવામાં આવશે. આ સ્થળે તેમનાં નામ નિર્દેશ સૂચવવા જરૂર હોતાં આ નીચે આપેલા વૈદિક છંદઃ કોષ્ટકમાં એ બતાવવામાં આવ્યા છે.

वैदिक छंदः कौष्टक.

देवता.	अग्नि.	सविता.	सोम.	बृहस्पति	वरुण.	इन्द्र.	विश्वेदेवा
स्वर.	षड्ज.	ऋषभ.	गांधार.	मध्यम.	पंचम.	धैवत.	निषाद.
वर्ण.	सित.	सारंग.	पिशंग.	कृष्ण.	नील.	लोहित	गौर.
गोत्र.	आग्नि- वेश्य.	काश्यपः	गौतम	आंगि- रस.	भार्गव.	कौशिक.	वासिष्ठ.
छंदनी जात.	गायत्री	उष्णिक्.	अनुष्टुप्	बृहती.	पंक्ति.	त्रिष्टुप्	जगती.
आर्षी.	२४	२८	३२	३६	४०	४४	४८
दैवी.	१	२	३	४	५	६	७
आसुरी.	१५	१४	१३	१२	११	१०	९
प्राजापत्या.	८	१२	१६	२०	२४	२८	३२
याजुपी.	६	७	८	९	१०	११	१२
साम्नी.	१२	१४	१६	१८	२०	२२	२४
आर्ची.	१८	२१	२४	२७	३०	३३	३६
ब्राह्मी.	३६	४२	४८	५४	६०	६६	७२

छंदना चरणने पाद केहेछे. वैदिक पिंगलमां ए पाद चार प्रकारना मानवामां आव्या छे.

१ गायत्री पाद. २ विराट्पाद. ३ त्रिष्टुप् पाद. ४ जगत् पाद.

गायत्री पाद आठ अक्षरनो थायछे, विराट् पाद दस

અક્ષરનો થાયછે; ત્રિષ્ટુપ્ પાદ અગિયાર અક્ષરનો થાયછે અને જાગત પાદ બાર અક્ષરનો થાયછે.

મંત્રમાં આવી ગયેલ ઓછા અક્ષરના પાદને ઇયાદિના સ-મેરાથી અથવા કંઈક ક્ષેપક ઉમેરી પૂરો માની લેવાની છૂટ મૂકવામાં આવેછે.

જે છંદ જેવા પાદનો બનતો હોય તેવા એક, બે, ત્રણ, ચાર અથવા પાંચ પાદનો તે બની શકેછે. ગાયત્રી છંદ ત્રણ પાદનો જ થાય, એમ પિંગલસૂત્રમાં લખ્યું છે; પણ વેદમાં તે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે એકપદા, દ્વિપદા, ત્રિપદા, ચતુષ્પદા અને પંચપદા इत्यादि જોવામાં આવેછે.

સરસ્વા અક્ષરના છંદના નામનો નિર્ણય એ છંદના આદિ-માં જે પાદ હોય તે પરથી કરવો; અર્થાત્ આદિપાદ જે જા-તિનો હોય તે જાતિનો તે છંદ કેહેવો. જેમકે, સ્વરાટ્ અનુષ્ટુપ્ ૩૦ અક્ષરનો થાયછે, અને વિરાટ્ ઉષ્ણિક્ષ્ પણ ૩૦ અક્ષર-નો થાયછે; આવી જાતનો કોઈ મંત્ર હોય અને તે કયા છંદનો છે એમ જાણવાનું હોય તો એ છંદમાં પ્રથમ પાદ કયો છે તે જોવો. આપણા ઉદાહરણમાં પ્રથમ પાદ આઠ અક્ષરનો છે એ ગાયત્રીનો પાદ છે ને અનુષ્ટુપ્નો પણ છે. તેથી એ ૩૦ અ-ક્ષરનો છંદ, સ્વરાટ્ અનુષ્ટુપ્ ગણાશે.

વૈદિક મંત્રને છંદકલ્પના માટે ત્રણ ભાગમાં વહેંચ-વામાં આવ્યા છે. ઋક્, યજુષ્ અને દંડક.

જેમાં છંદ અને તેના પાદાક્ષરનું પ્રમાણ છે, અર્થાત્ જે નિયમસર રચવામાં આવેલ છે, તે ઋચા કેહેવાયછે.

જેમાં કેવળ અક્ષર સંખ્યાનું પ્રમાણ રહેછે, અને પાદનો વિવેક નથી હોતો તે યજુષ્ કેહેવાયછે.

જેમાં ૧૦૬ અક્ષરથી વધારે હોય એવા યજુઃને દંડક કેહેછે.

ઋગ્વેદમાંના સર્વ મંત્ર નિયત પાદાક્ષર પ્રમાણાનુસાર રચાયેલા છે. યજુર્વેદમાં કેટલીક તેવી ઋત્રાઓછે અને બાકીના યજુઃ અને દંડક છે.

યજુઃની છંદકલ્પના તેના અક્ષર પ્રમાણમાં દૈવી આસુરી इत्यादि વિભાગે કરવામાં આવેછે,

જે યજુઃમાં ૧૦૬ અક્ષરથી વધારે અક્ષર હોયછે, તે દંડક કેહેવાયછે; તેની છંદ કલ્પના થઈ શકતી નથી.

છંદઃમાં તેના કેહેવામાં આવેલા પ્રમાણથી એક અક્ષર ઓછો હોય તો તે નિચૃત્ત્વ છંદ કેહેવાયછે. બે અક્ષર ઓછા હોય તો તે વિરાજ્ છંદ કેહેવાયછે.

છંદમાં તેના કહેલા પ્રમાણથી એક અક્ષર વધારે હોય તો તે ધૂરિજ્ છંદ કેહેવાયછે; અને બે વધારે હોય તો તે સ્વરાજ્ છંદ કેહેવાયછે.

ગાયત્રી.

આઘ્ય સપ્ત વર્ગની સંજ્ઞાના સાત છંદમાં આ છંદ પેહેલો છે. દૈવતોની સ્તુતિ, ગાન અને પ્રકાશ કરવા માટે એ છંદ વાપરવામાં આવેછે માટે એને ગાયત્રી કેહેછે. (ગાયત્રી ગાયતે સ્તુતિ કર્મણા) વહ્ની કેટલાક બ્રાહ્મણ ગ્રંથના બનાવનારા મહર્ષિઓ કેહેછે કે ‘ગાયતો મુલાદુપતદિતિ’ અર્થાત્ વેદનું આદિ ગાન કરનાર બ્રહ્માના મુલમાંથી એ ઉત્પન્ન થઈ માટે એ ગાયત્રી કેહેવાયછે. કેટલાક એમ કેહેછે કે એ “સંસારમાં તૃષ્ણા પચ્યા કરો નહિ; તેનો નાશ કરવા અર્થે માત્ર મારું જ

સ્મરણ કરો, હું તમારું પાલન કરીશ ” એમ ગાઈને પાલન કરે છે. માટે એ ગાયત્રી કેહેવાયછે.

આ છંદનું ગોત્ર અગ્નિવેશ્ય છે; વર્ણ સ્વેત છે, સ્વર ષડ્જ છે; અને તેના દેવતા અગ્નિ છે.

આ છંદના ને પ્રકારે જૂદા જૂદા ભેદ પડેછે, એક પિંગ-લોક્ત છંદોનિયમે અને વીજા પાદપરત્વે.

પિંગલોક્ત રીતે જે ભેદ પડે છે તેનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે.

૧ દૈવી ગાયત્રી.	૨ આસુરી ગાયત્રી.
૩ પ્રાજ્ઞાપત્યા ગાયત્રી.	૪ યાજુષી ગાયત્રી.
૫ સામ્ની ગાયત્રી.	૬ આર્ચી ગાયત્રી.
૭ વ્રાહ્મી ગાયત્રી.	૮ આર્ષ ગાયત્રી.

ઉપર જણાવેલા આઠ પ્રકારના ભેદમાંના આર્ષ ગાયત્રી નામના ભેદના પાદપરત્વે નીચે પ્રમાણે જૂદા જૂદા ઉપભેદો થાયછે:—

૧. ત્રિપાદ્ ત્રૈષ્ટુભ વિરાદ્ ગાયત્રી.
૨. પદપંક્તિ ગાયત્રી.
૩. ત્રિપદા ગાયત્રી.
૪. ચવમધ્યા ગાયત્રી.
૫. ઉષ્ણિક્કર્મા ગાયત્રી.
૬. ચતુષ્પદા ગાયત્રી.
૭. નાગી ગાયત્રી.
૮. વારાહી ગાયત્રી.
૯. શંકુમતી ગાયત્રી.
૧૦. કકુમ્મતી ગાયત્રી.
૧૧. પિપીલિકમધ્યા ગાયત્રી.

१२. प्रतिष्ठा गायत्री.

१३. पादनिचृद् गायत्री.

१४. वर्द्धमाना गायत्री.

१५. विराद्द्विपदा गायत्री.

१६. अतिपाद निचृत् गायत्री.

१७. हसीयसी गायत्री.

गायत्री.

१. दैवी गायत्री.=१ अक्षर.

ॐ १. तत् २. सत् ३. त्वम्. ४.

२. आसुरी गायत्री.=१९ अक्षर

अक्षर आणे पांचत्री, छे आसुरी गायत्री.

उदाहरण—आपोज्योतिरसोऽमृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरोम् ॥

अर्थः—वळी ए तेज जळरूप, ज्योतिरूप, रसरूप,

अमृतरूप व्यापकरूप, उत्पात्ति करनार, स्थिति—रक्षण करनार,

लय करनार अने ॐकाररूप छे.

३. प्राजापत्या गायत्री. = ८ अक्षर.

आठ अक्षर आणजो. १.

प्राजापत्या गायत्रीयां. २.

उदाहरण—भूताय त्वा नारातये.

य. सं. १ अ. ११ कं.

अर्थः—हे ब्रौहिशैप ! शकटावस्थित भवन मोटे अने अन्य

यागमां ब्राह्मण भोजनमोटे, हुं तने साचवी राखुंछुं.

४. याजुषी गायत्री. = ६ अक्षर.

याजुषी गायत्री १.

छ अक्षरे थाय. २.

उदाहरण—आश्वि॑भ्यां पि॒न्वस्व॑.

य. सं. ३८ अ. ४ कं.

अर्थः—तुं आश्विनीकुमार माटे गायने पात्रमां दे.

५. साम्नी॑ गायत्री. = १२ अक्षर.

बार अक्षरे बने गायत्री साम्नी.

उदाहरण. वा॒चो वि॒धृति॑म॒ग्निं प्र॒युज॑दँ स्वाहा.

य. सं. ११ अ. ६६ कं.

अर्थः—आ होमनुं हवि वाणीना विधारण प्राति प्रेरक अग्निने उद्देशी सुहुत थाओ.

६. आ॒र्चीगा॒यत्री. १८ अक्षर.

गायत्री आर्ची प्रमाणो, अक्षर अठार पूरा आणो.

उ०—अ॒ग्रा इ॒ इ प॒त्नीव॑न्त्स॒जू॒र्वेन॑ त्व॒ष्ट्रा सोमं॑ पिब स्वाहा

य सं. ८ अ. १० कं.

अर्थः—हे अग्नि ! हे पत्नीवाळा ! तुं त्वष्ट्रा देवनी साथे समान प्रीतिवाळो थडने, सोमरसनुं पान कर. ए सोम सुहुत थाओ.

७. ब्रा॒ह्मी गा॒यत्री. = ३६ अक्षर.

ब्राह्मी, गायत्रीमां तमे,

लावजो छत्रीश वर्ण;

पूरे पूरा न अधूरा

दरकार पादाक्षरनी न जरा.

उ०—इ॒य॒त्य॒ग्ने आ॒सीन्म॑खस्य तै॒ऽद्य शिरो॑ रा॒ध्यासं॑ दे॒व-

य॒ज्ञेने॑ पृथि॒व्याः । म॒खाय॑त्वा म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे.

य. सं. ३७ अ. ५ कं.

અર્થ:—હે પૃથ્વી ! પેહેલાં શ્રીવરાહભગવાને જ્યારે તને જલમાં-
થો બાહાર કાઢાડી, ત્યારે તું આવડી (પ્રાદેશ માત્ર) હતી.
एवी તને મેં આજ લઈને, દેવયજનમાટે યજ્ઞના શિરો ભાગ-
માં સૂકી.

૮ ત્રિપાત્ ત્રૈષ્ટુભ્ વિરાટ્ ગાયત્રી.

૧૧, ૧૧, ૧૧ = ૩૩ અક્ષર.

પે'લે બીજે ત્રીજે હરવર્ણ છે,
एवी દેવવર્ણની ગાયત્રી છે,
ત્રિપાદ ત્રૈષ્ટુભ વિરાટ્ નામે છે.

૭. દુહી યન્મિત્રધિતયે યુવાકુ,

રાયે ચનો મિમીતં વાજવત્યૈ,

ઇષે ચનો મિમીતં ધેનુમત્યૈ.

ઋ. સં. ૧ મં. ૧૭ અ. ૧૨૦ સૂ. ૯ મંત્ર.

અર્થ:—હે અશ્વિનીકુમારો ! તમારી સ્તુતિ કરનારાઓ
તમારી બાસેથી મિત્રજનોની ધારણા માટે ધન મેળવેછે: એટલા માટે
સ્તુતિ કરનારા અમોને તમે વલ્લયુક્ત ધન અને ગોયુક્ત અન્ન
આપો.

૧ પદપંક્તિ ગાયત્રી. ૫, ૫, ૫, ૫, ૪. = ૨૪ અક્ષર.

૫, ૫, ૫, ૫, ૬. = ૨૬ અક્ષર.

૧ પાંચ અક્ષર,

૨ ચો પદ બંધ,

૧. પિંગલાચાર્યે આ છંદનો સમાવેશ પંક્તિ છંદમાં કર્યો છે.

३ छे पदपंक्ति;

४ गायत्री छंद,

५ युग के छये.

उदाहरण-एभिर्नो अर्के,

भवा नो अर्वाह;

स्व १ ण ज्योतिः;

अग्ने विश्वेभिः,

सुमना अनीकैः.

ऋ सं. ४ मं. १ अ १० सू ३ मंत्र.

अर्थ:-हे अग्नि! तू के जे सोनाना सूर्य समो, विश्वव्यापी त्वेजयी प्रकाशमान छुं, ते आ अमारां स्तोत्रयी अमोने अभिमुख था.

१० त्रिपदागायत्री. ८, ८, ८, = २४ अक्षर.

आठ वर्ण पादे रे' छे,

त्रिपद चोवी आवे छे;

त्रिपदा गायत्री के'छे.

उदाहरण-अग्निमीळे पुरोहितं,

यज्ञस्यदेव मृत्विजम्;

होतारं रत्नधातमम्.

ऋ सं. १ मं. १ अ. १ सू. १ मं.

शुभराती साहित्य परिषद् अ'ध्यात्म

अमदावाद-३८०००६.

અર્થ:—પુરોહિત યજ્ઞના દેદીપ્યમાન ઋત્વિજ, હોતા અને વિશેષે કરીને સંપત્તિ આપનાર અગ્નિનું હું સ્તવન કરુંછું.

૧૧ યવમધ્યા ગાયત્રી. ૭, ૧૦, ૭ = ૨૪ અક્ષર.

પે'લે ત્રીજે પાતાલ^૧
 બીજે દશ વર્ણનાં ચોવીશી,
 યવમધ્યા ગાયત્રી.

ઉદાહરણ—સમુન્વે યો વસૂનાં,

યોરાયામાનેતાય ઇલાનામ્,

સોમો યઃ સુક્ષિતીનામ્.

ઋ સં. ૧ મં. ૭ અ. ૧૦૮ સૂ ૧૩ મંત્ર.

અર્થ:—જે સોમ ધન, ગાય, અન્ન, અને શોભન મનુષ્યયુક્ત ગૃહનો આ નેતા છે તેને ઋત્વિજો કાહાડેછે. એનું કહાડવું શુભ કરનાર થાઓ.

મહર્ષિ પિંગલાચાર્ય પિંગલ સૂત્રમાં લખેછે કે જે ગાયત્રીમાં છંદના પેહેલા તથા છેલ્લા પાદ થોડા અક્ષરના અને વચ્ચેનો પાદ ઘણા અક્ષરનો હોય તે યવમધ્યા ગાયત્રી કેહેવાયછે.

૧૨ ઉષ્ણિન્ ગર્ભા ગાયત્રી. ૬, ૭, ૧૧. = ૨૪ અક્ષર.

છ વર્ણ પ્રથમે,
 હ્યં હર દિવિજે,
 ઉષ્ણિન્ગર્ભા ગાયત્રી એ ચોવીશી.

ઉદાહરણ—તામે અશ્વ્યાનાં

હરીણાં નિતોશના

उतो नु कृत्वनानां नृवाहसा.

क. सं. ८ मं, २५ सू, २३ मं.

अर्थ:—ऋषि केहेछे के, हरित वर्णना घोडा मध्ये शत्रुओ-
ने अत्यन्त बाधकरनार, कुशळ युद्धकरनारने हरकतकर-
नार अने आयुधधारी मनुष्यना वाहक एवा बे घोडा वरुण
देव अमने तरत आपे.

१३ चतुष्पदागायत्री. ६,६,६,६, = २४

छवर्णना क्रमे,
चोपदी चोवीशी;
गायत्री रचेछे,
चतुष्पदा के'छे.

उदाहरण. इन्द्रः शचीपति.
बलेन वीलित;
दुश्श्ववनो वृषा,
लमत्सु सामहि. ॥

१४ नागीगायत्री. ९,९,६=२४ अक्षर.

पे'ले बीजे नव वर्ण ने,
त्रीजे षट् थइ चोवीशी;
नागीगायत्री छे.

उ. अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैः,

क्रतुं न भद्रं हृदि स्पृशम्,

ऋद्धयामा त ओद्वैः. ॥

क. सं. ४ मं. १ अ. १० सू. १ मं.

અર્થ:—હે અગ્નિ ! તું કે જે ઘોડારૂપ છું, હવિષનો લઈ
જનાર છું, ઉપકારક છું, ભક્તિ કરવાં યોગ્ય છું, અને અતિશય
પ્રિય છું, તેને એમ ક્ષત્વિગ્ વગેરે મલીને ઇન્દ્રપ્રાપક સ્તોત્રથી
સ્તવિયે છિયે.

૧૫ વારાહી ગાયત્રી. ૬, ૯, ૯, = ૨૪ અક્ષર.

પે'લે પાદે ષટ,
ઘીજે શ્રીજે નવ ઘર્ણની,
ચોઘીશી વારાહી ગાયત્રી.

૭. અગ્ને મૃલ મહાં,

અસિ યઽઈમા દેવયું જનમ્,

ઈયૈથ ઘાંહિરાસદમ્.

ઋ. સ. ૪ મં. ૧ અ. ૯ સૂ. ૧ મં.

અર્થ:—હે અગ્નિ ! તું અમને સુખી કર; તું સમર્થ છું,
અને દેવને વાહનાર યજમાન પાસે યજ્ઞમાં દર્ભ ઉપર વેસકા મોટે
આવું છું.

૧૬ આર્ષગાયત્રી. = ૨૪ અક્ષર.

ચોવિશ ઘર્ણની જાણો,
આર્ષગાયત્રી પ્રમાણો,
રણપિંગલની રીતે. ૧
પાદ રચના જે,
આઠના ગ્રણ ઘા,
છ છના ચાર તે,
લાઘીને કરજો. ૨

૭. તત્સવિતુર્વરેણ્યમ્ ।

भर्गो देवस्य धीमहि ।

धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ १ ॥

य. सं ३० अ. २ क.

अर्थ-सबळा पदार्थोने उत्पन्न करनार, प्रकाशमान् एवा जे सूर्यनारायण तेना उत्तम तेजनुं अमे ध्यान करिये छिये. ए तेज अमारी बुद्धिने धर्म, अर्थ, काम अने मोक्षमां प्रेरेछे.

१७ शंकुमती गायत्री. ५, ८, ८ = २१ अक्षर.

५, ६, ६, ६, = २३

छेछे वा पे'ले धरजे,
पाद पंचाक्षर सारो,
गायत्री छंदे; १
शंकुमतीमां,
बीजा छ छ केरा
आठ आठना वा
पाद गायत्रीना. २

उ. युक्तेन मनसावयं,
देवस्य सवितुः सवे, ।
स्वर्गाय शक्त्या.

य. सं. ११ अ. २ क.

अर्थ:-सविता देवताना उदय वसते आज्ञामां रेहेनारा अमे यजमानो, एकाग्र चित्तयी यथाशक्ति स्वर्गसाधक कर्मने माटे प्रयत्न करिये छिये.

यजुर्वेद परना महीधर भाष्यमां, छेछो पाद पांच अक्षर-
नो होय तो ते पण शंकुमती गायत्री गणवानुं जणाव्युं छे.

૧૮ કકુમ્મતી ગાયત્રી. ૬, ૮, ૮ = ૨૨ અક્ષર.

છ અક્ષર પે'લે,
આઠ યીજે વળી છેલ્લે;
કકુમ્મતી ગાયત્રી છે.

૩૦-ત્વં હ્યગ્ને અગ્નિના,

વિપ્રો વિપ્રેણ સન્તસતા,

સસ્રા સસ્રયા સમિધ્યસે.

ક. સં. ૬ અ. ૩ અ. ૧૧ વ. ૪ મંત્ર.

અર્થ:-હે અગ્નિ ! તું બુદ્ધિવાળો છું અને સસ્રા હોઈને
બુદ્ધિવાળા તારા મિત્ર સાથે વૃદ્ધિ પામુંછું.

પિંગલાચાર્યના લખવા પ્રમાણે આ મેદ સર્વ પ્રકારના
છંદનો પડેછે. જેનો એક પાદ છ અક્ષરનો હોય અને બાકીના ૭
છંદના કથિત પ્રમાણના હોય, તે, તે જાતનો કકુમ્મતી છંદ
કેહેવાયછે.

૧૯ પિપીલિકમધ્યા	}	૮, ૪ ૮, = ૨૦.
અણિષ્ઠગર્ભા.		૮, ૫, ૮ = ૨૧.
		૮, ૬, ૮ = ૨૨.

મોટા પે'લા છેલ્લા પાદ,
વચ્ચેનો છે ન્હાનો;
પિપીલિકમધ્યા જાણો. ૧
ગાયત્રી ૯ છે ગરવો;
વેદં, પાંચ, છ
વિકલ્પે વચ્ચેનો કરવો. ૨

૩૦-નૃભિર્યેમાનો હ્યર્યતો,

विचक्षणो;

राजादेवः समुद्रियः ॥ १ ॥

क्र. सं. ७ अ. ५ अ. १५ व. १६ मंत्र.

अर्थः—यज्ञ करनाराओथी निर्मित करातो, स्पृहा करवा लायक, विचक्षण, देदीप्यमान, अने अन्तरिक्षमां उत्पन्न थयेळ राजा सोम इन्द्रने माटे अमृत स्ववेछे.

महर्षि पिंगलाचार्यनां लखवा प्रमाणे आ जातनो भेद सर्व प्रकारना त्रिपाद छंदमां पडेछे. वच्येनो पाद न्हानो अने आगळ पाछळना मोटा ए पिपीलिकमध्या छंद केहेवाय.

२० प्रतिष्ठा. ८, ७, ६, = २१ अक्षर.

आठ, सात, छ क्रमधी,
त्रिपदा एकवीशी,
प्रतिष्ठा गायत्री.

ॐ—आपः पृणीत भेषजं,

वरूथं तन्वे १ मम,

उयोक्च सूर्ये दशे.

क्र. सं १० मं. १ अ. १ सू. ७ मं.

अर्थः—हे जलदेवता ! पापनो नाश करवा माटे उपस्थानमां मने सूर्य अने चन्द्रनुं दर्शन लांवा काळसुधी थाय, माटे मारा तनमां संसार निवर्तक औषध पुरो.

२१ पादनिचृत् गायत्री. ७, ७, ७, = २१ अक्षर

त्रिपद वर्ण सात,
एकवीश वर्णी प,

પાદનિચૃત્ ગાયત્રી.

૩૦-યુવાકુ હિ શર્ચીનાં,

યુવાકુ સુમતીનામ્,

ભૂયામ વાજદાન્નામ્.

ઋ. સં. ૧ મં. ૪ અ. ૧૭ સૂ. ૪ મંત્ર.

અર્થ:-અમારા કર્મનું સોમરૂપ હવિ ઉત્તમ પ્રકારનાં ધનાત્મક ઉદક,પય અને સાતવા ઇત્યાદિ દ્રવ્યથી મિશ્રિત થયેલું છે, અને શોભન બુદ્ધિવાળા ઋત્વિજનાં સ્તોત્રરૂપ વચન નાના પ્રકારના સ્તુત્યગણથી મિશ્રિત થયેલ છે, એટલા માટે હે મિત્રાવરુણ ! એવા પ્રકારનું અમારું એ હવિ, આપ ગ્રહણ કરો; જેથી આપની કૃપા વહે અમે અન્ન આપનારાઓમાં મુખ્ય થઈએ.

૨૨ વર્દ્ધમાના. ૬. ૭, ૮ = ૨૧ અક્ષર.

છ સાત આઠની,
વર્દ્ધમાના ગાયત્રી,
ત્રણે પાદે એકવીંશી.

૩૦-ઇશાના વાર્યાનાં,

ક્ષયન્તી શ્રર્ષણીનામ્;

અપોયાચામિષેષજમ્.

ઋ. સં. ૧૦ મં. ૧ અ. ૯ સૂ. ૫ મં.

અર્થ:-નિવારણ યોગ્ય પાપનું નિવારણ કરવામાં સમર્થ પ્રાણીના નિવાસ-કારણભૂત અપદેવતા પાસે હું સંસાર નિવારણનું ઔષધ યાચું છું.

२३ विराट् द्विपदा गायत्री. १२, ८ = २० अक्षर.

पे'ले बार बीजे आठ वीश वर्ण,
विराट् द्विपदा गायत्री.

ॐ—पश्वा न तायुं गुहा चतन्तं नमो,

युञ्जानं नमो वहन्तम्. ॥ १ ॥

सजोषा धीराः पदैरनु गमन्तुप,

त्वा सीदन्विश्वे यजत्राः. ॥ २ ॥

ऋ. सं. १ मं. १२ अ. ६५ सू. १ मंत्र.

अर्थः—गुफांमां संताडरहेला उपासको पासे उपासना करावनार अने उपासना लइजमार हे अग्नि! चोरायला पशुनो शोध जेम तेना पगलांना योगथी काहाडेछे, तेम तारा सखा जे प्रज्ञावान् पूजनीय सर्व देव तेमणे पगलांना योगे तारो शोध काहाड्यो अने ते तारी पासे बेठा.

२४ अतिपादनिचृत्. ७, ६, ७, = २० अक्षर.

सात, छ ने सातनी,
षीशी जे गायत्री
अतिपाद निचृत् छे.

ॐ—पुरुतमं पुरुणां,

स्तोतृणां विवाचि;

बाजेभिर्वाजयताम्

ऋ. सं. ६ मं. ४ अ. ४६ सू. २९ मंत्र.

અર્થ:—હે ઇન્દ્ર! અમો ઘણા સ્તુતિ કરનારાઓની સ્તુતિ, ઘણા શત્રુને નાશ કરનાર તને પ્રાપ્ત કરે. જે યજ્ઞમાં અમારી આ સ્તુતિશસ્ત્રાત્મક વાણી બોલાયછે, તેમાં તે તને હવિષ્યાન્નથી મળવાન બનાવે.

છં, આઠં, સાતનાં,
પાદ ક્રમથી જે બને,
પિંગલ મતની તે.

૩૦—મનોન્વાહામહે,

નારાશૃં સેન સ્તોમેન;
પિતૃણાં ચ મન્મભિઃ ॥

ય. સં. ૩ અ. ૫૩ કં.

અર્થ:—પિતૃઓ જે સ્તોત્રથી માને તેવાં માનુષી સ્તોત્રથી અમે અમારા મનોભિમાની દેવતાને બોલાવિયે છિયે.

૨૫ હસીયસી ગાયત્રી=૬,૬,૭,=૧૯ અક્ષર.

છ, છ, સાત ક્રમે,
ઓગણીશ વર્ણો,
હસીયસીગાયત્રી.

૩૦ પ્રેષ્ટ મુપ્રિયાણાં

સ્તુહ્યાસાવાતિથિમ્

અગ્નિ રથાનાં યમમ્ ॥

ક્ર. સં. ૮ મં ૧૦ અ. ૧૨ સૂ. ૧૦ મં.

અર્થ:—હે સ્તોતા ! તું પ્રિયમાં પ્રિય અતિથી અને રથોને યમમાં રાખનાર અગ્નિનું સ્તવન કર.

ગાયત્રી છંદના ભેદ.

સહ્યા.	ગાયત્રી.	પાદાક્ષર પ્રમાણ.	જાણી.	ગાયત્રી.	પાદાક્ષર પ્રમાણ.
૧	દૈવી		૧	પિપીલિકમધ્યા	૮ ૬ ૮ ૨૨
૨	યાજુષી		૬ ૨૦	પ્રતિષ્ઠા	૮ ૭ ૬ ૨૧
૩	પ્રાજાપત્યા		૮ ૨૧	પાંદનિચૃત્	૭ ૭ ૭ ૨૧
૪	સામ્ની		૧૨ ૨૨	વર્ધમાના	૬ ૭ ૮ ૨૧
૫	આસુરી		૧૧ ૨૩	વિરાટ્ દ્વિપદા	૧૨ ૮ ૨૦
૬	આર્ચી		૧૮ ૨૪	અતિપાદનિ- ચૃત્	૭ ૬ ૭ ૨૦
૭	બ્રાહ્મી		૩૬ ૨૫	હસીયસી	૬ ૬ ૭ ૧૯
૮	આર્ષી		૨૪		
૯	ત્રિપાત્રૈષ્ટુભ	૧૧ ૧૧ ૧૧	૩૩		
૧૦	પદપંક્તિ	૧ ૫ ૫ ૫ ૪	૨૪		
	"	૫ ૫ ૫ ૫ ૬	૨૬		
૧૧	ત્રિપદા	૮ ૮ ૮	૨૪		
૧૨	યવમધ્યા	૭ ૧૦ ૭	૨૪		
૧૩	ઉણિગર્ભા	૬ ૭ ૧૧	૨૪		
૧૪	ચતુષ્પદા	૬ ૬ ૬ ૬	૨૪		
૧૫	નાગી	૯ ૯ ૬	૨૪		
૧૬	વારાહી	૬ ૯ ૯	૨૪		
૧૭	શંકુમતી	૫ ૮ ૮	૨૧		
	"	૫ ૬ ૬ ૬	૨૩		
૧૮	કકુસ્મતી	૬ ૮ ૮	૨૨		
૧૯	પિપીલિકમધ્યા	૮ ૪ ૮	૨૦		
	"	૮ ૫ ૮	૨૧		

આગલ કેહેવાઈ ગયેલા સર્વ પ્રકારના ગાયત્રી છંદના ત્રીંચે જણાવેલા ચાર ભેદ પડેછે:—

૧ નિચૃત્ ૨ ભૂરિક્ ૩ સ્વરાટ્ ૪ વિરાટ્

કેહેવાયલા માપથી જે ગાયત્રી છંદનો એક અક્ષર ઓછો હોય તે નિચૃત્ કેહેવાયછે; અને જેમાં ત્રે અક્ષર ઓછા હોય તે વિરાટ્ છંદ કેહેવાયછે.

જેના માપમાં કથિત માપથી એક અક્ષર વધારે હોય તે
 ધૂરિક્ ગાયત્રી કેહેવાયછે. અને જેના માપમાં કથિત માપથી
 બે અક્ષર વધારે હોય તે સ્વરાટ્ ગાયત્રી કેહેવાયછે.

ઉપરની સંજ્ઞાના પ્રત્યેક પ્રકારના ગાયત્રી છંદના જે
 ભેદ પડેછે તેનાં સર્વે ઉદાહરણો મળ્યાં દુપ્રાપ્ય હોતાં જેટલાં
 મળી શક્યાં છે તેજ માત્ર અત્ર આપવામાં આવ્યાં છે. પરંતુ
 તેનું નામાન્તરનું દિગ્દર્શન થવા માટે ગાયત્રી નિષ્કૃત્ આદિ ભેદ
 ચિમ્બ આ પાસેના પૃષ્ઠમાં આપ્યું છે એથી વાંચનારને તરત
 સમજાશે.

गायत्री छंद.

भूरिक् आदि उपभेद विम्ब.

संख्या. अक्षर	छंदजात.	उपभेद.		रिमांकसं.	संख्या. अक्षर	छंदो जात.	उपभेद.		रिमांकसं.
		१	२				१	२	
१	दैवी				२१	पादनि चृत्			
२	दैवी	भूरिक्			२२	आर्षी	विराट्		
३	दैवी	स्वराट्			२३	आर्षी	निचृत्		
४	याजुषी	विराट्			२४	आर्षी			
५	याजुषी	निचृत्			२५	आर्षी	भूरिक्		
६	याजुषी				२६	आर्षी	स्वराट्		
७	याजुषी	भूरिक्	प्राजाप-		२७	ब्राह्मी	विराट्		
			त्या निचृत्						
८	प्राजापत्या				२८	ब्राह्मी	निचृत्		
९	प्राजापत्या	भूरिक्			२९	ब्राह्मी			
१०	प्राजापत्या	स्वराट्	साम्नी वि		३०	ब्राह्मी	भूरिक्		
			राट्.						
११	साम्नी	निचृत्			३१	ब्राह्मी	स्वराट्		
१२	साम्नी								
१३	साम्नी	भूरिक्	आसुरी वि						
			राट्.						
१४	साम्नी	स्वराट्	आसुरीनि-						
			चृत्.						
१५	आसुरी								
१६	आसुरी	भूरिक्	आर्ची वी						
१७	आसुरी	स्वराट्	राट् आर्ची						
१८	आर्ची		निचृत्						
१९	आर्ची	भूरिक्							
२०	आर्ची	स्वराट्							

१ निचृत् गायत्री. = कथितमापथी १ अक्षर ओछो.

गायत्री छंद वनेछे,

एक ओछे अक्षरे

ते निचृत् गायत्री केछे.

ब०—अग्निमिन्धानो मनसा,
धियं सचेत मर्त्यः;
अग्निमिन्धे विवस्वभिः ॥

सामवेद पू. प्र. १ अ. १ मं. ९.

उ०—तत्सवितुर्वरेण्यम्
भर्गोदेवस्य धीमहि;
धियो यो नःप्रचोदयात्

य. सं. ३० अ. २ कं.

अर्थः—सबळा पदार्थने उत्पन्न करनार प्रकाशवान् सूर्य-
ना उत्तम तेजनुं अमे ध्यान करिये छिये. ए तेज अमारी बुद्धिने
चारे पुरुषार्थोमां यथायोग्य विजय मळे एवी रीते स्फुराय-
मान करो.

२ विराट् गायत्री. कथितमापथी २ अक्षर ओछा.

बे अक्षर ओछा होय,
ते विराट् गायत्री;
मुनिवर वदे को'य.

उ०—त्वं ह्यग्ने अग्निना,
विप्रो विप्रेण सन्तसता;
सखा सख्या समिध्यसे.

ऊ. ६ अ. ३ अ. ३१ व. ४ मं.

अर्थः—हे अग्नि ! तूं बुद्धिवाळो छुं, अने सखा
वनीने बुद्धिवाळा तारा मित्रनी साथे तूं वृद्धि पासुंछुं.

उ०—अभीमूनः सखिना,
सविता जरितृणाम् ।
सतां भवास्युनये.

भगदेवः

३ भूरिज् गायत्री.= कथित संख्या+२

गायत्रीना मापथी जो,
अक्षर एक अदको
होय ते छे भूरिज् गायत्री.

स्वराट्गायत्री. = कथित प्रमाण+२ अक्षर.

वे अक्षर जो अदका होय,
जाणो ए स्वराट्गायत्री,
छंद भलेरो वेदमां.

उ०— विद्वांसा विदुरः पृच्छे—

दविद्वांनित्था परो अचेताः
नूचिन्तु मर्त्ते अक्रौ ॥

क्र. सं. १ मं. १७ अ. १२० सू. २ मं.

अर्थ—एक अज्ञानी अने बीजा बुद्धिहीन एमणे ज्ञानी
अश्विने ज मार्ग पूछवो. अश्वि देव मर्त्यो विपे अनास्था करनार
छे ज नहि.

वळी केटलाक आचार्यवर्यो आर्ष गायत्री छंदना
पादने अनुसरी नीचे प्रमाणे चार जातना भेद पांडेछेः—

१. शंकुमती गायत्री.
२. ककुम्भती गायत्री.
३. पिपीलिकमध्या गायत्री.

૪. યવમધ્યા ગાયત્રી.

જે ગાયત્રી છંદનો એક પાદ પાંચ અક્ષરનો હોય તે શંકુમતી ગાયત્રી કેહેવાય છે. જેનો એક પાદ છ અક્ષરનો હોય તે કકુમ્મતી ગાયત્રી કેહેવાય છે.

જે ગાયત્રી છંદના આગલ પાછળના બે પાદ મોટા હોય અને વચ્ચેનો પાદ નાનો હોય તે પિપીલિકમધ્યા ગાયત્રી કેહેવાય છે.

જે ગાયત્રી છંદના આગલ પાછળના પાદ નાના હોય અને વચ્ચેનો પાદ મોટો હોય તે યવમધ્યા ગાયત્રી કેહેવાય છે.

આ પ્રત્યેક જાતનાં જે ઉદાહરણો વેદમાંથી મળી શક્યાં છે તે આ નીચે મૂકીએ છીએ.

૧ શંકુમતીગાયત્રી. ૫, ૮, ૮ = ૨૧. અક્ષર.

૫, ૬, ૬, ૬ = ૨૩. અક્ષર.

છેલ્લે વા પે'લે કરજે,
પાદ પંચાક્ષર સારો,
ગાયત્રી છેદે. ૧
શંકુમતીમાં,
બીજા છ છ કેરા;
આઠ આઠના વા,
પાદ ગાયત્રીના. ૨.

૩૦—યુક્તેન મનસા વ્યં
દેવસ્ય સવિતુઃ સવે
સ્વર્ગ્યાય શક્ત્યા.

अर्थ—सविता देवताना उदय वखते आज्ञामां रेहेना-
रा अमे यजमानो एकाग्र चित्तथी यथाशक्ति स्वर्गसाधक कर्मने
माटे प्रयत्न करिण छिये.

२ ककुम्भती गायत्री. ६+छन्द पादाक्षर.

एक पाद छनो,
बीजा होय जे छन्दना;
ककुम्भती गायत्रीमां.

उ०—त्वंहाग्ने अग्निना,

विप्रो विप्रेण सन्तसता,

सखा सख्या समिध्यसे.

ऋ. सं ६ अ. ३ अ. ३१ व. ४ मं.

३ पिपीलिकमध्यागायत्री. ८, स्वल्पाक्षर, ८ =

२२.

छे पे'ला छेला आठना,
वच्चे एथी थोडा;
पिपीलिकमध्या बने.

उ०—नृभिर्येमानो ह्यर्यतो,

विचक्षणो,

राजादेवः समुद्रियः ।

ऋ. सं. ७ अ. ५ अ. १५ व. १६ मं.

अर्थ—यज्ञ करनाराओथी निर्मित करातो, स्पृहा करवा
लायक, विचक्षण, देदीप्यमान अने अन्तरिक्षमां उत्पन्न

થયેલ સોમરાજા ઇન્દ્રને માટે અમૃત સ્વેચ્છે.

ઉષ્ણિક્.

વૈદિક છંદના આઘસપ્ત વર્ગનો આ ગીતો છંદ છે. ઉષ્ણિક્ આ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ ઉત્=પૂર્વાત્ અને ણ્ણા=શૌચે થાય છે. અથવા ણ્ણીહ=પ્રીતૌ એમ પણ થાય. આ છંદ દેવતાઓને વહાલો છે માટે એનું નામ ઉષ્ણિક્ પાડેલું છે. વઠ્ઠી કેટલાક એમ કેહેછે કે ઉપમાવાંઠી ગાયત્રીનું નામ ઉષ્ણિક્ પાડ્યું છે એટલે કે એ છંદ એના કરતાં ચાર અક્ષરનો વધારે થાયછે માટે એ નામ એને આપ્યું છે. આ છંદમાં ઘણું કરી ગાયત્રીપાદ અને જાગતપાદનો ઉપયોગ થાયછે. એમાં જાગતપાદ વપરાતો હોતાં એનો એક પ્રદેશ વૃષભના કકુત્ સંજ્ઞા પ્રદેશની માફકે ઉચ્છિત્ત=ઊંચો એટલો મોટો હોય છે તેથી તેને કકુપ્તની સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે.

ઉષ્ણિક્ છંદનું ગોત્ર કશ્યપ છે; વર્ણ સારંગ છે, સ્વર કૃષ્ણ છે, અને તેના દેવતા સવિતા છે.

પિંગલોક્ત વૈદિક છંદોનિયમે એના નીચે આપેલા ભેદ થાયછે:—

- ૧ દૈવી ઉષ્ણિક્
- ૨ યાજુષી ઉષ્ણિક્
- ૩ પ્રાજાપત્ય ઉષ્ણિક્
- ૪ આસુરી ઉષ્ણિક્
- ૫ સામ્ની ઉષ્ણિક્
- ૬ આર્ચી ઉષ્ણિક્
- ૭ બ્રાહ્મી ઉષ્ણિક્

૮ આર્ષ ઝાળિગ્

આર્ષ ઝાળિગ્ જેનું સામાન્ય માપ ૨૮ અક્ષરનું છે તેના પાદ પરત્વે નીચે આપવામાં આવેલા છંદ બને છે:—

- ૧ અનુષ્ટુપ્ ગર્મા ઝાળિગ્
- ૨ ચતુષ્પાદ ઝાળિગ્
- ૩ પરોઝિગ્
- ૪ તત્તુશિરા ઝાળિગ્
- ૫ ત્રિપદા ઝાળિગ્
- ૬ 'પુરઝાળિગ્
- ૭ પિપીલિકમધ્યા ઝાળિગ્
- ૮ કકુષ્ ઝાળિગ્
- ૯ કકુષ્ન્યંડુશિરા.

જે ઝાળિગ્ પોતાના કથિત પ્રમાણથી એક અક્ષરે ઓછો હોય તે નિચૂત્ ઝાળિગ્ કેહેવાય છે.

જે ઝાળિગ્ પોતાના કથિત પ્રમાણથી બે અક્ષરે ઓછો હોય, તે ધિરાટ્ ઝાળિગ્ કેહેવાય છે.

જે ઝાળિગ્ પોતાના કથિત પ્રમાણથી એક અક્ષરે વધારે હોય, તે ભૂરિગ્ ઝાળિગ્ કેહેવાય છે. અને જે બે અક્ષરે વધારે હોય તે સ્વરાજ્ ઝાળિગ્ કેહેવાય છે.

ઝાળિગ્.

૧ દૈવી ઝાળિગ્. ૨ અક્ષર.

દૈવી ઝાળિગ્.

વર્ણે બેથી.

ઉ૦—

ભુવ:

સા. સં. ૧ પ્ર. ૧ મં.

અર્થ—સાત મહાવ્યાહતિમાંની એક વ્યાહતિ છે. તેનો અર્થ અન્તરિક્ષ અથવા લક્ષ્મી, શ્રેષ્ઠ થાયછે.

૨ યાજુષી ઉષ્ણિક્ ૭ અક્ષર.

યાજુષી ઉષ્ણિક્ છંદ. ૧

સાત અક્ષરબંધ. ૨

૩૦—વિષ્ણુસ્ત્વાધૂપયતુ.

ચ. સં. ૧૧ અ. ૬૦ કં

હે ઉષે! વિષ્ણુ તને અશ્વસકૃજ્જન્ય ધૂપથી સંસ્કારો.

૩ પ્રાજાપત્ય ઉષ્ણિક્ = ૧૨ અક્ષર.

પ્રાજાપત્ય ઉષ્ણિક્ વિષે,

બાર દીશે.

૩૦—ઇદમહમનૃતાત્સત્યમુપૈમિ ॥

ચ. સં ૧ અ. ૫ ક.

અર્થ—મનુષ્યોમાંથી દેવોનું અમે ઉપાવર્તન કરિયે; અર્થાત્ અમે સત્ય બોલિયે અને જુઠું બોલિયે નહિ.

૪ આસુરી ઉષ્ણિક્ = ૧૪ અક્ષર.

આસુરી ઉષ્ણિક્ છે જં;

ચૌદેથી થાયછે તે.

૫. સામ્ની ઉષ્ણિક્ = ૧૪ અક્ષર.

સામ્ની ઉષ્ણિક્ છંદ વિષે.

ચૌદવર્ણ દીશે.

૬ આર્ચી ઉષ્ણિક્ = ૨૧ અક્ષર.

આર્ચી ઉષ્ણિક્ છંદે આસે;

પ્રકવીશ પૂરેપૂરા અક્ષર આસે.

૪૦—અગ્ને વ્રતપતે વ્રતશ્ચરિપ્યામિ

तच्छकेयं तन्मे राध्यताम्.

य. सं १ अ. ४ कं.

अर्थ—हे अग्नि ! तारी अनुज्ञाथी हुं कर्मानुष्ठान करीश. तारी कृपाथी ते कर्मनु अनुष्ठान करवा हुं शक्तिमान थाउं अने ते अनुष्ठान सत्फल पर्यन्त सिद्ध थाय.

७ ब्राह्मीउष्णिक् = ४२.

ब्राह्मीउष्णिक् नामे छंद जे केहेछे,
तेमां अक्षर बेतालीश वदेछे;
पद पाडो तो बार आठ आवेछे,
संख्या फावी रे'छे.

उ०—देवी उषा सानकेन्द्रं यज्ञे प्रयत्युद्देताम्;

दैवीर्विशः प्रायसिष्टा सुप्रीते सुधिते
वसुवने वसु धेयस्य वीतां यज. ॥

य. सं. २८ अ १४ कं.

अर्थ—अहोरात्रनी अधिष्ठात्री देवी उषा तने रात्रिये इन्द्रने प्रवृत्त थयेला यज्ञमां बोलवेल छे. अति प्रसन्न अने सुंहितकारक थयेली दैवी प्रजा धननां दान अने संग्रह माटे घी पोओ. हे मनुष्य होता ! तुं पण यजन कर.

८ अनुष्टुप् गर्भा उष्णिक् ५,८,८,८ = २९ अक्षर.

ओगणत्रीशो,

पाच वर्सु योग आठ;

अनुष्टुप् गर्भा उष्णिक्,

छंद बने छे रसालो.

उ०—पितुं नुस्तोषं,

महोद्यमिणं तविषीम्;

यस्य त्रितो व्योजसा,

वृत्रं विपर्वमर्दयत्.

क. सं. १ मं. २४ अ १८७ सू १ मं.

अर्थ—हं हवे मोठाने धारण करतार अने मोठाना बळ एवा पितुनी स्तुति करीश. जेना पराक्रमे करी (तेणे) त्रितवृत्रने मारीने टुकडा कर्या.

९ आर्ष उष्णिक् = २८ अक्षर.

अक्षर चोवीसेथी,

पद सात धरेथी;

कह्यु रणपिंगले;

आर्ष उष्णिक् वा वने

उ०—कुक्कुटोऽसि मधु जिह्वं इषमूर्जं मावद

त्वया वयं संघातं संघातं जेष्य.

य. सं. १ अ १६ मंत्र

अर्थ—हे शम्यारूप आयुव ! तूं असुरोनो कुक्कुट हूं, अने देवोनो मधुजिह्व हूं. असुरनो पराभव कर्ता तूं यजमानने अत्र अने रस मळो, एवा शब्द कर. तारा तेवा करेला-शब्दथी अ-मे असुरो साथनी लडाइ जीतीशुं.

१० चतुष्पादउष्णिक् ७,७,७,७, = २८ अक्षर.

सात वर्णना चारे;

अष्टावीश आधारे;

चतुष्पाद कहोजे;

उष्णिक् नाम दीजे.

उ०—नदं॑ व ओदती॑नाम्;

नदं॑ यो युवती॑नाम्;

पति॑ वो अध्व॑नाम्,

धेनू॑नामिषु धासि.

क्र. सं. ८ मं. ७ अ. ५, ८ सू. २ मंत्र.

अर्थ—हे यजमानो! उषा अने नदियोना नाद उत्पादक इन्द्रने, हुं तमारा माटे बोलावुंछुं. यजमान ! तूं दूझणी गायनी अपेक्षा राखेछे ?

११ परोष्णिक् = ८, ८, १२ = २८ अक्षर.

पे॑ले बीजे वर्ण आठ,

त्री॑जे वार तणो ठाठ;

अट्ठा॑विंश वर्णनो परोष्णिक् छे.

उ०—दि॒वो मू॒त्रा॒सि पृ॒थि॒व्या,

नाभि॑रुर्ग पा॒मोष॑धीनाम्;

वि॒श्वा॒युः श॒र्मः स॒प्र॒थाः नम॑रुपथे

य. सं. १८ अ ५४ कं.

अ॒ग्ने वा॒ज॒स्य गो॑म॒त,

ई॒शा॒नः स॒हस्रो॑ य॒हो;

अ॒स्मे धे॑हि जा॒तवे॑दो भ॒हि॒श्रवः॑.

क्र सं १ मं. १३ अ. ७९ सू. ४ मं.

અર્થ—હે અગ્નિ! સ્વર્ગમાર્ગરૂપ તમને નમસ્કાર હો. તમે સ્વર્ગના શિરો ભાગમાં રહેનારા છો, પૃથ્વિની નાભીમાં રહેનારા છો; ઔષધી અને જલના સારરૂપ છો, સર્વ પ્રાણિયોના આયુષ્યના જીવનરૂપ અને શરણભૂત છો, અને વિસ્તારવાળા છો. ય સ. ૧૮ અ. ૬૪ કં.

હે વલ્લભા પુત્ર અગ્નિ ! તું ઘણી ગાયો યુક્ત અન્નનો પ્રભુ છું, માટે અમારા સારુ ઘણું અન્ન સ્થિર કર. ઋ. સ.

૧૨ તનુશિરા, ૧૧, ૧૧, ૬, = ૨૮ અક્ષર.

પે'લે બીજે ^{૧૧}હર છે ષટ્ત્રીજે,
તનુશિરા ઉષ્ણિક એને કહીજે;
અઠ્ઠાવીશ કીજે.

૭૦—પ્રયાધોસે ભૃગવાણેન શોભે,

યયા વાચા યજતિ પઞ્ચિયોવામ્;
પ્રેષયુર્ન વિદ્વાન્ ॥

ઋ. સં. ૧ મં. ૧૭ અ. ૧૨૦ સૂ. ૫ મંત્ર.

અર્થ—હે અશ્વિ! જે વાળી ઘોષના અંગે અને ભૃગવાણના અંગે શોભેછે અને જેના યોગે વજ્રપુત્ર તમને મળેછે, તે વાળીનો ઉત્કર્ષ થાઓ અને તે ઈષયુ પ્રમાણે જ્ઞાની થઈને ઉત્કર્ષ પામો.

૧૩ ત્રિપદાઉષ્ણિક્ = ૮, ૮, ૧૨ = ૨૮ અક્ષર.

પે'લે બીજે આઠ વર્ણ,
બાર તો આવેછે ત્રીજે;
અઠ્ઠાવીશો ત્રિપદા ઉષ્ણિક્ એ છે

૭૦—અગ્ને વાજસ્ય ગોમત,

ईशानः सहसो यदो;

अस्मे धेहि जातवेदो महिश्चवः ॥

ऋ. सं. १ मं. १३ अ. ७९ सू. ४ मंत्र.

अर्थ—हे अग्नि ! हे शक्तिपुत्र ! हे जातवेद ! हे गो-
युक्त संपत्तिना प्रभु ! अमने पुष्कल अन्न आप.

१४ पुरउष्णिक् = १२, ८, ८, = २८ अक्षर

पे'ले बार वर्ण आठ बीजे त्रीजे.

एम अट्ठावीश कीजे,

पुरउष्णिक् भणीजे.

उ०—अप्स्वन्तर मृतमप्सु भेषजम्,

अपामुत प्रशस्तये;

देवा भवत वाजिनः ।

ऋ. सं. १ मं. ५ अ. २३ सू. १९ मंत्र.

अर्थ—अमृत अने ओषध आपो देवीना अंगे छे. हे देव !
आपो देवीनी स्तुति करवा माटे तमे शक्तिमान थाओ.

१५ पिपीलिकमध्याउष्णिक् ११, ६, ११ = २८

शिव षट् हर त्रिपाद क्रमे,

पिपीलिकामध्या;

उष्णिक् पाद कीडी जेवां गमे.

उ०—हरीयस्य सुयुजा विव्रतावे

रवन्तानुशेषा,

उभारजीन केशिना पतिर्दन् ॥

ऋ. सं. १० मं. ९ अ. १०५ सू. २ मंत्र.

અર્થ—લીલા રંગના, સારા કેલવાયલા, સારું કામ કરી શકે
 એવા સારી ચાલના, જોરવાળા અને સૂર્ય ચંદ્રના જેવા પ્રકાશ-
 વાળા ઘોડાવાળા હે ઇન્દ્ર ! તું શસ્ત્રાદિકની અભિલાષા ધરાવ.

૧૬ કકુપ્ત્તુણિક્ = ૮, ૧૨, ૮ = ૨૮.

વિષમે આઠ આણજો,

બીજે ચાર સર્વે અઢાવીશ હજો.

કકુપ્ત્તુણિક્ નામ જો.

૩૦—વિદ્વાંસાવિદુરઃ પૃચ્છેદ્—

અવિદ્વાનિત્થાપરો અચેતા,

નૂચિન્નુ મર્ત્તે અક્રૌ ॥

કઠ. સં. ૧ મં. ૧૭ અ. ૧૨૦ સૂ. ૨ મંત્ર.

એક અજ્ઞાની અને બીજા બુદ્ધિહીને જ્ઞાનવાન્ અશ્વિને જ
 માર્ગ પૂછ્યો. અશ્વિદેવ મર્ત્યોમાં અનામ્થા કરાવનાર નથી જ.

૧૭ કકુપ્ત્ત્યંકુશિરા ૧૧, ૧૨, ૪ = ૨૭ અક્ષર.

^{૧૧}રુદ્ર ^{૧૨}રવિ ચાર ક્રમે પાદ છે.

કકુપ્ત્ત્યંકુશિરા ઉણિક્ થાયછે;

સપ્તવિંશો

૩—દદીરેકુસ્તવે દદિર્વસુ,

દદિર્વાજેષુ પુરુહૂત વાજિનમ્,

નૂનમથ. ॥

કઠ. સં. ૮ મં. ૬ અ. ૪૬ સૂ. ૧૫ મંત્ર.

અર્થ—હે પુરુહૂત (ઇન્દ્ર) ! તું મારા શરીરને સત્ત્વર સંપત્તિ
 આપ અને વઠી ધન, પુત્રાદિ અને સંગ્રામમાં શ્રેષ્ઠ બળ મને આપ.

उष्णिक् छंदना भेद.

संख्या.	उष्णिक्.	पादाक्षर प्रमाण.	संख्या.	उष्णिक्.	पादाक्षर प्रमाण.
१	दैवी		२१९	विराट्	२६
२	याजुषी		७२०	भूरिक्उष्णिक्	२९
३	प्राजापत्या		१२२१	स्वराट्	३०
४	आसुरी		१४२२	शंकुमती	२८
५	साम्नी		१४२३	यवमध्या	२८
६	आर्ची		२१		
७	ब्राह्मी		४२		
८	अनुष्टुप्गर्भा	५ ८ ८ ८	२९		
९	आर्षी		२८		
१०	चतुष्पात्	७ ७ ७ ७	२८		
११	परोष्णिक्	८ ८ १२	२८		
१२	तनुशिरा	११ ११ ६	२८		
१३	त्रिपदा	८ ८ १२	२८		
१४	पुरउष्णिक्	१२ ८ ८	२८		
१५	पिपीलिकमध्या	११ ६ ११	२८		
१६	ककुप्	८ १२ ८	२८		
१७	ककुप्न्यकु-	११ १२ ४	२७		
	शिरा				
१८	निचृत्		२७		

जे उष्णिक्मां पोतानां कथित प्रमाणथी वे अक्षर अधिक होयछे ते स्वराट्उष्णिक् केहेवायछे.

जे उष्णिक्नो एकपाद पांच अक्षरनो होयछे, ते शंकु-मती उष्णिक् केहेवायछे.

जे उष्णिक्नो एकपाद छ अक्षरनो होयछे, ते ककु-मती उष्णिक् केहेवायछे.

જે ઉષ્ણિકનો આગલ પાછલના પાદ મોટા હોય અને વચ્ચેનો પાદ નાનો હોય તે પિપીલિકમધ્યા ઉષ્ણિક્. કેહેવાયછે.

જે ઉષ્ણિકનો વચ્ચેનો પાદ મોટો અને આગલ પાછલના પાદ નાના હોય તે યવમધ્યા ઉષ્ણિક્ કેહેવાયછે.

ઉપર જણાવેલા સર્વ પ્રકારના ઉષ્ણિકનાં ઉદાહરણ વેદમાંથી મળવાં દુષ્પ્રાપ્ય હોતાં જેટલાં મળી શક્યાં છે તેટલાં આ નીચે અમે દાખલ કરિયોછિયે. અને બાકીના છંદનુ સૂક્ષ્મ રીતે બોધન થવા માટે ઉષ્ણિક્ છંદ ભૂરિજાદિ ભેદ નામનું વિમ્બ આ નીચે આપેલું છે.

उष्णिक छंद.

भूरिजादि उपभेद विम्ब.

अक्षर संख्या.	छंदनी जात.	उपभेद.		रिमांकसंख्या.	छंदो जात.	उपभेद.		रिमांकसंख्या.
		१	२			१	२	
१	दैवी	निचृत्		२४				
२	दैवी			२५				
३	दैवी	भूरिक्		२६	आर्षी	विराट्		
४	दैवी	स्वराट्		२७	आर्षी	निचृत्		
५	याजुषी	विराट्		२८	आर्षी			
६	याजुषी	निचृत्		२९	आर्षी	भूरिक्		
७	याजुषी			३०	आर्षी	स्वराट्		
८	याजुषी	भूरिक्		३१				
९	याजुषी	स्वराट्		३२				
१०	प्राजापत्या	विराट्		३३				
११	प्राजापत्या	निचृत्		३४				
१२	प्राजापत्या		आसुरी साम्नी विराट्.	३५				
				३६				
				३७				
१३	प्राजापत्या	भूरिक्	निचृत्	३८				
१४	प्राजापत्या	स्वराट्	आसुरी साम्नी	३९				
				४०	ब्राह्मी	विराट्		
१५	आसुरी साम्नी	भूरिक्		४१	ब्राह्मी	निचृत्		
				४२	ब्राह्मी			
१६	"	स्वराट्		४३	ब्राह्मी	भूरिक्		
१७				४४	ब्राह्मी	स्वराट्		
१८								
१९	आर्ची	विराट्						
२०	"	निचृत्						
२१	आर्ची							
२२	"	भूरिक्						
२३	"	स्वराट्						

निचृत् उष्णिक्. छन्दप्रमाण-१ अक्षर.

उ०—इषेत्वोर्जेत्वा वायवस्थः;

देवोवः सविता प्रार्पयतु;

श्रेष्ठतमाय कर्मणै.

य. सं. १ अ. १ क.

अर्थः—हे शाखा ! तने हुं वृष्टिने माटे छेदुं छुं. अने बल तथा रस माटे तने सखी करुं छुं. हे वत्सो ! तमे तमारी माताओथी छूटा पडी बीजे स्थले जाओ. हे गायो ! प्रेरक अने प्रकाशमान परमेश्वर सविता देव, यज्ञरूपी श्रेष्ठमां श्रेष्ठ कर्म माटे तृणादिकथी खीलेलां जंगलमां तमने मौकलो.

विराट् उष्णिक्. छन्दप्रमाणाक्षर-२ अक्षर.

उ०—द्रुतंगायत्रं नकवनस्याहम्—

चिद्धिचिरे भाविनावाम्—

आक्षी शुभस्पतीदम्. ॥

“श्वदेवः”

भूरिज् उष्णिक्. छन्दप्रमाणाक्षर+१ अक्षर.

भूरिक् उष्णिक्मां करजे,

अक्षर अधिको एक,

गुण गाजे गोविंदना धरी विवैक.

स्वराट् उष्णिक्. छन्दप्रमाणाक्षर+२ अक्षर.

उष्णिक् छंदना ज मापे

घर्ण वधारे बे आपे;

छंदः शास्त्र एने स्वराट् उष्णिक् नामे स्थापे.

शंकुमती उष्णिक् ८, ८, ६, ६ = २८.

बीजे चौथे षट् पठं
पे'ले बीजे अष्ट अष्ट
शंकुमती उष्णिक्.
शंकुसमो जाणो.

उ०—उतासौ दैवदिति,
रुण्यतां नाम उग्रः,
उरुस्यन्तमवतो,
वृद्धशवशः ॥

भवदेवः

यवमध्या उष्णिक् ८, १२, ८ = २८.

यवमध्या उष्णिक् के'जे,
लघु चरणो पे'लां बीजां करजे,
वच्चेनुं मोटुं धरजे.

उ०—सुदेवः समहासति,

सुवीरो नरो मरुतः स मर्त्यः ।

यंत्रायद्वे स्याम ते ॥

क्र. सं. ४ अं ३ अं १३ व १५ मं.

अर्थः—हे पूजनीय देवताना गण ! तमे जे माणसनुं
रक्षण करोछो, ते कल्याणवाळो, नायक, बहादुर, अने सारा
पुत्रादिकधी जोडायलो थायछें. अमे तमारा दास थवा इच्छि-
ए छिये.

અનુષ્ટુપ્.

આઘ સપ્ત વર્ગના છંદમાંનો આ ત્રીજો છંદ છે. ગાયત્રી છંદ પોતાના પાદાક્ષરથી વૃદ્ધિગત થતાં આ છંદ થાયછે, તેથી સ્તોભતિ વૃદ્ધાર્થઃ પ્રમાણે એનું નામ અનુષ્ટુપ્ પડેલું છે. બ્રાહ્મણમાં કહ્યું છે કે ગાયત્રીમેવ ત્રિપદાં સર્તાં ચતુર્થેન પાદે-
નાનુષ્ટોભતિ ઇતિ. ગાયત્રી છંદ ત્રિપાદ છે, તે ત્રીજા પાદથી વૃદ્ધિ પામેછે તેથી અનુષ્ટુપ્ કેહેવાયછે.

આ છંદનું ગોત્ર ગૌતમ છે, વર્ણ પિશંગ છે; સ્વર ગાંધાર છે અને દેવતા સોમ છે.

આ છંદના મુખ્ય ભેદ ૮ છે; તેનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે.

૧. દૈવી અનુષ્ટુપ્.	૨. યાજુષી અનુષ્ટુપ્.
૩. આસુરી અનુષ્ટુપ્.	૪. પ્રાજાપત્યા અનુષ્ટુપ્.
૫. સામ્ની અનુષ્ટુપ્.	૬. આર્ચી અનુષ્ટુપ્.
૭. બ્રાહ્મી અનુષ્ટુપ્.	૮. આર્ષી અનુષ્ટુપ્.

ઉપર જણાવેલા આર્ષ અનુષ્ટુપ્ના નીચે જણાવેલા ઉપભેદ પાદાક્ષરને લીધે પડેછે.

૧. ત્રિપાદ અનુષ્ટુપ્.
૨. કૃયનુષ્ટુપ્.
૩. પિપીલિકમધ્યા અનુષ્ટુપ્.
૪. ચતુષ્પદા અનુષ્ટુપ્.
૫. નષ્ટરૂપા અનુષ્ટુપ્.
૬. મહાપદપાંક્તિ અનુષ્ટુપ્.
૭. કાચિરાટ અનુષ્ટુપ્.

જે અનુષ્ટુપ્ છંદ પોતાનાં કેહેવામાં આવેલાં પ્રમાણથી એક અક્ષરે ઓછો હોય તે નિષ્ટુ અનુષ્ટુપ્ કેહેવાયછે.

जे अनुष्टुप् छंद पोताना प्रमाणथी बे अक्षरे ओछो होय ते विराट् अनुष्टुप् केहेवायछे.

जे अनुष्टुप् छंद पोताना कथित प्रमाणथी एक अक्षरे अधिक होय ते भूरिक् अनुष्टुप् केहेवायछे.

जे अनुष्टुप् छंद पोताना कथित प्रमाणथी बे अक्षरे अधिक होय अर्थात् जेमां बे अक्षर वधारे होय ते स्वराट् अनुष्टुप् केहेवायछे.

अनुष्टुप्.

१ दैवी अनुष्टुप् = ३ अक्षर.

त्रि वर्ण. १

अनुष्टुप्. २

दैवी ते. ३

उ०—इषे त्वा. १

ऊर्जे त्वा. २

य. सं. १ अ १ क.

अर्थ—हे शाखा ! वृष्टि माटे तने हुं छेदुंछुं. अने बळमाटे सरखी करुंछुं.

२ याजुषी अनुष्टुप्. = ८ अक्षर.

याजुषी अनुष्टुप् आठ. १.

छंद वर्ण तणो ठाठ. २.

उ०—वरुणस्त्वा धूपयतु.

य. सं. ११ अ. ६० क.

अर्थ—वरुण तनें अश्व सकृज्जन्य धूपथी संस्कारो.

૩ આસુરી અનુષ્ટુપ્. ૧૩ અક્ષર.

આસુરી અનુષ્ટુપ્ થાય;
તેર ગણાય.

ઉ૦—ભૃગૂણામઙ્ગિરસાં તપસાં તપ્યધ્વમ્.

ય. સં. ૧ અ. ૧૮ કં.

અર્થ—હે કપાલો ! તમે ભૃગુ અને અંઙ્ગિરાનાં તપોઽગ્નિ-
થી તંપાયમાન થાઓ.

૪ પ્રાજાપત્યા અનુષ્ટુપ્. = ૧૬ અક્ષર.

અનુષ્ટુપ્ પ્રાજાપત્ય જે,
સોલ વર્ણનો પૂરો તે.

ઉ૦—દેવસ્ત્વા સવિતા શ્રપયતુ વાર્ષિષ્ટેઽધિનાકૈ.

ય. સં. ૧ અ. ૨૨ કં.

અર્થ—હે પુરોહાશ ! તને સવિતા દેવતા અત્યન્ત વૃદ્ધિ પા-
મેલા દ્યુલોકવાર્તિ અગ્નિમાં પકાવો.

૫ સામ્ની અનુષ્ટુપ્. = ૧૬ અક્ષર.

સામ્ની અનુષ્ટુપ્ સોલનો,
પકંદરે પ તોલનો.

ઉ૦—તેજોઽસિ શુક્રમમૃતમાયુષ્યા આયુર્મેપાહિ.

ય. સં. ૨૨ અ. ૬ કં.

અર્થ—હે નિષ્ક ! તું તેજ છો. અગ્નિનું વીર્ય છો, અમૃત
રૂપ છો, અને આયુષનું રક્ષણ કરનાર છો; માટે મારા
આયુષનું રક્ષણ કર.

૬ આર્ચી અનુષ્ટુપ્ = ૨૪ અક્ષર.

આર્ચી અનુષ્ટુપ્ કરજો,
ગાયત્રી ત્રિપદ સમજો,
મ્રમુ નામ ઉચરજો.

૬૦—સવિતુર્વઃ પ્રસવત્પુત્રામ્યચ્છિદ્રેણ

પવિત્રે^૧ ન સૂર્યસ્ય રશ્મિભિઃ^૨ ॥

ય. સં. ૧ અ. ૧૨ કં.

અર્થ:—હે જલ (દેવ) સવિતા પ્રેરકના પ્રસવ વચ્ચે
અમે છિદ્રવિનાના પવિત્રાંશી અને સૂર્યના કિરણથી ઉત્કર્ષ
સાથે તમારું શોધન કરિયે છિયે.

૭ બ્રાહ્મી અનુષ્ટુપ્ = ૪૮ અક્ષર.

બ્રાહ્મી અનુષ્ટુપ્ રચવા રૂઢી રીતે,
અડતાલીશ અક્ષર આળો પ્રીતે;
બાર આઠનાં પાદ કદાપિ આવે,
તેની સંખ્યા આળો જ્યમ જ્યમ-પાવે.

૭૦—સમગ્નિરગ્નિનાગતસં દૈવેન સવિત્રા સ ૫

સૂર્યેના રોચિષ્ટ ॥ સ્વાહા સમગ્નિ સ્તપસા

ગતસં દેવ્યેન સવિત્રા સૃ સૂર્યેનારુચત ॥

ય. સં. ૩૭ અ. ૧૫ કં.

અર્થ:—જે આગ્નિ (ધર્મ) આગ્નિ સાથે એક થાયછે, જે સ-
વિના દેવની સાથે એક થાયછે; તે સૂર્યથી પ્રકાશેછે. સ્વાહા-

સહિત અગ્નિ સૂર્ય સાથે એક થાયછે; એ સવિત્રા દેવની સાથે
એક થાયછે અને સૂર્યની સાથે સારી રીતે મકાશેછે.

૮ વિરાટ અનુષ્ટુપ્ = ૧૦, ૧૦, ૧૦ = ૩૦ અક્ષર

૧૧, ૧૧, ૧૧ = ૩૩ અક્ષર

ત્રણે પદે દશ વા અગિયાર,
ત્રીશ વા તેત્રીશ અક્ષર બધા ધાર.
વિરાટ અનુષ્ટુપ્ જો રચનાર.

૭૦—પ્રેત્વો અગ્નેદીદિહિ પુરોનો—

અજસ્રયા સૂર્ય્યાયવિષ્ઠાં;

ત્વાં શશ્વન્ત ઉપયન્તિ વાજાં:

ચ. સં. ૧૭ અ. ૭૬ કં.

દુહી યન્મિત્રધિતયે યુવાકુ;

રાયે ચ નો મિમીતં વાજવત્યૈ;

રૂપે ચ નો મિમીતં ધેનુમત્યૈ.

ઋ. સ. ૧ મં. ૧૭ અ. ૧૨૦ સૂ. ૯ મં.

અર્થ—હે યુવતમ ! હે અગ્નિ ! તું અમારી પ્રાણે તપાવેલા
હોઢાના જેવા પ્રકાશથી દેદીપ્યમાન થા. કારણ (સૌ) અન્ન
અને હવિ તારામાંથી મેળવે છે. (ચ. સ.)

હે અશ્વિ ! તમારી મિત્રતા સાટે આ જનોણ ગાય દોહી
છે; તો તમે અમને અન્નાયુક્ત સંપાત્તિ આપો. વઢી અમને ગો-
યુક્ત સંપાત્તિ પ્રણ આપો.

९ आर्ष अनुष्टुप्. ३२ अक्षर.

पद पदनां प्रमाणने,
तज्जी बत्रीश आणने,
वर्ण पूरा ए अनुष्टुप्,
आर्ष नामे थाय सारौ.

उ०—ततो विराड् जायत विराजो अधिपुरुषः

सज्जातो अत्यरिच्य तपश्चाद् भूमिमथोपुरः

य. सं. ३१ अ. ५ कं.

अर्थ—ते आदि पुरुषमांथी ब्रह्मांडनी उत्पत्ति थइ. अने तेमां ते देहना अभिमानी पुरुष, सर्व वेदांतथी जाणवा योग्य एवा परमात्मा पुरुष जीव रूपे प्रवेश करी, ब्रह्मांडना अभिमानी देवता जीवरूप थया. पछी ते पशु, पक्षी अने मनुष्यादि रूप थया. देवादिक जीवरूप थया पछी पृथ्वीने उत्पन्न किधी. पछी तेमनां शरीर सात धातुथी उत्पन्न थयां.

१० त्रिपाद अनुष्टुप्. १२, १२, ८ = ३२ अक्षर.

बार बारं ने आठना त्रण पाद,
मळी वर्ण बधा बत्रीश निर्वाद;
त्रिपाद अनुष्टुप् थाय.

उ०—पर्युषु प्रधन्व वाजसातये,

परि वृत्राणि सक्षणिः;

द्विषस्तरंध्या ऋणयानर्ईयसे.

क्र. सं. ९ मं. ७ अ. ११० सू. १ मं.

अर्थ—हे सोम ! अमने सारां अन्न आपवा अर्थे तुं तत्पर था, अने सहनशील थइ अमारा शत्रुओने हठाव. अमारां करजने उतारनार तुं अमारा शत्रुने हणवाने तत्पर था.

११ कृत्यनुष्टुप्. १२, १२, ८ = ३२ अक्षर.

वार वार ने आठना व्रण,
वत्रीश वणें छंद रचाय तेने,
कृत्यनुष्टुप् केहेवाय.

उ०—माकस्मै धातमभ्य मित्रिणे नो, (११)

मा कुत्रा नो गृहेभ्यो धेनवोगुः, (११)

सना भुजो आशिन्वीः ॥ (७)

क्र. म. १ सं. १७ अ. १२० सू ८ मंत्र.

अर्थ—हे अश्वि ! तमे, अमारो कोई पण शत्रुसथि प्रसंग पाडशो नहि. अमारी दुहणी गाय वाछरडाने नांखी दइ अमारा घरमांथी अजाणे स्थळे न जाओ.

१२ पिपीलिकमध्यानुष्टुप्. १२, ८, १२=३२

पे'ले व्रीजे वार, बीजे आठ धरो,
वत्रीश अक्षर पूरी
पिपीलिकमध्या अनुष्टुप् करौ.

उ०—पर्येषु प्रधन्व वाजसातये,

परिवृत्राणि सक्षणिः

द्विषस्तरध्या ऋण्या न ईयसे.

क्र. सं. ९ सं. ७ अ. ११० सू. १ मं.

અર્થ—હે સોમ ! અમને સારાં અન્ન આપવા અર્થે તું તત્પર થા અને સહનશીલ થઈ અમારા શત્રુઓને હઠાવ. અમારાં કરજ ઉતારનાર તું અમારા શત્રુઓને મારવાને તૈયાર થા.

૧૩ ચતુષ્પદા અનુષ્ટુપ્ ૮, ૮, ૮, ૮ = ૩૨

ચારે આઠ રધ્વાય છે,
ચત્રીશ વર્ણ થાય છે;
પ ચતુષ્પદા અનુષ્ટુપ્
ચાર પાદ તણું રૂપ.

૭૦—પુરાભિન્દુર્યુવાકવિ,

રમિતૌજાઽજાયત;

ઇન્દ્રો વિશ્વસ્ય કર્મણો,

ધર્તા વજ્રી પુરુષ્ટુતઃ ॥

ક્ર. સં. ૧ મં. ૩ અ. ૧૧ સૂ. ૪ મંત્ર.

અર્થ—જે ઇન્દ્ર જન્મ્યો, તે શત્રુનાં નગર તોડનાર, યુવાન, હાલ્યો, અમિત પરાક્રમી, સંકલ કર્મનો પોષક, વજ્ર ધારણ કરનાર અને ઘનાઓથી ભલાણ પામનાર થયો.

૧૪ નષ્ટરૂપા અનુષ્ટુપ્ ૯, ૧૦, ૧૩ = ૩૨ અક્ષર.

નવ દશ તેર ક્રમે છે;
ચત્રીશ વર્ણ ત્રણે પદે છે;
નષ્ટરૂપા અનુષ્ટુપ્ છંદ કહે છે.

૭૦—વિપૃચ્છામિપાવ્યા ૩ ન દેવાન,

વષટ્કૃતસ્યાદ્રુતસ્યદસા,

પાતં ચ સહસો યુવં ચરમ્યસોનઃ ॥

ઋ. સં. ૧ મં. ૧૭ અ. ૧૨૦ સૂ. ૪ મં.

અર્થ—હું અપ્રૌઢ બુદ્ધિના દેવની પ્રાર્થના કરતો નથી; પણ તમારો જ પ્રાર્થના કરું છું. તો હે અદ્ભૂત કર્મકર્તા અશ્વી ! વષટ્ બોલીને અર્પેલો અમારો આ આશ્ચર્યકારક અતિ બલવાન સોમ તમે પીઓ અને અમને પરાક્રમી કરો.

૧૫ મહાપદપંક્તિ અનુષ્ટુપ્. ૫, ૫, ૫, ૫, ૫, ૬=૩૧.

૧ પાંચ પાંચનાં,

૨ છઠ્ઠું રસનું,

૩ અક્ષર વધા,

૪ એકત્રીશ છે,

૫ એ મહાપદ

૬ પંક્તિ અનુષ્ટુપ્ છે.

ૐ—તવસ્વાદિષ્ટા—

અગ્નેસંદૃષ્ટિ,

રિદાચિદક્ષ,

ઈદાચિદક્તોઃ,

શ્રિયેરુક્મોન,

રોચતજપાકે.

ઋ. સં. ૪ મં. ૧ અ. ૧૦ સૂ. ૫ મં.

અર્થ—હે અગ્નિ ! તારી અતિ પ્રિય લાગતી જ્વાળા દિવસ અને રાત્રિની આ ઘડીમાં પદાર્થને આશ્રય આપવાને માટે સં-
નિધિમાં પ્રકાશે છે.

१६ काविराट् अनुष्टुप् ९, १२, ९, = ३० अक्षर.

नव आणे पे'ले ने ब्रीजे,
धरी बीजे बार ब्रशि करी दीजे,
काविराट् अनुष्टुप् कहीजे.

वाविद्वांसा हवामहे वां,

नानो विद्वांसा मन्मवाचे तमस्य;

प्राचद्वयमानो युवाकुः ॥

ऋ. स. १ मं. १७ अ. १२०. सू. ३ मं.

हे भस्वि ! तमे ज्ञानीने अमे बोलाविये छिये. तमे ज्ञानी
आज अमने स्तोत्र शीखवो. आ तमारो भक्त हवि अर्पण करी
गाय छे.

अनुष्टुप् छंद.

भूरिजादि उपभेद बिम्ब.

अक्षर संख्या.	छंदो जात.	उपभेद.		रिमाकस	अक्षर संख्या.	छंदो जात.	उपभेद.		रिमाकस
		१	२				१	२	
१	दैवी	विराट्			२२	आर्ची	विराट्		
२	"	निचृत्			२३	आर्ची	निचृत्		
३	"	०			२४	आर्ची	०		
४	दैवी	भूरिक्			२५	आर्ची	भूरिक्		
५	दैवी	स्वराट्			२६	आर्ची	स्वराट्		
६	याजुषी	विराट्			३०	आर्षी	विराट्		
७	याजुषी	निचृत्			३१	आर्षी	निचृत्		
८	याजुषी	०			३२	आर्षी	०		
९	याजुषी	भूरिक्			३३	आर्षी	भूरिक्		
१०	याजुषी	स्वराट्			३४	आर्षी	स्वराट्		
११	आसुरी	विराट्			४६	ब्राह्मी	विराट्		
१२	"	निचृत्			४७	ब्राह्मी	निचृत्		
१३	आसुरी	०			४८	ब्राह्मी	०		
१४	आसुरी	भूरिक्	प्राजापत्य विराट् सा म्नी.		४९	ब्राह्मी	भूरिक्		
१५	"	स्वराट्	निचृत्		५०	ब्राह्मी	स्वराट्		
१६	प्राजापत्य साम्नी	०							
१७	"	भूरिक्							
१८	"	स्वराट्							

आठ प्रकारना अनुष्टुप्ना निचृत् भूरिजादि भेद माटे
जुवो नीचेनुं बिम्बः—

अनुष्टुप् छंदना भेद.

क्र.सं.	अनुष्टुप्.	पादाक्षर प्रमाण.				क्र.सं.	अनुष्टुप्.	पादाक्षर प्रमाण.			
१	दैवी					३२०	स्वराट्				३४
२	याजुषी					८२१	शंकुमती				
३	आसुरी					१३२२	ककुम्मी				
४	प्राजापत्या					१६२३					
५	साम्नी					१६					
६	आर्ची					२४					
७	ब्राह्मी					४८					
८	विराट्	१०	१०	१०		३०					
	"	११	११	११		३३					
९	आर्षी					३२					
१०	त्रिपाद्	१२	१२	८		३२					
११	कृत्यनुष्टुप्	१२	१२	८		३२					
१२	पिपीलिकमध्या	१२	८	१२		३२					
१३	चतुष्पदा	८	८	८	८	३२					
१४	नष्टरुपा	९	१०	१३		३२					
१५	महापदपंक्ति	५	५	५	५६	३१					
१६	काविराट्	९	१२	९		३०					
१७	निचृत्					३१					
१८	भ्रिक्					३३					
१९	विराट्					३०					

१ निचृत् अनुष्टुप्. छन्दप्रमाणाक्षर-१ अक्षर.

छन्द माप होय जेवुं
 लावतां ए थाय एवुं
 वर्ण एक ओछो थाय,
 निचृत् अनुष्टुप् कथाय.
 द्वेषस्ते द्यूम ऋणवति,
 द्विविषच्छुक्र आततः ।
 शूरो नहि द्युतात्वम् ।
 कृपा पावक रोचन ।

(भवदेव)

२ भूरिक् अनुष्टुप्.

छन्द माप होय जेवुं,
 रचतां तो तेना जेवुं;
 वधे तेमां वर्ण एक,
 अनुष्टुप् भूरिक् विवेक०
 तां म आवह जात वेदो,
 लक्ष्मी मनपगामिनीम् ।
 यस्यां हिरण्यं विन्देयं,
 ग्रामश्च पूरुषानहम्० ॥

३ विराट् अनुष्टुप् छन्दोऽक्षर संख्या-२

बे घटे पादमां
 विराट् अष्टुप्ना पादमां
 सरवाले मुनिवरो एम के'छे,
 यदिवीरो अनुप्या-
 अग्निमिन्धानमर्त्यः ।
 अजुह्व द्रव्य मानुषक.

૪ સ્વરાદ્ અનુષ્ટુપ્. છન્દાક્ષર સંખ્યા-૨

અનુષ્ટુપ્ સ્વરાદ્ રચતાં,
છન્દાક્ષરના માપથી વધે બે જો
કે'વાય અનુષ્ટુપ્ સ્વરાદ્ એ તો.
લવણામ્મસિજાતોઽસિ,
ઉગ્રોઽસિ હૃદયં તવ; ।
લવણસ્ય પૃથિવી માતા,
લવણસ્ય વરુણઃ પિતા. ।

ભવદેવ.

સ્વારા પાળીમાં તું ઉત્પન્ન થયો છું, તારું હૃદય ઉગ્ર છે; પૃથ્વી લવણની માતા છે, અને વરુણ લવણનો પિતા છે.

ભગવાન્ પિંગળાચાર્યના કેહેવા પ્રમાણે આ છંદના નીચે જણાવેલા ચાર સામાન્ય ભેદ પણ પડી શકે છે.

૧ શંકુમતી અનુષ્ટુપ્   ૨ કકુમ્મતી અનુષ્ટુપ્
૩ પિપીલિકમધ્યાઅનુષ્ટુપ્   ૪ યવમધ્યાઅનુષ્ટુપ્

જે અનુષ્ટુપ્નો એક પાદ પાંચ અક્ષરનો હોય તે શંકુમતી અનુષ્ટુપ્ કેહેવાય છે. જેનો એક પાદ છ અક્ષરનો હોય તે કકુમ્મતી અનુષ્ટુપ્ કેહેવાય છે. જેના આદ્યન્ત પાદ મોટા અને વચ્ચેનો પાદ નાનો હોય છે તે પિપીલિકમધ્યાઅનુષ્ટુપ્ કેહેવાય છે અને જેના આદ્યન્તપાદ નાના અને વચ્ચેનો પાદ મોટો એ યવમધ્યાઅનુષ્ટુપ્ કેહેવાય છે.

૧ શંકુમતી અનુષ્ટુપ્.

એક પાંચનો,
પાદ અનુષ્ટુપ્ આદિમાં;
શંકુમતી અનુષ્ટુપ્ એ,
શંકાવિના કે'વાય તે.

પિતું નુ સ્તોષમ્ ।

મહો ધર્માર્ણ તવિષીમ્ ।

યસ્ય ત્રિતો વ્યોજસા,

વૃત્રં વિપર્વમર્દયત્ ॥

ઋ. સં. ૧ મં. ૨૪ અ. ૧૮૭ સૂ. ૧ મં.

હું અગસ્ત્ય જલદી પોષણ આપનાર અન્નની સ્તુતિ કરું છું. મોટા ધર્મની પણ સ્તુતિ કરું છું. એ અન્નના બલ વડે ત્રિલોક જ્યાંતરે વૃત્ર રાક્ષસના ટુકડે ટુકડા કરી નાશ્યા.

૨ કકુમ્મતી અનુષ્ટુપ્.

છ વર્ણનો પે'લો

ચાકી જેના તેના મેલો,

કકુમ્મતી અનુષ્ટુપ્ એ કે'વાય છે.

સપૂર્વ્યોમહોનાં,

વેનઃક્રતુભિરાજતે,

યસ્યદ્વારામનુઃપિતા,

દેવેષુ ધિય આનજે.

સામવેદ. ૪ અ. ૨ ઘ. ૪ મં.

વૃહતી.

આઘ સપ્તવર્ગનો આ ચોથો છંદ છે. એનો અર્થ મોટો એવો થાય છે. કેટલાક અનુષ્ટુપ્ છંદના પાદમાં અકેક અક્ષર વધવાથી આ છંદ થાય છે માટે વૃહતી વૃષ્ટિતે વૃદ્ધિકર્મણઃ એ ઉપરથી વૃહતી કેહેવાય છે. એનું ગોત્ર આંગિરસ છે, વર્ણ કૃષ્ણ છે, સ્વર મધ્યમ છે, અને એના દેવતા વૃહસ્પતિ છે.

આ છંદના મુખ્ય મેદ ૮ છે. તેનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે.

१. दैवी बृहती.
२. याजुषी बृहती.
३. आसुरी बृहती.
४. प्राजापत्य बृहती.
५. आर्ची बृहती.
६. साम्नी बृहती.
७. ब्राह्मी बृहती.
८. आर्षी बृहती.

बृहतीना पाद परत्वे नीचे जणाव्या प्रमाणे उपभेद पडे छे.

१ बृहती.	२ पुरस्ताद् बृहती.
३ न्यंकुसारिणी.	४ उपरिष्ठाद् बृहती.
५ विष्टार बृहती.	६ ऊर्ध्व बृहती.
७ सामान्या बृहती.	८ विषमपदा बृहती.
९ ककुम्भी बृहती.	१० पिपीलिक मध्या.

उपर केहेवामां आवेली सर्व प्रकारनी बृहती पोताना केहेवामां आवेलां प्रमाणथी एक अक्षरे हीन होय तो ते निचृत् बृहती केहेवाय छे, जे एक अक्षरे अधिक होय ते भूरिक् बृहती केहेवाय छे. वळी जेमां प्रमाण करतां वे अक्षर ओछा होय ते विराट् बृहती केहेवाय छे अने जेमां वे अक्षर वधारे होय ते स्वराट् बृहती केहेवाय छे.

अष्टविध बृहतीना निचृत् भूरिजादि भेद माटे जुओ नीचेनुं बिम्बः—

४ प्राजापत्य बृहती = २० अक्षर.

प्राजापत्य बृहती वीश वर्णनो
वेद विषे ए छंद छे.

पृथिव्यास्त्वानाभौ सादयाम्यदित्या-

उपस्थेऽग्ने हव्यरक्ष. ॥

य. सं. १ अ. ११ कं.

हे हवि! जेम सूतेलां बाळकने माता पोताना खोळामां
मूके छे तेम पृथ्वीनी नाभीमां हुं तने स्थापुंछुं. हे अग्नि! तारी.
पासे स्थापेला ए हविनुं रक्षण कर.

५ ब्राह्मीबृहती = ५४ अक्षर.

जाणी बृहती रचवा माटे आणो
एकन्दरे चोपन अक्षर जाणो.
एमां सृष्टि रचना खूब वखाणो,
वेद विषे आ छंद घणो गवाणो
प्रभुनी लीलामां.

विश्वे त्वा देवा वैश्वानराः कृष्यन्त्वानु

६ साम्नीबृहती = १८ अक्षर.

साम्नी बृहती अठार अक्षरनो छंद वेदमां छे.

इन्द्रस्यत्वा भग ५ सोमेना तनचिम

विष्णो हव्यः रक्ष ॥

य. सं. १ अ. ४ कं.

हे क्षीर ! हे इन्द्रमाग ! तने सोमवल्ली रसथी घी व-
नाववा माटे हुं कठण करूं छुं. हे विष्णु ! आ हव्य क्षीरनी
तमे रक्षा करो.

७ आर्ची बृहती=२७ वर्ण.

आर्ची बृहती सत्तावीश वर्णनो
वेदविषे रचनामां आप्यो तेथी जाण्यो छे.

८ आर्षबृहती = ३६ अक्षर.

बृहती छंद तो बनावो,
छत्रीश वर्ण वधा लावो,
पद नियम मने न धरशो,
आर्ष बृहती मांढ,

उ०-परीतो पिश्वता सुत ५ सोमो य उत्तमं

हविः दधन्वा योनर्यो अप्स्वन्तरा

सुषाव सोम मद्विभिः ॥

य. सं. १९. अ. २. कं.

हे ऋत्विज्! गायमांथी दोवामां आवेछा दूधथी
प्ररिसुदरूप सोमनुं तमे परिसिंचन् करो. सर्व हविमां सोम
उत्तम हवि छे. जे मनुष्यना हितने माटे जळना मध्यमां काहा-
डवामां आवे छे.

९ बृहती. १२,८,८,८=३६ अक्षर.

१०,१०,८,८ = ३६ अक्षर.

एक पाद बार वर्णनो बने छे,
बाकीना त्रण आठना,
एम छत्रिस ठाठना,
वर्णनी बृहती बने.

दश तो प्रथमे तथा बीजे,
आठ वर्ण आवे चोथे त्रीजे,
एक वर्ण छत्रीशनी
बृहती बने छे वल्ली.

२

उ०-शचीभिर्नः शचीवसू

दिवानक्तं दशस्यतम् ॥

मावांरातिरुपदसत्

कदाचना स्मृद्भातिः कदाचन ॥

क्त. सं. १ मं. २० अ. १३९ सू. ५ मं.

अग्ने विवस्व दुषश्चित्रं ।

बाधो अमर्त्य आदाशुषे ।

जातवेदा बहत्व ।

मघादेवा उषर्बुधः ॥

(भवदेवः)

हे पराक्रम पूर्ण अग्नि ! तमे तमारा पराक्रमथी दिवसे
अने रात्रे अमारी सहाय करो. तमारी कृपा क्यारे पण नष्ट
न थाभो. अमारा उपरथी तमारी कृपा क्यारे पण नाश न
पामो.

१० पुरस्ताद्बृहती १२,८,८,८ = ३६ अक्षर.

पेहेलो पाद चार वर्णनी यने,
आकीना षण आटना;
एक छत्रीश वर्णनी.

पुरस्ताद्बृहती बने,

उ०—महोयस्पतिः शर्वसोऽ असांभ्या ।

महो नृम्णस्य तूतुजिः

भर्ता वज्रस्य धृष्णोः,

पिता पुत्रमिव प्रियम्.

ऋ. सं. ७ अ. ७ अ. ६ व. ३ मंत्र.

जे इन्द्र मोटो बलवान्, अनन्तगुणवाळो, मागनाराओने
धेणुं धन आपनारो, शत्रुओने वज्र जेवो छे, ए वज्रधारी इन्द्र,
पिता जेम पुत्रनी रक्षा करे छे तेम, अमारी रक्षा करो.

११ न्यंकुसारिणी ८, १२, ८, ८ = ३६ अक्षर.

जे'ले व्रीजे आठ आवे,

बीजे बार चोथे आठ वर्ण लावे;

छत्रीशे न्यंकुसारिणी,

स्कंधोग्रीवी, उरो बृहती.

उ०—मत्स्य पापिते महः

पात्रस्येव हरिवो मत्सरो मदः,

वृषाते वृष्ण इन्दु ।

वाजी सहस्रसार्तमः ॥

ऋ. सं. १ मं. २३ अ. १७५ सू. १ मंत्र.

हे हर्यश्च ! (इन्द्र) मदकारी महान् सोमनो प्यालो
ग्रहण करे छे तेमनुं भक्षण कर अने हर्ष पाम. तुं बलवन्तने
मोटो, बलवान्, संपत्तिवान् अने हजार दान उत्तम रीते आप-
नार सोमरस अर्पण कर्यो छे.

૧૨ ઉપરિષ્ઠાદ્ બૃહતી. ૮, ૮, ૮, ૧૨ = ૩૬ અક્ષર,

પે'લે બીજે ત્રીજે આઠ,

ચોથે બાર તળો ઠાઠ;

અમ છત્રીશ વર્ણની,

ઉપરિષ્ઠાદ્ બૃહતી હંદ રચાય.

૩૦—યદર્જુન સારમેય—

દંતઃપિશંગ યચ્છસે; ।

બીવ ભ્રાજન્ત કૃષય

ઉપસૃક્ષુ વપ્સતો નિષુસ્વપ્.

ઋ. સં. ૭ મં. ૩ અ. ૫૧ સૂ. ૨ મંત્ર.

હે અર્જુન ! હે સારમેય ! હે પિંગલ વર્ગ શુનક ! તું
હ્યારે અમને દંશવાને માટે તારા દાંત દેખાડે છે; ત્યારે તેજો-
મય ઋષિ નામના આયુધ જીવો પ્રકાશ આપે છે. તું જાણ
છે ત્યારે તારા તે દાંત ઓછામાં દેખાય છે. તું અમારી પાસે
રાતે નિદ્રા કર.

૧૩ વિષ્ઠારબૃહતી ૮, ૧૦, ૧૦, ૮ = ૩૬ અક્ષર.

પે'લે ચોથે આઠ આવે,

બીજે ત્રીજે વર્ણ દશ લાવે;

અમ છત્રીસ વર્ણની થાય,

વિષ્ઠારબૃહતી ગાય.

૩૦—યુવં હ્યાસ્તં મહોરન્યુ

વંવાયન્નિરતં સતમ્ ।

तानो॑ वसू॑सु गो॒पा स्वा॑तम्—

पा॒तं नो॑ वृ॒काद॑धा॒योः ।

ऋ. सं. १ मं. १७ अ. १२० सू. ७ मंत्र.

तमे धनना दाता छो, हर्ता पण तमे ज छो. हे शुभकारी देव ! तमे अमारा रक्षक थाओ अने घातक दुष्टोथी अमारी रक्षा करो.

१४ ऊर्ध्ववृहती. १२, १२, १२ = ३६ अक्षर.

त्रणे पाद बार वर्णना आणजो,

त्रणेना वर्ण छत्रीश प्रमाणजो;

सतो, ऊर्ध्व, महावृहती, जाणजो.

उ० — अग्नेऽभ्यावर्त्तिन्नभिमा निवर्त्त.

स्वायु॑षा वर्च॑सा प्र॒जंया॑ धनेन;

स॒न्यामे॒धया॑ र॒य्या पो॑षेण.

यं. सं. १२ अ. १०७ कं.

अमारां तरफ संमुख मोथी आवनारा हे अग्नि ! तमे मारी पासे आयुष्य, ब्रह्मवर्चस्, पुत्रपौत्रादिक धन, लाभ, सारी बुद्धि, सुवर्णालंकार, अने आयुष्य आदि पुष्टि साथे लइने सत्वर आवो.

१५ चतुष्पदासामान्या बृहती. ९, ९, ९, ९ = ३६

नव नव वर्णना चारें;

पाद छत्रीश करो ज्यारे;

त्यारे चतुष्पदा सामान्या

चतुर्नवका बृहती छे.

उ०—तत्त्वावयं पितो वचोभि-

र्गावोनहव्या सुषूदिम्

देवेभ्यस्त्वा सधामाद-

मस्मभ्यं त्वा सधमादम् ॥

क. सं. १ मं. २४ अ. १८७ सू. ११ मं.

हे सोमरूप अन्न ! अमारा अने इन्द्रादि देवोंने माटे गायो जेवी रीते हविष् उत्पन्न करे छे तेम मादक अने होमा- तां शेष रहेल ताराथी अमे सोमरस उत्पन्न करिये छिये. हे महानुभाव ! अमे तने स्तुतिरूप वाणीथी उत्पन्न करिये छिये.

१६ विषमपदाबृहती. ९, ८, ११, ८ = ३६.

पे'ले नव त्रीजों रुद्र छे,

बीजे चोथें आठ आवे;

अेम छत्रीशनी बने छे सारी,

विषमपदा बृहती

उ०—स॒नितः सु॒स॒नित॒रुग्र॒ ।

चि॒त्र चे॒तिष्ठ॒ मु॒नृ॒त ।

प्रा॒स॒हा स॒म्राट् स॒हुरिं स॒ह॒न्तं ॥

भु॒ज्यं वा॒जेषु॒ पू॒र्व्यम् ।

क. सं. ८ मं. ६ अ. ४६ सू. २० मंत्र.

हे सम्भक्त ! हे दाता ! हे उग्र ! हे चित्र स्वभाव-
वान् ! हे अत्यन्त चेष्टा करनार ! हे सत्यरूप ! हे साम्राट् !
भोग्धी शकाय अने मुख्य गणाय एवं धन अमने संग्रा-
ममां आप.

१७ ककुम्भती बृहती. ६, ८, ८, १२ = ३४ अक्षर.

लावो षट पे'ले,
बीजे पादे आठ वर्ण;
तेटला त्रीजे चरण.
वार चोथे ककुम्भती बृहती छे.

उ०—इन्द्रं याहिमत्सु,
चित्रेण देव राधसा;
सयोनः प्राप्त्युत्तरम्;
सपीति भिरासोमेभिरुस्थिरम् ॥
(भवदेव.)

१८ पिपीलिकमध्याबृहती. १३, ८, १३ = ३४ अक्षर.

तेर वर्णना पाद पे'ले त्रीजे आवे,
आठ वर्ण बीजे लावे;
चोत्रीशे बृहती छे पिपीलिकमध्या.

उ०—अभिर्वा वीरमन्ध सोमदेषु गाय-
गिरामहा विचेत सम;
इन्द्रं नाम श्रुत्यं शाकिनं वचो यथा ॥

ऋ. सं. ८ मं. ६ अ. ४६ सू. १४ मंज.

हे यजमानो ! तमारा हितने माटे सोम रसना मदमं

આવી શત્રુઓને દમનોર શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિવાળા સર્વત્ર પ્રશસ્ય, શક્તિ-
માન્ એવા ઇન્દ્રની મોટી સ્તુતિથી યથાશક્તિ સ્તુતિ કરો.

૧૯ નિચૃત્વૃહતી.

અક્ષર વૃહતી જેટલા
ધરતાં એક ઘટે જ્યારે,
નિચૃત્વૃહતી એહને તો
કેહેજો કવિવર ! કોડથી.

૭૦—બલં ધેહિ તનૂષુ નો,

બલં મિન્દ્રાનઠુત્તુનં,

બલં તોકાય તનયાય,

જીવસે ત્વાંહિ બલદાડસિ.

હે ઇન્દ્ર ! અમને શરીરમાં બલ આપ. અમારા
બલદોને બલ આપ. અને લાંબું આયુષ્ય મોગવવા માટે
અમારા પુત્ર અને પૌત્રોને પણ બલ આપ. તું સ્વર્ગના બલ આ-
પવાવાળો છે.

૨૦ વિરાટ્ વૃહતી.

વર્ણ ગણતાં વૃહતીમાં,
એકન્દ્રે ઘટે જો બે
અક્ષર અને કેહેજોજી
વિરાટ્ વૃહતી ચલચતી.

૭૦—અગ્ને વિવસ્વ દુપસઃ

ચિત્ર રાધો અમત્યં ।

આદાશુપે જાતવેદા વરત્વ,

મદ્યાદવા ઉપરુધઃ ॥

२१ ककुम्भती बृहती.

पे'ले धर षट्,
बीजा छंदना चटपट,
ककुम्भती बृहती कवि
वनशे, गमशे छे नवी.

उ०—इन्द्रं याहि मत्सु,
चित्रेण देव रोधसा;
सयोनः प्राप्त्युदरं,
सपीतिभिरासोमेमिरुस्थिरं ॥

(भवदेवः)

२२ पिपीलिकमध्या बृहती.

छेलो पे'लो पाद करजो प्रीतिथी
मोटो मध्यपादथी

पिपीलिकमध्या बृहती रीतिथी.

उ०—अवीभो वीरमध्यसीम दैषुगाय,
गिरे सहा विचेतम् ।

इन्द्रं नाम शून्यं शाकिनं वचो यथा.

अन्नदेवः

बृहती छंदना भेद.

संख्या.	बृहती.	पादाक्षर प्रमाण.				
१	दैवी					४
२	याज्ञुषी					९
३	आसुरी					१२
४	प्राजापत्या					२०
५	साम्नी					१८
६	आर्ची					२७
७	ब्राह्मी					५४
८	आर्षी					३६
९	बृहती	१२	८	८	८	३६
	बृहती बीजा.....	१०	१०	८	८	३६
१०	पुरस्ताद्बृहती.....	१२	८	८	८	३६
११	न्यंकुसारिणी.....	८	१२	८	८	३६
१२	उपरिष्ठात् बृहती.....	८	८	८	१२	३६
१३	विष्टार बृहती.....	८	१०	१०	८	३६
१४	उर्ध्व बृहती.....	१२	१२	१२	०	३६
१५	चतुष्पदा.....	९	९	९	९	३६
१६	विषमपदा.....	९	८	११	८	३६
१७	ककुम्भती.....	६	८	८	१२	३४
१८	पिपीलिकमध्या	१३	८	१३		३४
१९	निचृत् बृहती.....					३५
२०	विराट्.....					३४
२१	पिपीलिकमध्या					छत्रीसथी व- धारे अ.नहि.

પાંક્તિ

આદ્યસપ્તક વર્ગનો આ પાંચમો છંદ છે. એથી “ પાંક્તિઃ પાંચિન પંચ પદા ” એટલે જેમાં ગાયત્રીના પાંચ પાદ રહેલા છે એવો ધ્વની થાય છે માટે એને પાંક્તિ છંદ કેહે છે. આ છંદનું ગોત્ર માર્ગવ છે. વર્ણ નીલ છે, સ્વર પંચમ છે, અને દેવતા વરુણ છે.

એના નીચે જણાવેલા મુખ્ય ભેદ ૮ છે.

૧. દૈવી પાંક્તિ.
૨. આસુરી પાંક્તિ.
૩. યાજુષી પાંક્તિ.
૪. પ્રાજાપત્યા પાંક્તિ.
૫. આર્ચી પાંક્તિ.
૬. સામ્ની પાંક્તિ.
૭. બ્રાહ્મી પાંક્તિ.
૮. આર્ષ પાંક્તિ.

ઉપર જણાવેલી આર્ષ પાંક્તિના પાદપરત્વે નીચે જણાવેલા ભેદ પડે છે:—

૧. જગતી પાંક્તિ.	૨. સંસ્તાર પાંક્તિ.
૩. પ્રસ્તાર પાંક્તિ.	૪. સામાન્યા પાંક્તિ.
૫. સતો બૃહતી પાંક્તિ.	૬. પંચપદા પાંક્તિ.
૭. ચતુષ્પદા પાંક્તિ.	૮. અસતો બૃહતી પાંક્તિ.
૯. આસ્તાર પાંક્તિ.	૧૦. વિષ્ટાર પાંક્તિ.
૧૧. પદ પાંક્તિ.	૧૨. અક્ષર પાંક્તિ.
૧૩. અલ્પશ પાંક્તિ.	

જે પંક્તિમાં પોતાના પ્રમાણાક્ષરથી એક અક્ષર
ઓછો હોય તે નિચૂત્ પંક્તિ કહેવાય છે. જેમાં બે ઓછા હોય
તે વિરાટ પંક્તિ કહેવાય છે.

વઢી જેમાં પ્રમાણાક્ષરથી એક અક્ષર વધારે હોય તે
ભૂરિક્ પંક્તિ અને બે અક્ષરે વધારે હોય તે સ્વરાટ પંક્તિ
કહેવાય છે.

અષ્ટ વિધ પંક્તિના નિચૂત્ ભૂરિજાદિ ભેદ માટે જુવો.

ત્રીચેતુ બિમ્બ.

पंक्तिछंद.

भूरिजादि उपभेद विम्ब.

अक्षर संख्या.	छन्दो जात.	उपभेद.		अक्षर संख्या.	छन्दो जात.	उपभेद.	
		१	२			१	२
३	दैवी	विराट्		२३	प्राजापत्या	निघृत्	
४	"	निघृत्		२४	प्राजापत्या	०	
५	दैवी	०		२५	प्राजापत्या	भूरिक्	
६	दैवी	भूरिक्		२६	"	स्वराट्	
७	"	स्वराट्		२८	आर्ची	विराट्	
८	याजुषी	विराट्		२९	आर्ची	निघृत्	
९	"	निघृत्	आसुरी	३०	आर्ची	०	
१०	याजुषी	०	विराट्	३१	आर्ची	भूरिक्	
११	याजुषी	भूरिक्	आसुरी	३२	"	स्वराट्	
१२	"	स्वराट्	निघृत्	३८	आर्षी	विराट्	
१३	आसुरी	०	आसुरी	३९	"	निघृत्	
१८	साम्नी	स्वराट्	भूरिक्	४०	आर्षी	०	
१९	"	विराट्	०	४१	आर्षी	भूरिक्	
२०	साम्नी	निघृत्		४२	"	स्वराट्	
२१	साम्नी	०		५८	ब्राह्मी	विराट्	
२२	"	भूरिक्		५९	"	निघृत्	
		स्वराट्	प्राजापत्या	६०	ब्राह्मी	०	
		विराट्	विराट्	६१	ब्राह्मी	भूरिक्	
				६२	"	स्वराट्	

आ छंदना शंकुमत्यादि सामान्य भेद पण पढी शके छे.

પંક્તિ.

દૈવી પંક્તિ. ૫ અક્ષર.

છે દૈવી પંક્તિ. ૧

પાંચ અક્ષરે. ૨

૩૦—સા વિશ્વકર્મા

ય. સં. ૧ અ. ૪ કં.

અર્થ:—એ ગાય વિશ્વકર્મા થાઓ.

૩ સામ્ત્રીપંક્તિ. ૨૦ અક્ષર.

સામ્ત્રીપંક્તિમાં વીસ આવે છે
વેદવિષે આ માપ લાવે છે.

પૃથિવ્યાસ્ત્વા નાભૌ સાદયામ્યદિત્યા-

ઉપસ્થેઽગ્ને હવ્ય ૫૨ક્ષં.

ય. સં. ૧ અ. ૧૧ કં.

હે હવિ ! જેમ સૂતેલા બાળકને માતા પોતાના ધોળામાં
મૂકે છે, તેમ હું તને પૃથ્વીની નાભીમાં સ્થાપું છું. હે અગ્નિ !
તારી પાસે સ્થાપેલા એ હવિનું તું રક્ષણ કર..

૪ આર્ચીપંક્તિ. ૩૦ અક્ષર.

આર્ચીપંક્તિ છંદ બનાવે છે
ત્રીશ અક્ષર સર્વે લાવે છે,
પાદ રચના નહિ પાવે છે.

૫ આસુરીપંક્તિ ૧૧ અક્ષર.

આસુરીપંક્તિ અગિયાર વર્ણે.

अपहत॒रक्षः॑ यच्छन्ताम् पञ्च.

य. सं. १ अ. ९ कं.

यज्ञना विघातकोने निवारी अमारी रक्षा करो. पंचा-
गुलीयुक्त मुष्टिथी चोखा लेवा.

६ प्राजापत्यपंक्ति २४ अक्षर.

प्राजापत्यपंक्ति रुडेरो बने छे
चोवीश वर्ण एकन्दरे गणे छे,
होता यक्षदा॒श्विनौ॒ छाग॑स्य वपाया
मेद॑सो जुषेता॑ ह॒विर्होति॑र्यज.

य. सं. २१ अ. ४१ कं.

७ ब्राह्मीपंक्ति. ६० अक्षर.

ब्राह्मीपंक्ति छंद सारो,
सर्वे साठ वर्ण धारो,
पादनी गणना नहि,
वेदबिषे वद्यु सहि,
तेम अहि दीधु कंही
प्रभुपद पामवाने ए मागजो,
गुणगाई सुखी थाजो.
रयि॑श्चमे राय॑श्चमे पुष्ट॑श्चमे पुष्टि॑श्च-
मे विभु॑चमे प्रभु॑चमे पू॒णश्चमे पू॒र्णतर॑
श्चमे कुव॑यश्चमे क्षि॒तश्चमे नश्चमे॑ऽक्षु॒च्चमे॑
यज्ञे॑न कल्पन्ताम्.

य. सं. १८ अ. १० कं.

सुवर्ण, मुक्तादि मणि, धनपोषक, शरीरपोषक, व्या-
प्ति, साम्यर्थ, ऐश्वर्य, धन पुत्रादि बाहुल्य, गजतुरगादि बाहु-
ल्य, कुत्सितधान्य, क्षयहीन धान्यादि, अन्न अने भुक्तान्न
परिपाक ए अमे यज्ञे करी कलिये छिये.

८ आर्ष पंक्ति. ४० अक्षर.

रचो आर्ष पंक्ति धरी

वर्ण चालीश कुल छन्दमां;

जो रचो पाद तो रणपिंगलमां,

कछुं मनधरी धरो तेमां,

७०—इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा हिरण्य पक्षः

शकुनो भरण्युः । महान् सधस्थे ध्रुव

आ निषत्तो नमस्ते अस्तु मामा

हिंसीः ॥

य. स. १८ अ. ५३ कं.

हे अग्नि ! तूं के जे चन्द्रवत् आल्हादक छुं, उत्साह-
वान् छुं; प्रशंसनीय गतिवाळो छुं, सत्य यज्ञोदकवाळो छुं,
हिरण्यनी पांखवाळो छुं, पक्षीना आकारनो छुं, पोषक छुं,
प्रभावे मोटो छुं, स्थिर छुं, ब्रह्मानी साथे तूं स्थानमां रहेलो छुं,
तेने हुं नमुं छुं. तूं हिंसा मा कर.

९ जगती पंक्ति. ८,८,८,८,८,८ = ४८

आठ, आठ पादे आवे,

एम छ पाद वनावे,

अडतालीश गणावे,

बधाय पादमां लावे,

એ છંદનું નામ ભાવે
જગતી પંક્તિ વદાવે.

૩૦—યેન સ્ત્રિયમકૃણું,
યેનાપામમૃતં સુરાં,
યે ચેમાં પૃથિવીં મહીં,
યત્વાંતદશ્વિનાય,
.....
યસ્તેનાભિર્ષિંચિતમ્ ॥

(ભવદેવઃ)

૧. ભગવાન્ કાત્યનાચાર્યે આ છંદની ગણના જગતી
છંદમાં કરેલી છે.

૧ પંક્તિ. ૧૨, ૧૨, ૮, ૮=૪૦, અક્ષર.

પાદ બે વાર વારના કથાય છે,
ઝાઠ ઝાઠ વર્ણના બીજા થાય છે,
ચાલીશ તો ગણાય છે,
વિકલ્પે પંક્તિ થાય છે.

૩૦—મદ્રં નો અપિ વાતય,
મનો દક્ષમુન ક્રતુમ્;
અધાતે સુખ્યે અન્ધસો વિવોમદે ।
રણન્ ગાવો ન યવસે વિવક્ષસે ।

ઋ. સં. ૧૦ મં. ૨ અ. ૨૫ સૂ. ૧ મં.

હે સોમ! તું અમારા મનને શુભ સંકલ્પવાળું કર;
અમારા અન્તરાત્માને શુભકારી બનાવ; અમારી પ્રજાને સારી

બનાવ; સ્તુતિ કરનારાઓ તારા માદમાં ગાયો જેમ રમે છે તેમ રમો. કારણ તું મહાન્ છું.

૧૦ સસ્તારપંક્તિ ૧૨, ૮, ૮, ૧૨ = ૪૦ અક્ષર.

પે'લે ચૌથે પાદ બાર તો આવે છે,
આઠ બીજે ત્રીજે કે' છે,
સસ્તાર પંક્તિ વદે છે,
જેના અક્ષર ચાલીશ ગણાવે છે.

૩૦—પિતુ ભૃતો ન તન્તુ મિત્સુ દાનવઃ,

પ્રતિદધ્મો યજમસિ ।

ઉષા અપ સ્વ સુક્લમઃ ।

સંવર્તયતિ વર્તિનિ સુજાતતા ।

ક્ર. સં. ૧૦ મં. ૧૨ અ. ૧૭૨ સૂ. ૩. ૪ મં.

અન્નના જાણે ધણી હોઈયે તેમ સારું દાન દેનારા અમે ઉષા દેવી પ્રતિ ઉપાયનરૂપે (બોહોઢાં અન્નને) ધારણ કરિયે છિયે. અને પ્રસિદ્ધ યજ્ઞવડે એને યજિયે છિયે.

૧૧ પ્રસ્તારપંક્તિ ૧૨, ૧૨, ૮, ૮ = ૪૦ અક્ષર,

આદિના બે વાર અક્ષરના આળો,
પાછળના બે આઠ ઘર્ણના જાળો;
ચાલીશ વધાય માનો,
પ્રસ્તારપંક્તિ પ્રમાણો.

૩૦—મદ્રમિદ્રાકૃણવત્સરસ્વતી,

બનાવ; સ્તુતિ કરનારાઓ તારા માદમાં ગાયો જેમ રમે છે
તેમ રમો. કારણ તું મહાન્ છે.

૧૦ સસ્તારપંક્તિ ૧૨,૮,૮, ૧૨ = ૪૦ અક્ષર.

પે'લે ચોથે પાદ બાર તો આવે છે,
આઠ બીજે ત્રીજે કે' છે,
સસ્તાર પંક્તિ વડે છે,
જેના અક્ષર ચાલીશ ગણાવે છે.

૩૦—પિતુ ભૃતો ન તન્તુ મિત્સુ દાનવઃ,

પ્રતિદધ્મો યજમસિ ।

ઉષા અપ સ્વ સુક્તમઃ ।

સંવર્તયતિ વર્તિનિ સુજાતતા ।

ક્ર. સં. ૧૦ મં. ૧૨ અ. ૧૭૨ સૂ. ૩. ૪ મં.

અન્નના જાણે ધણી હોડ્યે તેમ સારું દાન દેનારા અમે
ઉષા દેવી પ્રતિ ઉપાયનરૂપે (બોહોઝાં અન્નને) ધારણ
કરિયે છિયે. અને પ્રસિદ્ધ યજ્ઞવલ્કે એને યજિયે છિયે.

૧૧ પ્રસ્તારપંક્તિ ૧૨,૧૨,૮,૮=૪૦ અક્ષર,

આદિના બે બાર અક્ષરના આણો,
પાછલના બે આઠ ઘર્ણના જાણો;
ચાલીશ વેધાય માનો,
પ્રસ્તારપંક્તિ પ્રમાણો.

૩૦—મદ્રમિદ્રદ્રાકૃણવત્સરસ્વતી,

અકવારી ચેતતિ વાજિનીવતી ।

ગૃણાના જમદાગ્નિવત્,

સ્તુવા નાચ વસિષ્ઠવત્. ॥

ઋ. સં. ૭ મં. ૬ અ. ૧૬ સૂ. ૩ મંત્ર.

કલ્યાણ કરનારી સરસ્વતી અમારું કલ્યાણ કરો. અને સારી ક્રિયાવાળી અને અન્નવાળી અમને બુદ્ધિ આપો. તું જમદાગ્નિ અને વસિષ્ઠની પેઠે સ્તુતિ કરાતી થા.

૧૨ સતોબૃહતી, સતઃપંક્તિ ૧૨, ૮, ૧૨, ૮ = ૪૦ અક્ષર.

પે'લે ત્રીજે બાર અક્ષર આવે છે,

સર્વે ચાલીશ લાવે છે;

ત્રીજે ચોથે આઠ વર્ણ ગણાવે છે

સતોબૃહતી સતઃપંક્તિ.

૩૦—દશ ક્ષિપઃ પૂર્વ્ય સીમજીજનત્ ।

સુજાતં માતૃષ પ્રિયમ્ ।

અગ્નિં સ્તુહિ દૈવવાતં દેવશ્રવો ।

યોજનાં નામ સદ્વસી ॥

ઋ. સં. ૩ મં. ૨ અ. ૨૩ સૂ. ૩ મંત્ર.

તેજે કુર્લીન અને પ્રિય પુરાતન અગ્નિને દશ આંગલીઓ માતાના પેટમાં નિર્માણકર્તા થઈ. હે દેવશ્રવા ! દેવવાતના અગ્નિને તું સ્તવ કે જેથી તે જનોને વશ થાય.

૧૩ પંચપદાપંક્તિ. ૮, ૮, ૮, ૮, ૮ = ૪૦ અક્ષર.

આઠ આઠના પાદ છે,
સર્વે મઢીને પાંચ છે,
પંચપદા પંક્તિ કરજો;
ચાલીશ વર્ણો ધરજો.
તેમાં પ્રભુને સ્મરજો.

૩૦—અક્ષન્નમીમદન્તઃ—

વપ્રિયા અધૂષત ।

અસ્તોષત સ્વમાનવો ।

વિપ્રા ન વિષ્ઠ્યામ,

ત્રીયોજાન્વિન્દ્રતે હરી. ॥

ક. સં. ૧ મં. ૧૩ અ. ૮૨ સૂ. ૨ મં.

કારણ કે હે ઇન્દ્ર ! ઉપાસક લોકો, તેં આપેલું અન્ન
ખાતા થયાં, આનંદ પામ્યા, ને આનંદે નાચવા લાગ્યા; તેજસ્વી
અને બુદ્ધિમત્ ઉપાસક કેવલ નવાં સ્તોત્રથી તને સ્તવતા થયા,
તો હે ઇન્દ્ર ! તું તારા પોતાના ઘોડા સત્વર જોડ.

૧૪ ચતુષ્પદા વિરાટદશકા.

૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦ = ૪૦ અક્ષર.

દશ, દશના ચાર પાદ છે,
ચાલીશ વર્ણ બધા થાય છે;
૧ પંક્તિ ચતુષ્પદા ગાય છે,
વિરાટ દશકા વદાય છે.

૩૦—અયુજન્તેન્દ્ર વિશ્વકૃષી—

વિદાનાસો નિષ્ણધો મર્ત્પત્રા;

મરુતાં પૃત્સુતિર્હાસ માના,

સ્વર્માહુસ્ય પ્રધનસ્ય સાતૌ.

ઋ. સં. ૧ મં. ૨૩ અ. ૧૬૯ સૂ. ૨ મંત્ર.

હે ઇન્દ્ર ! સર્વ જનોના રાજાં અને મર્ત્યલોકમાં શત્રુ નાશક એવા જે તે જ્ઞાની મરુત તે તૈયાર થંયા છે. ઉત્તમ ધન મેળવવાના યુદ્ધમાં જય મેળવવા માટે મરુતોની સેવા સ્પર્ધા-યુક્ત થઈ છે.

૧૫ અસતોબૃહતીપંક્તિ ૮, ૧૨, ૮, ૧૨, = ૪૦ અક્ષર.

સંત્રથી વિપરીત આવે,

અયુજ આઠને યુજ બાર લાવે;

ચાલીશ એમ ગણાવે;

અસતઃ પંક્તિ એવું નામ વદાવે.

યઋષ્મઃ શ્રાવયત્સલા,-

વિશ્વેત્સવેદજાનિ માપુરુષ્ટુતઃ ।

તંવિશ્વે માનુષા યુગ-

ઇન્દ્રં હવન્તેત વિષં યત્સુચઃ ॥

ઋ. સં. ૮ મં. ૬ અ. ૪૬ સૂ. ૧૨ મંત્ર.

સર્વ હવિષ્ જેમાં સ્વિકારાયલાં છે એવા અધર્યુઓ; ઇન્દ્ર. કે જે રૂપાળો છે, સ્તુતિરૂપી વાળી સંમળાવનારા ઋત્વિ-

૧૩ પંચપદાપંક્તિ. ૮, ૮, ૮, ૮, ૮ = ૪૦ અક્ષર.

આઠ આઠના પાદ છે,
સર્વે મઠીને પાંચ છે,
પંચપદા પંક્તિ કરજો;
ચાલીશ વર્ણો ધરજો.
તેમાં પ્રભુને સ્મરજો.

૭૦—અક્ષન્નમીમદન્તહ્ય—

વપ્રિયા અધૂષત ।

અસ્તોષત સ્વમાનવો ।

વિપ્રા ન વિષ્ણ્યામ,

તીયોજાન્વિન્દ્રતે હરી' ॥

ક. સં. ૧ મં. ૧૩ અ. ૮૨ સૂ. ૨ મં.

કારણ કે હે ઇન્દ્ર ! ઉપાસક લોકો, તેં આપેલું અન્ન
સ્વાતા થયા, આનંદ પામ્યા, ને આનંદે નાચવા લાગ્યા; તેજસ્વી
અને બુદ્ધિમત્ ઉપાસક કેવલ નવાં સ્તોત્રથી તને સ્તવતા થયા,
તો હે ઇન્દ્ર ! તું તારા પોતાના ઘોડા સત્વર જોડ.

૧૪ ચતુષ્પદા વિરાટદશકા.

૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦ = ૪૦ અક્ષર.

દશ, દશના ચાર પાદ છે,
ચાલીશ વર્ણ વધ્યા થાય છે;
૯ પંક્તિ ચતુષ્પદા ગાય છે,
વિરાટ દશકા વદાય છે.

૭૦—અયુજન્તેન્દ્ર વિશ્વકૃષી—

દેવેષુ^૧ચિદ્ધારયતે મહિસજઃ,

ક્રત્વા વયો વિતાર્યાયુઃ સુક્રતો,

ક્રત્વા યમ સ્મદા સુતઃ ॥

ઋ. સં. ૧૦ મં. ૧૧ અ. ૧૪૪ સૂ. ૬ મંત્ર.

ए प्रकारे करी ते सोम रसथी तृप्त थतो इन्द्र, देवता-
ओमां अने अमारामां तेज धारण करे छे. हे शोभन कर्म-
वाळा इन्द्र ! यज्ञवडे प्रसन्न थयेलो तું अमने अन्न अने जीवन
आप.

૧૮ પદપંક્તિ ૫,૫,૫,૫,૫ = ૨૫ અક્ષર.

અક્ષર પાંચ,

ચરણ પાંચ,

વધા પચીશ,

તેનું તો નામ,

છે પદપંક્તિ.

૩૦—ઘૃતં ન પૂતં,

તનૂર્રેષાઃ

શુચિ હિરણ્યમ્,

તત્તૈરુક્મો ન,

રોચતસ્વધાવઃ ॥

ઋ. સં. ૪ મં. ૧ અ. ૧૦ સૂ. ૬ મં.

हे अन्न ! शोभायला धननी पेठे तारी मूत्त पापरहित
थाय छे. सोना जेवुं चलकतुं तारुं प्रसिद्ध तेज आभूषणनी पेठे
शोभे छे.

જો જેના મિત્ર છે, જેને ઘણા યજમાનો સ્તવે છે; અને જે પ્રાણીઓના સર્વ જન્મને જાણે છે, તે બલ્લવાનની સર્વકાલ સ્તુતિ કરે છે.

૧૬ આસ્તારપંક્તિ. ૮, ૮, ૧૨, ૧૨ = ૪૦ અક્ષર.

બે આદિના છે આઠના,
છેલ્લા બારના ઠાઠના;
સર્વે મલી વર્ણ ચાલીશ થાય છે,
તેને આસ્તાર પંક્તિ વદાય છે.

૩૦—સો અગ્નિર્યોવસુ ગૃણે,
સંયમા યન્તિ ધેનવઃ,
સમર્વન્તો રઘુદ્રવઃ સંસુજાતાસઃ,
સૂરયઈષં સ્તોતૃભ્ય આમર.

ઋ. સં. ૫ મં. ૧ અ. ૬ સૂ. ૨ મંત્ર.

જે અગ્નિની વસુઓ સ્તુતિ કરે છે, જેને હોમમાટે ગાયો મળે છે, જેને સંયમી પુરુષો સ્તવે છે, અને જેને સુકુલોત્પન્ન મેધાવી પુરુષો સ્તવે છે, તે અગ્નિ યજમાનને પશુ, પુત્ર અને ધન इत्यादि આપો.

૧૭ વિષ્ટારપંક્તિ ૮, ૧૨, ૧૨, ૮, = ૪૦ અક્ષર.

પે'લે ચોથે આઠ આણો,
બીજે ત્રીજે બાર અક્ષર પ્રમાણો;
વિષ્ટાર વા વિસ્તાર પંક્તિ નામ છે,
વર્ણ ચાલીશ આમ છે.

૩૦—एवा तदिन्द्र इन्दुना,

સર્વ કામના આપવા વાઠી મનીષા દેવી, આ સૂક્તમાં
અમે કરેલ સ્તુતિથી વેગવાન્ દેવો પાસે સુસંસ્કારિત રથ જેમ
જાય તેમ, જાઓ.

૧. આ. છંદની ગણના ગાયત્રી છંદમાં ભગવાન્ કા-
ત્યાયનાચાર્યે કરેલી છે. સાયણાચાર્યે એને દ્વિપદાપંક્તિનું નામ
આપ્યું છે.

૨૧ અલ્પશઃપંક્તિ ૫, ૫ = ૧૦ અક્ષર.

દ્વિપદ પાંચની.

અલ્પશઃ પંક્તિ.

અસિકન્વ્યાં યજમાનો ન હોતા.

ક. સં. ૪ મં. ૨ અ. ૧૭ સૂ. ૧૫ મં.

રાત્રની વચ્ચે યજમાનની પેઠે અગ્નિને સોમથી છાંટે છે.

૨૨ નિચૃત્પંક્તિ.

પ્રમાણ પંક્તિમાં મૂ' ઘટશે,
નિચૃત્પંક્તિ શ્રી કવિ શ્લોકે,
સાટે મોટા મનથી આજે
રાજી થઈ તેમાં ગુણ ગાજે.

૬૦—અગ્ને તવ શ્રવો વયો ।

મહિ ભ્રાજન્તે અર્ચયો વિભાવસો,

બૃહજ્ઞાનો શર્વસા વાજમુકથ્યમ્,

દધાસિ દાશુષે કવે. ।

ક. સં. મં. ૧૦. અ ૧૧. સૂ ૧૪૦. મં ૧.

હે અગ્નિ ! સર્વ પ્રકારના અન્નમાં તારું અન્ન મંત્રસંસ્કૃત
હોવાથી પ્રશંસ્ય છે. હે વિભાવસો ! તમારું તેજ ઘણું પ્રકાશે છે.

૧૯ પદપંક્તિ. ૪, ૬, ૫, ૫, ૫ = ૨૫ અક્ષર.

પે'લે ચાર;
ષટ્ બીજે ધાર,
અવર વિષે
“પાંડવ દિશે,
૫ પદ પંક્તિ.

૩૦—અધાહ્યગ્રે,

કૃતોર્મદ્રસ્ય,
દક્ષસ્ય સાધો;
રથી ક્રુતસ્ય,
બૃહતો વભૂથ.

ક્ર. સં. ૪ મં. ૧ અ. ૧૦ સૂ. ૨ મં.

હે અગ્નિ ! તું અમારા ભદ્ર, વૃદ્ધિ પામેલા સારા, સત્ય-
વાળા, અને મોટા યાગનો હમણાં જ પ્રવર્તક થા.

૨૦ અક્ષરપંક્તિ. ૫, ૫, ૫, ૫ = ૨૦ અક્ષર.

ચાર પાદ છે,
પાંચ વર્ણના,
વીશ એમ છે,
અક્ષરપંક્તિ.

૩૦—પ્રશુકૈતુ

દેવી મનીષા,
અસ્પત્સુતષ્ઠો,
રથો ન વાજી.

ક્ર. સં. ૭ મં. ૩ અ. ૩૪ સૂ. ૧ મં.

સર્વ કામના આપવા વાઠ્ઠી મનીષા-દેવી, આ સૂક્તમાં
અમે કરેલ સ્તુતિથી વેગવાન્ દેવો પાસે સુસંસ્કારિત રથ જેમ
જાય તેમ, જાઓ.

૧. આ. હંદની ગણના ગાયત્રી હંદમાં ભગવાન્ કા-
ત્યાયનાચાર્યે કરેલી છે. સાયણાચાર્યે એને દ્વિપદાપંક્તિનું નામ
આપ્યું છે.

૨૧. અલ્પશઃપંક્તિ ૫, ૫ = ૧૦ અક્ષર.

દ્વિપદ્ પાંચની.

અલ્પશઃ પંક્તિ.

અસિ^૧કન્યા^૨ં યજ^૩માનો^૪ ન હોતા^૫.

ક. સં. ૪ મં. ૨ અ. ૧૪ સૂ. ૧૫ મં.

રાત્રની વલતે યજમાનની પેઠે અગ્નિને સોમથી છાંટેછે.

૨૨. નિચૃત્પંક્તિ.

પ્રમાણ પંક્તિમાં મૂ' ઘટશે,
નિચૃત્પંક્તિ શ્રી કવિ રટશે,
ઘાટે મોટા મનથી આજે
રાજી થઈ તેમાં ગુણ ગાજે.

૭૦—અગ્ને તવ શ્રવો વયો ।

મહિ ભ્રાજન્તે અર્ચયો વિભાવસો,

બૃહજ્ઞાનો શવસા વાજમુકથ્યમ્,

દધાસિ દાશુષે કવે. ।

ક. સં. મં. ૧૦. અ ૧૧. સૂ ૧૪૦. મં ૧.

હે અગ્નિ ! સર્વ પ્રકારના અન્નમાં તારું અન્ન મંત્રસંસ્કૃત
હોવાથી પ્રશંસ્ય છે. હે વિભાવસો ! તમારું તેજ ઘણું પ્રકાશે છે.

हे महान् दीप्तिवाळा अग्नि ! तने आहुती आपता आ यजमानने
तुं बळवाळुं यथायोग्य अन्न आपे छे.

२ याजुषी पंक्ति. १०(पृष्ठ ७४ में योजवी)अक्षर.

याजुषी पंक्तिमां दद्या वर्ण.

प्रजापतये मन्वे स्वाहा.

य. सं. ११ अ. ६६ कं.

मन्वन्तरनाकर्त्ता प्रजापतिने अर्थे होमेष्टुं सुहुत थाओ.

पंक्ति छंदना भेद.

संख्या.	पंक्ति.	पादाक्षर प्रमाण.					
१	दैवी	.....	.....	.....	.....	.....	५
२	याजुषी	.....	.....	.....	.....	.....	१०
३	साम्नी	.....	.....	.....	.....	.....	२०
४	आर्ची	.....	.....	.....	.....	.....	३०
५	आसुरी	.....	.....	.....	.....	.....	११
६	प्राजापत्या	.....	.....	.....	.....	.....	२४
७	ब्राह्मी	.....	.....	.....	.....	.....	६०
८	आर्षी	.....	.....	.....	.....	.....	४०
९	जगती.	८	८, ८	८, ८	८	.....	४८
१०	संस्तार.	१२	८	८	१२	.....	४०
१२	प्रस्तार.	१२	१२	८	८	.....	४०
१३	पंक्ति	१२	१२	८	८	.....	४०
१४	सतोबृहती.	१२	८	१२	८	.....	४०
१५	पंचपदा-पंथ्यापंक्ति.	८	८	८	८	८	४०
१६	चतुष्पदा	१०	१०	१०	१०	.....	४०
१७	असतोबृहती	८	१२	८	१२	.....	४०
१८	आस्तार.	८	८	१२	१२	.....	४०
१९	विष्टार-विस्तार.	८	१२	१२	८	.....	४०
२०	पदपंक्ति.	५	५	५	५	५	२५
२१	पंचपदापंक्ति.	४	६	५	५	५	२५
२२	अक्षर पंक्ति	५	५	५	५	.....	२०
२३	अल्पशः पंक्ति.	५	५	.....	.....	.....	१०
२४	निचृत्.	.....	.....	.....	.....	.....	२१

ત્રિષ્ટુપ્

આઘ સપ્ત વર્ગમાનો આ છઠ્ઠો છંદ છે. ત્રિષ્ટુપ્સ્તોમ
 इत्युत्तरपदा अर्थात् स्तुतिकर्मात्तरस्तु पद છે જેનું એવો આનો
 ગુદાર્થ છે. આ છંદનું કૌશિક ગોત્ર છે, લોહિત વર્ણ છે,
 એવત સ્વર છે અને તેના દેવતા ઇન્દ્ર છે.

આ છંદના મુખ્ય ભેદ આઠ છે, તેનાં નામ:—

૧. દૈવી ત્રિષ્ટુપ્	૫. પ્રાજાપત્યા ત્રિષ્ટુપ્
૨. આમુરી ત્રિષ્ટુપ્	૬. આર્ચી ત્રિષ્ટુપ્
૩. યાજુષી ત્રિષ્ટુપ્	૭. વાહ્ની ત્રિષ્ટુપ્
૪. સામ્ની ત્રિષ્ટુપ્	૮. આર્ષ ત્રિષ્ટુપ્

આર્ષત્રિષ્ટુપ્ના પાદ વિશેષે કરી નીચે જણાવેલા ઉપ-
 ભેદ પડે છે:—

૧. ત્રૈષ્ટુપ્પદા ત્રિષ્ટુપ્.	૭. જ્યોતિષ્મતીત્રિષ્ટુપ્.
૨. અભિસારિણી ત્રિષ્ટુપ્.	૮. પુરસ્તાજ્જ્યોતિષ્મતી ત્રિષ્ટુપ્.
૩. વિરાટસ્થાનાત્રિષ્ટુપ્.	૯. ઉપરિષ્ઠાજ્જ્યોતિષ્મતી ત્રિષ્ટુપ્.
૪. મહાવૃહતી ત્રિષ્ટુપ્.	૧૦. મધ્યે જ્યોતિષ્મતીત્રિષ્ટુપ્.
૫. યવમધ્યા ત્રિષ્ટુપ્.	૧૧. વિરાટરૂપાત્રિષ્ટુપ્.
૬. પંક્ત્યુત્તરા ત્રિષ્ટુપ્.	૧૨. દ્વિપદાત્રિષ્ટુપ્.

આ છંદનાં માપ અને તે રચવાનો પ્રકાર આ નીચે આ-
 વર્તમાન આવ્યો છે.

ત્રિષ્ટુપ્.

૧ દૈવી ત્રિષ્ટુપ્. ૬ અક્ષર.

દૈવી ત્રિષ્ટુપ્ છથી.

૭૦—વિષ્ણુસ્ત્વાક્રમતામ્.

हे शंकर ! विष्णुपादक्रमथी तारी पासे चढी आववाने
हुं समर्थ नथी.

२ आसुरी त्रिष्टुप्. १० अक्षर.

आसुरी त्रिष्टुप् दश अक्षरे.

उ०—अग्नीषोमाभ्यां जुष्टं गृह्णामि.

य. सं. १ अ. १० कं.

३ याजुषी त्रिष्टुप्. ११ अक्षर.

याजुषी त्रिष्टुप्मां वर्ण रुद्र^१ छे.

उ०—अपहतश्रक्षः यच्छन्तांपञ्च.

य. सं. १ अ. ९ कं.

जना विघातकोने निवारी अमारी रक्षा करो. पंचांगुली
१ चोखा गृहण करवा.

४ साम्नी त्रिष्टुप्. २२ अक्षर.

साम्नी त्रिष्टुप्मां बावीश अक्षर

गणीने आखा छंदविषे धर.

उ०—कस्त्वा युनक्ति सत्वा युनक्ति कस्मै
त्वा युनक्ति तस्मै त्वा युनक्ति. ।

य. सं. १ अ. ६ कं.

प्रणित अपने धारण करवावाळा हे पात्र ! तने कयो
पुरुष योजे छे? हे पात्र ! ते सर्व शक्तिमान् ईश्वर तने योजे छे,
तने शामाटे योजे छे? तेनी (प्रण्यपात) प्रीति माटे तने योजे छे.

५ प्राजापत्य त्रिष्टुप्. २८ अक्षर.

प्राजापत्य त्रिष्टुप् छंद रचवाने

अट्ठाविंश वर्ण आवे,
आखा छंदमां गणावे:

अदिति॑ष्ठा दे॒वी वि॒श्वदे॑ व्यावती॑ पृथि॒व्याः—

स॒धस्थे॑ अंगि॒रस्वत्॑ स्वन॒त्त्वव॑ट. ।

यं. सं. ११ अ. ६१ कं.

हे अवट गर्त ! अदिति देवी पृथ्वीना सहस्थानमां
उपरना मागमां जेम अंगिराए तने खोदेल त्यम तुं खोदा.

६ आर्चीत्रिष्टुप्. ३३ अक्षर.

आर्चीत्रिष्टुप् छंद रचवा काजे
तेत्रीश अक्षर सरस राजे
याजुषीथी ए त्रमणो विराजे.

अग्नि॑ नरो दी॒धिति॑मिर॒रण्यो॑ हस्त॒च्युतं॑—
जनयत॑ प्रशस्तं दूरेदृशं गृहपतिमथव्यम्.

साम. सं. उ. प्र. ६. १ अ. १० मं.

७ ब्राह्मीत्रिष्टुप्. ६६ अक्षर.

ब्राह्मी त्रिष्टुप् छंद वर्ण छाशठनो,
प्रवेश जेमां थाय नहि को शठनो,
पण जो शठपर प्रभु रिझाय,
शठ फीटो ते पंडित बनी जाय,
प्रभु प्रसादनी लीला वखणाय,
माटे गुणगाय.

तच्च॑क्षुर्दे॒वहितं॑ पु॒रस्ताच्छु॑क्रमुच्चरत् ।

पश्ये॑म श॒रदः॑ श॒तं जी॒वेम॑ श॒रदः॑ श॒त ॥—

शृ॒णु॒याम॑ श॒रदः॑ श॒तं प्र॒ब्र॒वाम॑ श॒रदः॑—

શતમદીનાઃ સ્યામ શરદઃ શતં ભૂયશ્ચ—

શરદઃ શતાત્ ॥

ચ. સં. ૩૬ અ. ૨૪ કં.

આ મંત્ર વડે અમારાથી સ્તુતિ કરાયલા જગતના ચક્ષુરૂપ દેવથી સ્થાપિત થયેલા અને અપાપ આદિત્ય પૂર્વ દિશામાં ઉગેછે. અમે સો વર્ષ સુધી જોઈ શકિયે; સો વર્ષ સુધી સાંભળિયે; સો વર્ષ સુધી બોલી શકિયે, અને સો વર્ષ સુધી અમે ગરીબ ન થઈયે. બીજાં સો વર્ષ લગણ પણ અમે જોવા, સાંભળવા, બોલવા અને ગરીબ ન થવા પામિયે.

૮ આર્ષત્રિષ્ટુપ્. ૪૪ અક્ષર.

પદ રચના ન ધ્યાન ધરતાં
અક્ષર ચુમાલીશ જ કરતાં
ત્રિષ્ટુપ્ આર્ષવને અતિ સુંદર
સ્તવ પથી પ્રભુને કવિવર.

૭૦—વેદાહમેતંપુરુષંમહાન્તમ્—

આદિત્યવર્ણં તમસઃ પરસ્તાત્—

તમેવ વિદિત્વાતિ મૃત્યુમેતિ નાન્યઃ

પન્થા વિદ્યતેડ્યનાય. ।

ચ. સં. ૩૧ અ. ૧૮ કં.

હું એને સર્વ થકી શ્રેષ્ઠ, સૂર્ય મંડલમાં રહેનાર, તેનોમય અધંકાર રહિત, પરમ બ્રહ્મરૂપ જાણુંછું. તેના વિના આશ્રય માટે બીજો માર્ગ નથી.

९ त्रैष्टुभपदात्रिष्टुप् ११, ११, ११, ११ = ४४ अक्षर.

पे'ले बीजे अक्षर अगियार,
 बीजे चोथे तुं तेटला ज धार,
 षम चुवालिश अक्षर आण,
 त्रैष्टुभपदा ए त्रिष्टुप जाण.

इमा मग्ने शरणिं मीष्टुषो न,

इममध्वानं यमगा मदूरात्;

आपिः पिता प्रमतिः सौम्यानां,

भूमिरसृष्टिः कृन्मत्सर्नाम ॥

क्र. सं. १ मं. ७ अ. ३१ स. १६ मं.

हे अग्नि! मार्ग मूकी अमे अवळे रस्ते गया ए अमारों
 पापनी अमने क्षमा कर. कारण तुं मित्र छुं, पिता छुं, सहायक
 छुं, पौषक छुं, अने जे मर्त्यो तने सोमरस आपेछे तेनो तुं
 उत्तेजक छुं.

१० अभिसारिणी त्रिष्टुप्. १०, १०, १२, १२ = ४४.

दश दश वर्णना बे पाद,
 बार बारना बीजा बे पाद,
 षम चुवालीश वर्ण सर्व थाय,
 ते अभिसारिणी त्रिष्टुप् वदाय.

उ०—योवाचा विवाचो मृध्रवाचः

पुरु सहस्रा शिवा जघानं,

તત્તદિદસ્ય પૌસ્યં ગૃણીમસિ,

પિતેવયસ્તવિર્ષીવા વૃધેશવઃ

ક્ર. સં. ૧૦ મં. ૨૩ અ. ૨૩ સૂ. ૫ મં.

જે ઇન્દ્ર પોતાના વાચાલ શત્રુઓને મુંગા બનાવે છે, અને જગત્ને જે પીડા કરનાર તેમને હળે છે, વળી જે ઇન્દ્ર જેમ પિતા પુત્રના બળને અન્ન આપી વધારે છે તેમ વૃષ્ટિદ્વારા જગત્ આ-
સાના બળને વધારે છે તે ઇન્દ્રના બળને અમે વત્સાણિયે છિયેં.

૧૧ વિરાટસ્થાના ત્રિષ્ટુપ્. ૯, ૯, ૧૦, ૧૧, = ૩૯

૧૦, ૧૦, ૯, ૧૧, = ૪૦ અક્ષર.

નવ પે'લે બીજે આવે છે;
ત્રીજે દશ વર્ણ લાવે છે,
ચોથે શિવ^{૧૧} ઓગણ ચાલીશ
બધાય વિરાટસ્થાના ત્રિષ્ટુપ. ૧
દશ દશ પે'લે બીજે આવે,
નવ ત્રીજે શિવ^{૧૧} ચોથે લાવે;
દશ ચાલીશ વર્ણ થાય,
અવર વિરાટ સ્થાના રચાય. ૨

સ્વસ્તિન ઇન્દ્રો વૃદ્ધશ્રવાઃ,

સ્વસ્તિનઃ પૂષા વિશ્વવેદાઃ;

સ્વસ્તિનસ્તાક્ષર્યો અરિષ્ટનેમીઃ

સુઅસ્તિનો વૃહસ્પતિર્દધાતુ

ક્ર. સં. ૧ મં. ૧૪ અ. ૮૧ સૂ. ૧ મં.

महा वैमवी इन्द्र अमारुं कल्याण करो; सकल वम
संपन्न पूषा अमारुं रक्षण करो. अखंडितशस्त्र तार्क्ष्य अमारुं
कल्याण करो. बृहस्पती अमारुं कल्याण करो.

१२ महाबृहती त्रिष्टुप्. ८, ८, ८, ८, १२ = ४४.

आठ पे'ला चारे आवे,
बार तो पांचमे लावे,
घर्ण चुंवालीश का'वे,
एवो छंद मने भावे,
महाबृहती त्रिष्टुप् नाम बदावे.

बृहद्भिरग्ने अर्चिभिः ।

शुक्रेण देव शोचिषा,

भरद्वाजे समिधानो,

यविष्यरेवन्नः शुक्र,

दीदिहि शुमत्पावक दीदिहि.

ऋ. सं. ६ मं. ४ अ. ४८ सू. ७ मं.

हे देव ! हे युवावस्थावाळा ! हे दीप्ताग्नि ! निर्मल तेज.
शी अमारा माइ भारद्वाज भणी वृद्धि पामतो तुं, बणा तेजवडे
अमारे माटे धनयुक्त थवाय तेम प्रकाशमान था. अने हे
पावक ! अमे जेम कान्तियुक्त थइए तेम तुं प्रकाशमान थ

१३ यवमध्या त्रिष्टुप्. ८, ८, १२, ८, ८ =

४४.

आठ आठ पे'ले बीजे,
बार घर्ण आवे बीजे,

चोथे ने पांचमे आठ वर्ण बीजे,
बधा चुवालीश धारो,
यवमध्या त्रिष्टुप् सारो.

उ०—मी॒दुष्ट॒म शिव॑तम,
शि॒वो नः॑ सु॒मना॑ भव,
पर॒मे वृ॒क्षआ॑युधं नि॒धाय॑,
कृ॒त्ति व॒सान॑ आ॒चर॑,
पिना॑कं बिभ्रदागहि. ॥

य. स. १६ अ. ५१ कं.

अर्थः—हे कामशेक्ता! हे शिवतम! अमारा प्रति तुं शान्त अने प्रसन्न चित्तवालो था. पेला उंचा वृक्षपर तारां त्रिशूलादि आयुध मूकी आवी तुं व्याघ्रचर्म धारण करीने आव. मात्र ओमा माटे तारुं ज्याशर सहित पिनाक धारण करीने आव.

१४ पंकत्युत्तरात्रिष्टुप्. १०, १०, ८, ८, ८, = ४४

दश वर्ण पे'ले बीजे आवे,
बीजा त्रण पाद आठ लावे,
चुमालीशो त्रिष्टुप् एवो,
पंकत्युत्तरा नामे के'वो,
घा विराट् पूर्वा जेवो.

उ०—ए॒वेन्द्रा॑ मि॒भ्या म॒हावि॒हव्यं॑,
शू॒ष्यं घृ॒तं न पु॒तम॑द्रिभिः,
ता॒सू॒रिषु॑श्च॒वो बृ॒हद्.

રયિં ગૃણત્સુ દિધૃતમ્,

ઇષં ગૃણત્સુ દિધૃતમ્ ॥

ઋ. સં. ૫ મં. ૬ અ. ૮૬ સૂ. ૬ મંત્ર.

અર્થ:—પથ્યરથી વાટીને કઢાયલો સોમરસ જેમ તમે આપોછો તેમ ઇન્દ્ર અને અગ્નિ આ વલિદાન આપ્યું. એવને દેવો બુદ્ધિવાળા અમને ઘણું ધન અને અન્ન આપો.

૧૫ જ્યોતિષ્મતિ ત્રિષ્ટુપ્.

૧૨,૧૨,૧૨,૮ = ૪૪ કાત્યાયન.

૧૧,૮,૮,૮,૮ = ૪૩ } પિંગલ.
૮,૧૧,૧૧,૧૧ = ૪૧

પાદ ત્રણ વર્ણ વારના રચાય,
સોધો જે તે આઠ વર્ણતણો થાય,
ચુંમાલિશ વધા અક્ષર ગણાય,
જ્યોતિષ્મતી ત્રિષ્ટુપ્ તે ૧.

વા ચાર ચરણ આઠનાં થાય,
પે'લું તો આનિયારનું,
એ પણ જ્યોતિષ્મતી,
પિંગલ સૂત્ર પ્રમાણે,
પાંચ એવા પાદ આણે. ૨

અથવા પે'લું આઠનું,
છે સવર ત્રણ રુદ્ર ઠાઠનું,
જ્યોતિષ્મતી ત્રિષ્ટુપ્ એને જાણ,
એકતાલીશ વર્ણ સર્વ આણ. ૩

૩૦—અગ્નિનેન્દ્રેણ વરુણ વિષ્ણુના,

અદિત્યૈરુદ્રૈર્વસુભિઃ સચાભુવા,
 સજોષસા ઉષસા સૂર્યેણ ચ,
 સોમં પિવતમશ્વિના.

કં. સ. ૮ મં. ૫ અ. ૩૫ સુ. ૧ મં.

અર્થ:—હે અશ્વિની કુમારો ! અગ્નિ, ઇન્દ્ર, વરુણ, વિષ્ણુ, સૂર્યો, રુદ્રો અને વસુઓ તથા ઉષાસમેત તમે સૂર્યની સાથે બે જણા સોમ પિયો.

૧૬ પુરસ્તાજ્જ્યોતિષ્મતી. ૮.૧૨,૧૨,૧૨, = ૪૪

૧૧,૮,૮,૮,૮ = ૪૩૦ ૮,૧૧,૧૧,૧૧ = ૪૧

પે'લે પાદૈ આઠ આવે
 બીજે ત્રીજે ચોથે બાર વર્ણ લાવે
 ગાયત્રી પાદપૂર્વા ચુસ્માલીશમૌ
 પુરસ્તાજ્જ્યોતિષ્મતી એને વદે છે. ૧

રુદ્ર વર્ણ પે'લે પાદૈ આવે છે,
 બીજા ચાર આઠ લાવે છે,
 તેંતાલિશ પાદ પાંચે,
 વિષ્ણુ પાદ પૂર્વા પૂર્વા,
 પુરસ્તાજ્જ્યોતિષ્મતી છે. ૨.

આઠ આવે પે'લે પદે,
 બીજે ત્રીજે ચોથે કરણ^{૧૧} વદે
 ગાયત્રી પાદ પૂર્વા પદતાલિશો
 પુરસ્તાજ્જ્યોતિષ્મતી વદે ત્રીજો. ૩.

४०—तमु णु हीन्द्रं योह सत्वा यः शूरो,

मघवा यो रथेष्ठाः;

प्रतीचश्चिद्योऽधीयान्,

वृषण्वान् वव वुषः

चित्तमसो विहन्ता.

ऋ. सं. १ मं. २३ अ. १७३ सू. ५ मंत्र.

अर्थः—हे होता ! अति प्रबल, शूर, बलवान्, रथमां
बैसनार, शत्रुने संमुख लडनार, वज्रादिक हथियारवाळो,
ढांकवानी देववाळा अधिकारने हणनार जे इन्द्र छे तेनी तुं
स्तुति कर.

आ वृत्तमां अक्षरनी गणना करवामाटे फेरफार करवो पडं छे.

१७ उपरिष्टाज्ज्योतिष्मतीत्रिष्टुप्-१२, १२, १२, ८=

४४. ८, ८, ८, ८, ११=४३. ११, ११, ११, ८=४१

प्रथमना व्रण बारना रचाय,

बाकी छेल्लो आठ वर्णतणो थाय,

सुमालीश बधा अक्षर गणाय.

उपरिष्टाज्ज्योतिष्मती.

१

पे'ले बीजे आठ आठ

बीजे चौथे आठ आठ

पांचमे रुद्रनो षाठ

वर्ण त्रेतालीस ठाठ

ए बीजी उपरिष्टा ज्ज्योतिष्मती.

२

प्रथमे बीजे त्रिजे रुद्र थाय

आठ अक्षर चोथा पदमांय
उपरिष्ठा ज्योतिष्मती वदाय
एकतालीस गणाय.

३

उः—अग्निनेन्द्रेण वरुणेन विष्णुना,
अदित्यै रुद्रैर्वसुभिःसचाभुवा,
सजोषसा उषसा सूर्येण च,
सोमं पिबतमश्विना.

क्र. सं. ८ मं. ५ अ. ३५ सू. १ मं.

अर्थ—हे अश्विनी कुमारो ! तमै अग्नि, इन्द्र, वरुण, विष्णु
आदित्यो, रुद्रो अने उषा समेत सूर्य साथे सोम पियो.

१८ मध्येज्योतिष्मतीत्रिष्टुप्. १२, ८, १२, १२ = ४४.

८, ८, ११, ८, ८ = ४३. ११, ११, ८, ११ = ४३.

बार प्रथमे त्रीजे चोथे आणोजी,
बीजे गायत्री जाणोजी.
एम कुल चुमालीश वर्ण रे' छे,
मध्ये ज्योतिष्मती त्रिष्टुप् वदे छे. १
आठ वर्ण पे'ले बीजे,
रुद्र वर्ण आवे त्रीजे,
चोथे पांचमे आठ छे त्रिष्टुप्,
पिंगल तैंतालीशाने
मध्ये ज्योतिष्मती के'छे. २
पे'ले बीजे चोथे अगियार छे
त्रीजे पाद आठ वर्ण यार छे
एकतालाश वर्ण छे

त्रिष्टुप् मध्ये ज्योतिष्मती के छे. ३

उ०—यद्वा यज्ञं मनवे संमिमिक्षथुः,

एवेत्काण्वस्य बोधतम् ।

बृहस्पतिं विश्वान् देवाँ अहं हुव,

इन्द्राविष्णू अश्विना वाशुहेषसा.

ऋ. सं. ८ मं. २ अ. १० सू. २ मं.

अर्थ—हे अश्विनीकुमारो ! जे प्रकारे तमै प्रजापति यजमानने माटे यज्ञ कर्यो, तेज प्रकारे काण्वगौत्रवाळा मने मारा यज्ञ करवामां शीखामण आपो. वळी बृहस्पति, सर्व देवताओं, विष्णु, अने उतावळा अश्विनीकुमारोनें हुं बोलावुंछुं,

११ विराटरूपात्रिष्टुप् ११,११,११,८ = ४१.

प्रथमना शिव वर्णना त्रणे,
चोथो पाद आठवर्णनो गणे;
एकतालिश वर्णतणो भणे,
विराटरूपा त्रिष्टुप्.

उ०—एतत्त्यन्नयोज नमचेति,

सस्वर्हयन्मरुतो गोतमो वः ।

यश्यन्हिरण्यचक्रानयोदंष्ट्रान् ।

अविधावतो वराहून्

ऋ. सं. १ मं. १४ अ. ८८ सू. ५ मंत्र.

आठ अक्षर चोथा पदमांय
उपरिष्ठा ज्योतिष्मती वदाय
एकतालीस गणाय.

३

उः—अग्निनेन्द्रेण वरुणेन विष्णुना,
अदित्यै रुद्रैर्वसुभिःसचाभुवा,
सजोषसा उषसा सूर्येण च,
सोमं पिबतमश्विना.

क्र. सं. ८ मं. ५ अ. ३५ सू. १ मं.

अर्थ—हे अश्विनी कुमारो ! तमे अग्नि, इन्द्र, वरुण, विष्णु
आदित्यो, रुद्रो अने उषा समेत सूर्य साथे सोम पियो.

१८ मध्येज्योतिष्मतीत्रिष्टुप्. १२, ८, १२, १२ = ४४.

८, ८, ११, ८, ८ = ४३. ११, ११, ८, ११ = ४३.

बार प्रथमे बीजे चोथे आणोजी,
बीजे गायत्री जाणोजी.
एम कुल चुमालीश वर्ण रे' छे,
मध्ये ज्योतिष्मती त्रिष्टुप् वदे छे. १
आठ वर्ण पे'ले बीजे,
रुद्र वर्ण आवे बीजे,
चोथे पांचमं आठ छे त्रिष्टुप्,
पिंगल तैंतालीशाने
मध्ये ज्योतिष्मती के'छे. २
पे'ले बीजे चोथे अगियार छे
बीजे पाद आठ वर्ण यार छे
एकतालाश वर्ण छे

त्रिष्टुप् मध्ये ज्योतिष्मती के' छे. ३

उ०—यद्वा यज्ञं मनवे संमिमिक्षयुः,

एवेत्काण्वस्य बोधतम् ।

बृहस्पतिं विश्वान् देवाँ अहं हुव,

इन्द्राविष्णू अश्विना वाशुहेषसा.

क्र. सं. ८ मं. २ अ. १० सू. २ मं.

अर्थ—हे अश्विनीकुमारो ! जे प्रकारे तमै प्रजापति
यजमानने माटे यज्ञ कर्यो, तेज प्रकारे काण्वगौत्रवाळा मने
मारा यज्ञ करवामां शीखामण आपो. वळी बृहस्पति, सर्व
देवताओं, विष्णु, अने उतावळा अश्विनीकुमारोने हुं बोलावुंछुं,

१९ विराटरूपात्रिष्टुप् ११,११,११,८ = ४१.

प्रथमना शिव वर्णना त्रणे,
चोथो पाद आठवर्णनो गणे;
एकतालिश वर्णतणो भण्ये,
विराटरूपा त्रिष्टुप्.

उ०—एतत्त्यन्नयोज नमचेति,

सस्वर्हयन्मरुतो गोतमो वः ।

यश्यन्हिरण्यचक्रानयोदंष्ट्रान् ।

अविधावतो वराहून्

क्र. सं. १ मं. १४ अ. ८८ सू. ५ मंत्र.

અર્થ—હે મરુતો ! તમારી પ્રીતિને મોટા ગૌતમે જે અપ્રતિમ
સ્તોત્ર ગાયાં, તે આ છે. સ્તોત્ર રચતાં રચતાં તેને સુવર્ણચક્રયુક્ત
લોઢાની દાઢનું અહિંતાહિં દોડનાર વરાહ, જે તમે, તે નજરે
પડ્યા.

૨૦ દ્વિપદાત્રિષ્ટુપ્ ૧૧,૧૧ = ૨૨ અક્ષર.

શિવ^{૧૧}વર્ણ બે પાદથી રચજો,
બાવીશો દ્વિપદા ત્રિષ્ટુપ્ સજો.

૩૦—અગ્ને ભવ સુષમિધા સમિદ્ધ,

ઉતર્વાર્હિર્હિવિયાવિસ્તૃણીતામ્.

ઋ. સં. ૭ મં. ૧ અ. ૧૭ સૂ. ૧ મં.

અર્થ—હે અગ્નિ ! તું સારી સમિધવડે પ્રદીપ્ત થા. અને
વઠ્ઠી અધ્વર્યુ દર્મને પૃથ્વીપર પાથરે.

त्रिष्टुप् छंदना भेद.

संख्या.	त्रिष्टुप्.	पादाक्षर प्रमाण.					
१	दैवी.						६
२	आसुरी.						१०
३	याजुषी.						११
४	साम्नी.						२२
५	प्राजापत्या.						२८
६	आर्ची.						३३
७	ब्राह्मी.						६६
८	त्रैष्टुभ्पदा.	११	११	११	११		४४
९	आर्षी.						४४
१०	अभिसारीणी.	१०	१०	१२	१२		४४
११	विराट्स्थाना.	९	९	१०	११		३९
	"	१०	१०	९	११		४०
१२	महावृहती.	८	८	८	८	१२	४४
१३	यवमध्या.	८	८	१२	८	८	४४
१४	पंकत्युत्तरा.	१०	१०	८	८	८	४४
१५	ज्योतिष्मती.	१२	१२	१२	८		४४
	"	११	८	८	८	८	४३
	"	८	११	११	११		४१
१६	पुरस्ताज्ज्योतिष्मती.	८	१२	१२	१२		४४
	"	११	८	८	८	८	४३
	"	८	११	११	११		४१
१७	उपरिष्ठाज्ज्योतिष्मती.	१२	१२	१२	८		४४
	"	११	११	११	८		४१
	"	८	८	८	८	११	४३
१८	मध्येज्योतिष्मती.	१२	८	१२	१२		४४
	"	८	८	११	८	८	४३
	"	११	११	८	११		४१
१९	विराटरूपा.	११	११	११	८		४१
२०	द्विपदा.	११	११				२२
२१	निचृत् आर्ष त्रिष्टुप्.						४३
२२	भूरिक् आर्ष त्रिष्टुप्.						४५
२३	विराट् आर्ष त्रिष्टुप्.						४२
२४	स्वराट् आर्ष त्रिष्टुप्.						४४

જે ત્રિષ્ટુપ્ છંદમાં તેના પ્રમાણ કરતાં એક અક્ષર ઓછો હોય તે નિઘૃત્ ત્રિષ્ટુપ્ કેહેવાય છે. જેમાં બે અક્ષર ઓછા હોય, તે વિરાટ્ ત્રિષ્ટુપ્ કેહેવાય છે. વળી જેમાં એક અક્ષર વધારે હોય તે મૂરિક્ ત્રિષ્ટુપ્ અને જેમાં બે વધારે હોય તે સ્વરાટ્ ત્રિષ્ટુપ્ કેહેવાય છે.

અષ્ટવિધ ત્રિષ્ટુપ્ના નિઘૃત્ આદિ ભેદના વિસ્તાર માટે જુઓ નીચેનું ચિમ્બ.

ત્રિષ્ટુપ્ છંદ.
મૂરિજાદિ ઉપભેદ ચિમ્બ.

અક્ષર સંખ્યા.	છંદો જાત.	ઉપભેદ.		અક્ષર સંખ્યા.	છંદો જાત.	ઉપભેદ.	
		૧	૨			૧	૨
૪	દૈવી	વિરાટ્		૨૬	પ્રાજાપત્ય	વિરાટ્	
૫	„	નિઘૃત્		૨૭	„	નિઘૃત્	
૬	દૈવી	•		૨૮	પ્રાજાપત્ય	•	
૭	દૈવી	મૂરિક્		૨૯	પ્રાજાપત્ય	મૂરિક્	
૮	„	સ્વરાટ્	આસુરી	૩૦	„	સ્વરાટ્	
૯	આસુરી	નિઘૃત્	વિરાટ્	૩૧	આર્ચી	વિરાટ્	
૧૦	„	•	યાજુષી	૩૨	આર્ચી	નિઘૃત્	
૧૧	યાજુષી	•	વિરાટ્	૩૩	આર્ચી	•	
૧૨	યાજુષી	મૂરિક્	યાજુષી	૩૪	આર્ચી	મૂરિક્	
૧૩	„	સ્વરાટ્	નિઘૃત્	૩૫	„	સ્વરાટ્	
૨૦	સામ્ની	વિરાટ્	આસુરી	૪૨	આર્ષી	વિરાટ્	
૨૧	„	નિઘૃત્	મૂરિક્	૪૩	„	નિઘૃત્	
૨૨	સામ્ની	•	આસુરી	૪૪	આર્ષી	•	
૨૩	સામ્ની	મૂરિક્	સ્વરાટ્	૪૫	આર્ષી	મૂરિક્	
૨૪	„	સ્વરાટ્		૪૬	„	સ્વરાટ્	
				૬૪	ત્રાક્ષી	વિરાટ્	
				૬૫	„	નિઘૃત્	
				૬૬	ત્રાક્ષી	•	
				૬૭	ત્રાક્ષી	મૂરિક્	
				૬૮	„	સ્વરાટ્	

निचृत् त्रिष्टुप्.

निचृत् त्रिष्टुप् रचवा होंस करौ,
कह्याथी एक अक्षर ओछो धरो;
पछी होंसथी मनगमतां गाजो,
गोतो हरि स्मरीने एमां जो.

उ०—इदन्त एकं परजत एकं
वृत्तीयेन ज्योतिषा संविशस्व,
संवेशन स्तन्वे चारु धेहि,
प्रियो देवानां परमे जनित्रे.

शामवेद. पू. प्र. १ अ २ मं. ३.

भूरिक् त्रिष्टुप्.

सरवाळे गणतां गणतां वधे,
प्रमाणथी एक अक्षर जो वधे;
भूरिक् त्रिष्टुप् छंद गणजो तेने,
कात्यायन ऋषि जणावं जेने.

उ०—य ऋतभ्यो दूतमिव वाचमिष्य,
उपस्तीरैश्चैतरो धेनुमीडे; ।
ये वातमूनस्तरणिभिरेवैः ।
परिद्यो सद्यो अपसो बुभुषु. ।

भवदेवः

विराट् त्रिष्टुप्.

विराट् त्रिष्टुप् रचवा धारो,
अक्षर अधूरा यम^२ होंशेथी
धरवाथी कंविवर बनशे,
छंद अतिशय ए रदियाळो.

७०—परिधत्त वाससैनां,
दीर्घायुषीं कृणुत दीर्घमायुः
शतं च जीव शरदः सवर्चा,
वसूनि चार्ये विभृजासि जीवन् ।

भवदेवः

स्वराट् त्रिष्टुप्.

त्रिष्टुप् छंद रचतां कविवर !
वर्ण वे प्रमाणथी अदका धर;
स्वराट् त्रिष्टुप् थाशे हेतेथी गाजे,
हरियश मस मनथी आजे.

७०—इन्द्रा सोमा परि वां भूतु विश्वतः,
इयं मतिः कक्ष्याश्वेव वाजिना;
यां वां होत्रां परिहिनोमि मेध,
ये मा ब्रह्माणि नृपतीव जिन्वतम् ॥

ऋ. सं. ७ मं. ६ अ. १०४ सू. ६ मं.

अर्थ—हे इन्द्र ! हे साम ! तमे वे बळवान, आ अमा
री स्तुतिने जेम घासनी बनावेली लगाम घोडाने ग्रहण करेछे-
तेम ग्रहण करो. आ वाणी तमारा माटे हुं बुद्धिथी प्रेरुंछुं. वळी
अमारी ए स्तुतिओ, राजाओ जेम सेवकोने धनथी तृप्त करेछे,
तेम भमने फळथी परिपूर्ण करे.

महर्षिपिंगळाचार्यना छंदः सूत्रपरनी हलायुध
टीकानुसार आ छंदना शंकुमत्यादि भेद पण पडो शके

છે. એમના લક્ષણ માટે જુઓ આગલ છંદોની અપાયછી વ્યાખ્યા.

જગતી.

આઘ સસર્વર્ગનો આ છેલ્લો એટલે સાતમો છંદ છે. એનું નામ જગતી એટલા માટે પાડવામાં આવ્યું છે કે “જગતીગતતમં છન્દઃ” એટલે છેલ્લો છંદ માટે જગતી.

આ છંદનું ગોત્ર, વશિષ્ઠ છે, વર્ણ, ગૌર છે, સ્વર, નિષાદ છે અને દેવતા, વિશ્વેદેવા છે. એના અષ્ટ પ્રકારના નીચે જણાવેલા મુખ્ય ભેદ છે.

૧. દૈવી જગતી.
૨. આસુરી જગતી.
૩. યાજુષી જગતી.
૪. પ્રાજાપત્ય જગતી.
૫. આર્ચી જગતી.
૬. સામ્ની જગતી.
૭. બ્રાહ્મી જગતી.
૮. આર્ષ જગતી.

આર્ષજગતીના પાદ વિશેષે કરી નીચે જણાવેલા ભેદ પડે છે.

- ૧ જાગતપદા,
- ૨ મહાસતો બૃહતી.
- ૩ મહાપંક્તિ,
- ૪ ચતુષ્પાદજ્યોતિઃ
- ૫ પંચપાદ જ્યોતિઃ
- ૬ પુરસ્તાજ્જોતિઃ

૭ મધ્યેજ્યોતિઃ

૮ ઉપરિષ્ઠાજ્જ્યોતિઃ

ઉપર કેહેવામાં આવેલ સર્વ પ્રકારની જગતીનું માપ અને તે રચવાનો પ્રકાર તથા તેનું અકેકું ઉદાહરણ આ નીચે આપવામાં આવે છે.

જગતી છંદ.

૧ દૈવી જગતી. ૭ અક્ષર.

દૈવી જગતી સાતે.

૭૦—વસોઃ પવિત્રમસિ.

ચ. સં. ૧ અ. ૨ કં.

અર્થઃ—હે દર્ભમય પવિત્ર ! તું ઇન્દ્ર દેવના નિવાસ હેતુ પયઃ શોધક પવિત્ર છું.

૨ યાજુષી જગતી. ૧૨ અક્ષર.

યાજુષી જગતીમાં બાર વર્ણ છે.

૭૦—વાચો વિદ્યુતિમાર્ગિ પ્રત્યુજસ્વાહા.

ચ. સં. ૧૧ અ. ૬૬ કં.

અર્થઃ—વાણીના વિધારણ પ્રતિ પ્રેરક અગ્નિને ઉદ્દેશી સુહૃત થાઓ.

૩ આસુરી જગતી. ૧ અક્ષર.

આસુરી જગતી નવથી.

૭૦—યજમાનસ્ય પશૂન્પોદિ.

ચ. સં. ૧ અ. ૧ કં.

अर्थ:—हे पलाश शाखे ! तू उंचा प्रदेशपर रहेली हो-
वापी यजमानना पशूओंनूं व्याघ्रादिना भयथी रक्षण कर.

४ प्राजापत्य जगती. ३२ अक्षर.

प्राजापत्य जगती छंद वखाणो.
जेमां बत्तीश अक्षर आखा आणो.
पाद प्रमाण न जाणो.

५ आर्चीजगती. ३६ अक्षर.

आर्ची जगती छंद रचवा काजे,
बधा मळी छत्तीश वर्ण राजे,
ए छंदे उलटे प्रभु गुण गाजे.

६ साम्नी जगती. २४ अक्षर.

साम्नी जगती छंद कवि ! बनावो,
चोवीश अक्षर एकन्दरे लावो.

४८—स॒वि॒तुर्वः॑ प्र॒स॒व उत्पु॒त्रा॒म्यच्छि॒द्रेण॑,

प॒वि॒त्रेण॑ सूर्यस्य रश्मिभिः ॥

य. सं. १ अ. १२ क.

अर्थ—हे आप ! सूर्योदय समये उत्कर्ष करी अमे
छिद्र विनाना दर्भथी अने सूर्यनां किरणथी तमारुं शोधन
करिये छिये.

७ ब्राह्मी जगती. ७२ अक्षर.

ब्राह्मी जगती छंद रचो जो आप,
तेमां बोतेर अक्षर केरुं माप,
चार पाद जो इच्छो रचवा काजे,
धृति छंद ए आप जातिमां राजे,
पादे पादे अढार अक्षर आवे,
ए रीते बी कवि आ छंद बनावे.

આર્ષજગતી.

૮ જાગતપદાજગતી ૧૨, ૧૨, ૧૨, ૧૨ = ૪૮ અક્ષર.

બાર વર્ણતણા ચાર પાદ થાય,
કુલ અડતાલીશ વર્ણ રચાય,
૬૦ આ તો જગતી છંદ કે'વાય,
તેનું નામ જાગતપદા દેવાય.

૭૦—અધિપેશાં સિવપતે નૃતૂરિવા,—

પોર્ણતે વક્ષ ઉસ્રે વવર્જહમ્;

જ્યોતિર્વિશ્વસ્યૈ ભુવનાયકૃણ્વતી,

ગાવો ન વ્રજં વ્યૂષાં આવર્તમ્.

ઋ. સ. ૧ મં. ૧૪ અ. ૧૨ સ્. ૪ મં.

અર્થ—ગાય જેમ પોતાનાં ઔને પ્રકટ કરે છે, અને પોતાની મેળે ગોષ્ઠમાં દોડી આવે છે, તેમ ઉષા દેવી, નાપિત જેમ કેશને નિઃશેષ બનાવે છે તેમ, પ્રાચીદિશામાં આવી તેમ જગત્સાથે જોડાયલાં કાંઠાં અંધારાને દૂર કરે છે અને પોતાના વક્ષસ્થળને પ્રકટ કરે છે

૯ મહાસતો બૃહતી. ૮, ૮, ૮, ૧૨, ૧૨, = ૪૮ અક્ષર.

પે'લાં વ્રણે પાદે ઠાઠ,

છેલ્લાં વેમાં બાર ઠાઠ;

પાદ પાંચ એવા આળ,

અડતાલીશ વર્ણ કુલ પ્રમાણ.

મહાસતો બૃહતી જગતી જાળ.

૭૦—આયઃ પ્રપૌ ભાનુના,

રોદસી ઉમે ધુમેન,

धावते दिवि तिरस्,
तमो ददश ऊर्म्या स्वाश्या वा,
स्वरूपो वृषा श्यावा अरूपो वृषा।

क. सं. ४ अ. ८ अ. ४८ सू. ६ मं.

अर्थ—अग्नि प्रगट थइने, पृथ्वी अने आकाशना अवकाशने दूरथी जोवामां आवती पोतानी कान्तिवडे पूरी मूके छे. ते अग्नि पछीथी, रात्रना घणा अंधकारने पोतानी कान्तिथी हठावतो जोवामां आवे छे.

१० आर्ष जगती. ४८ अक्षर.

वर्ण अडतालीश लावीने तमे,
रचो आर्ष जगती सर्वने गमे;
जगतपतिना गुण गरवा गाजो,
गरवी गतिथी ए जगतीमां जो.

उ०—तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठतान्ति-
बर्हिषदस्वर्विदम् । प्रतीचीनं वृजनं दोहसे
धुनिमाशुं जयन्तमनु यासु वर्द्धसे.

च. सं. ७ अ. १२ कं.

अर्थ:—हे इन्द्र, जे यज्ञमां तुं सोमपानथी वृद्धि पामीश, तेमां जेम बीजा प्राचीन ऋषियो, साध्य देवताओ, अने सर्व ऋषिपुत्रोने तें फळ आपेलां छे; तेम तुं यजमानने बळवाळुं यज्ञफळ आपीश. एवां फळ आपनार जे तुं ते तारी अमे स्तुति करिये छिये.

मोटा विस्तारवाळा यज्ञमां दर्भना आस्तरणपर बेसनारा,

સ્વર્ગને જાળનાર, આત્મ સંમુક્ષ શત્રુઓને કંપાવનાર, અને તરત જીતનાર તું આલસ્ય અને અશ્રદ્ધાદિકનો નાશ કરીશ. અને જે ક્રિયામાં તારી કૃપાથી શત્રુને જીતનારા અને તારા અનુષ્ઠાનથી બીજા યજમાનથી શ્રેષ્ઠ એવા આ યજમાનને સોમપાન અને સ્તુતિ થી તું વધારીશ; એટલા માટે અમે તારી સ્તુતિ કરિયે છીયે.

૧૧ મહાપંક્તિજગતી. ૮,૮,૭,૬,૧૦,૯ = ૪૮.

૮,૮,૮,૮,૮,૮ = ૪૮.

આઠ વર્ણ પે'લે બીજે,
સાત વર્ણ આવે ત્રીજે,
ચોથે ષટ પ્રમાણે,
દશ બાળે" આળે,
નવ છઠે, અડતાલો મળો,
મહાપંક્તિ જગતી ગળો.

ઇયત્તિકા શકુન્તિકા,
સકા જઘાસ તે વિષમ્,
સો ચિન્નુ ન મરાતિ,
નો વયં મરામા-
રે અસ્યયોજનં હરિષ્ઠા,
મધુત્વા મધુલા ચકાર.

ઋ. સં. ૧ મં. ૨૪ ઇ. ૧૧૧ સૂ. ૧૧ મંત્ર.

નાનકડી કપિંજલે તારું જોર લીધું છે. તે પળ મરનાર નથી. અમે પળ મરનાર નથી. પીલા ઘોડાપર બેઠેલો સૂર્ય

ए विषने दूर पोहोंचाडतो थयो. हे विष, ते तने मधुर विद्याना
योगे मधुर बनावतो थयो.

આઠ અક્ષર પાદે છે,
છ પાદ આ છંદે દેહે,
અડતાલીશો કેહે છે,
આવી પળ જગતી છે,
મહાપંક્તિની ગતિ છે,
જો કવિતા તળી મતિ છે.' ૧

સોનંદ્રાભિતોજનો,
વૃકાયુરાદિદેશતિ,
અધ્રસ્પદંતર્મીકૃષ્ણિ,
વિવાધોઅસિસાસાદિ,
ર્નમંતામન્યકેષામ્,
જ્યાકાઆધિધન્વસુ.

ક. સં. ૮ મં. ૭ અ. ૧૩૩ સૂ. ૪ મંત્ર.

हे इन्द्र ! साथे ज जेनो जन्म छे एवो शत्रु अमने पजवे
छे; अधम योनिमां जेनो जन्म छे एवो शत्रु अमने पजवे छे
मांटे आकाशनी पेठे फेलायला ए शत्रुना बळनो तुं पोतानी
मेळे नाश कर. अते बळी नठारा बीजा शत्रुओनां धनुषपर
ज्वावेली प्रतंचा नाश पामो.

૧. આ છંદ ત્રિષ્ટુપ સાથે મળીજતો હોવાથી તેનો જૂદો
શ્લોક વેદના સૂત્રમાં આપવામાં આવ્યો નથી.

સ્વર્ગને જાળનાર, આત્મ સંમુલ શત્રુઓને કંપાવનાર, અને તરત જીતનાર તું આલસ્ય અને અશ્રદ્ધાદિકનો નાશ કરીશ. અને જે ક્રિયામાં તારી કૃપાથી શત્રુને જીતનારા અને તારા અનુષ્ઠાનથી બીજા યજમાનથી શ્રેષ્ઠ એવા આ યજમાનને સોમપાન અને સ્તુતિ થી તું વધારીશ; એટલા માટે અમે તારી સ્તુતિ કરિયે છીયે.

૧૧ મહાપંક્તિજગતી. ૮,૮,૭,૬,૧૦,૯ = ૪૮.

૮,૮,૮,૮,૮,૮ = ૪૮.

આઠ વર્ણ પે'લે બીજે,
સાત વર્ણ આવે ત્રીજે,
ચોથે ષટ પ્રમાણો,
દશ વાળે આણો,
નવ છટ્ટે, અડતાલો મળો,
મહાપંક્તિ જગતી ગણો.

इयत्तिका शकुन्तिका,
सका जघास ते विषम्,
सो चिन्तु न मराम्ति,
नो वयं मरामा-
रे अस्ययोजनं हरिष्ठा,
मधुत्वा मधुला चकार.

ઋ. સં. ૧ મં. ૨૪ ઇ. ૧૧૧ સુ. ૧૧ મંત્ર.

નાનકડી કપિંજલે તારું ફેર લાઈ લીધું છે. તે પળ મરનાર નથી. અમે પળ મરનાર નથી. પીઢા ઘોડાપર બેઠેલો સૂર્ય

અવોદ્યગ્નિર્જમ ઉદેતિ

સૂર્યો વ્યૂ પા શ્ચન્દ્રા મહ્યા વો અર્ચિષા,

આયુ ક્ષાતામશ્વિનાયા તૈવે રથ

પ્રાસાવીદેવઃ સવિતા જગત્ પૃથક્.

ઋ. સં. મં. ૧, અ. ૨૨, સૂ. ૧૫૭, મં. ૧.

ઉપર પ્રમાણે બરાબર પદ પડેછે, પણ આ છંદનું જંગતી નામ આપીને કોઈ નીચે પ્રમાણે પદ પાડેછે:—

અવોધિ અગ્નિઃ જમઃઉદેતિ સૂરિઅઃ વિહ્વાઃ ચન્દ્રા મહી આચ અર્ચિષા. (ઇત્યાદિ)

અગ્નિ જગાવવાથી વેદીપર જાગૃત થાય છે. સૂર્ય ઉદય પામે છે, મોટી ઉષા તેજથી આનંદ આપતી અંધારાને નેસાડે છે. અશ્વિની કુમારો ઇ ! પોતાના રથને દેવચક્રનામાં લઈ જવા માટે જોડ્યો છે. અને સૂર્યનારાયણ દેવ જંગમ પ્રાણી સમૂહને પોતપોતાના કામપર પ્રેરે છે.

૧૫ મધ્યેજ્યોતિર્જગતી ૮,૮,૧૨,૮,૮, = ૪૪

૧૨,૧૨,૮,૧૨, = ૪૪.

ઘાઠ વર્ણ પે'લે વીજે

પછી વાર આવે વીજે,

ચોથે ને પાંચમે ઘાઠ ઘાઠ કીજે

ચુંવાલો છંદ જાણી જે,

મધ્યે જ્યોતિર્જગતી છે. ૧

અથવા ચોપદ છંદ તો રચજો,

ત્રણે પાદ વાર વારના કરજો,

વચ્ચે ત્રીજે ઘાઠ સારો,

મધ્યે જ્યોતિર્જગતી છંદવિષે ધારો. ૨

બૃહદ્ગિરમે અર્ચિભિઃ

१२ चतुष्पादज्योतिःजगती ८, १२, १२, १२ = ४४.

पे'ले पादे आठ आणो,
बीजा त्रण पादे बार वर्ण जाणो,
चोपदो चुंवलीशो छंद वखाणो,
चतुष्पादज्योतिः जगती प्रमाणो.

१३ पंचपादज्योतिर्जगती ८, ८, ८, ८, १२ = ४४.

पांच पाद जैमां आवे,
आठ आठ चारे लावे,
पांचमे बार खलावे,
चुंवलीशो छंद कावे,
पंचपादज्योतिर्जगती धरावे.

१४ पुरस्ताज्योतिर्जगती. १२, ८, ८, ८, ८, = ४४.

८, १२, १२, १२, = ४४.

पे'ले पादे बार अक्षर आवे छे,
बीजे तो आठ लावे छे,
बाकी त्रणे पादे आठ,
चुंवलीशो एवो जाणो
पुरस्ता ज्योतिर्जगती. १.
धरो आठने आदिमां
रचजो रह्या जे त्रण वर्ण बारे,
पुरस्ताज्योतिर्जगतीने संभारे,
गुण गावा हरिनां जो मन धारे. २.

१. पिंगल सूत्रमां आ भेद बताव्यो छे ते त्रिष्टुप साथे मली जतो होवाथी सूत्रमां जूदो नथी गणाव्यो.

२. आ वेदनां सूत्र प्रमाणे त्रिष्टुपमां आवी जतो होतां त्यां जूदो नथी गणाव्यो. महर्षि पिंगले आ प्रमाणे जूदो लीघो छे.

ભવત્પુરો હિતોઽગ્નિઃ

મનુજ્યા ઋષયઃ સમીધિરે

અગ્નિં મહો ધનં સાતા-

વદં હુવે મૃત્તીકં ધનસાતયે.

ઋ. ગં. ૧૦ મં. ૧૦ અ. ૧૫૦ સૂ. ૪ મં.

દાનાદિ ગુણ યુક્ત અગ્નિ, દેવતાનો પુરોહિત છે, માટે તેને મનુજ્યો અને મુનિઓ પ્રજ્વલિત કરેછે. વળી મોટા યજ્ઞના કર્તા તે અગ્નિને ધનના લાભ માટે અથવા સુખ માટે હું વોલાવું છું.

આનો વીજો ખેદ ત્રિષ્ટુપનાં મઠ્ઠી જતો હોવાથી જુદો ગણ્યો નથી.

શુક્રેણ દેવ શોચિષા,

ભરદ્વાજેસમિધાનો યવિષ્ય,

રેવન્નઃ શુક્રદીદિહિ,

દ્યુમત્પાવક દીદિહિ.

ઋ. સં. ૪ અ. ૮ અ. ૧ વ. ૭ મં.

હે દેવ ! હે યુવાવસ્થાવાળા ! હે દીપ્તાગ્નિ ! અમારા
માફ ભરદ્વાજ તરફ નિર્મલ તેજથી વૃદ્ધિ પામતો તું ઘણા તેજ
ઘટે અમે ધનવાન્ થઈએ તેમ પ્રકાશમાન થા. અને હે પાવક !
અમે જેમ કાન્તિયુક્ત થઈએ તેમ તું પ્રકાશમાન થા.

આનો બીજો ભેદ ત્રિષ્ટુપમાં મળી જતો હોવાથી
જૂદો નથી ગણ્યો.

૧૬ ઉપરિષ્ટાજ્જ્યોતિર્જગતી. ૮, ૮, ૮, ૮,

૧૨ = ૪૪. ૧૨, ૧૨, ૧૨, ૮ = ૪૪.

ચાર પેલા પાદ થાય,

તેના વર્ણ આઠ ગાય,

પાંચમે વાર રચાય,

ચુંવાલીશો પ ગણાય,

ઉપરિષ્ટાજ્જ્યોતિર્જગતી રચાય. ૧.

આદિના પાદ ત્રણ વારના બને,

ચોથો રહ્યો છેલ્લો તે આઠનો અને

વર્ણ ચુંવાલીશની જે થાય ગતિ

(૩) પરિષ્ટાજ્જ્યોતિર્જગતી, ૨

અગ્નિર્દેવો દેવાનામ,

जगती छंद.

भूरिजादि उपभेद.

अक्षर संख्या	छंदो जात.	उपभेद.		अक्षर संख्या	छंदो जात.	उपभेद.	
		१	२			१	२
५	दैवी.	विराट्.		३८	गार्ची.	भूरिक्.	
६	"	निचृत्.		३९	आर्ची.	स्वराट्.	
७	दैवी.	०	आसुरी	४६	आर्षी.	विराट्.	
८	दैवी.	भूरिक्.	विराट्.	४७	आर्षी.	निचृत्.	
९	"	०	आसुरी	४८	आर्षी.	०	
१०	आसुरी.	०	निचृत्.	४९	आर्षी.	भूरिक्.	
११	"	०	दैवी	५०	"	स्वराट्.	
१२	आसुरी.	भूरिक्.	स्वराट्.	७१	ब्राह्मी.	विराट्.	
१३	"	०	याजुषी	७१	"	निचृत्.	
१४	"	०	विराट्.	७२	ब्राह्मी.	०	
१५	"	स्वराट्.	याजुषी	७३	ब्राह्मी.	भूरिक्.	
१६	"	०	निचृत्.	७४	"	स्वराट्.	
१७	याजुषी.	०					
१८	याजुषी.	भूरिक्.					
१९	"	स्वराट्.					
२०	साम्नी.	विराट्.					
२१	"	निचृत्.					
२२	साम्नी.	०					
२३	साम्नी.	भूरिक्.					
२४	"	स्वराट्.					
२५	प्राजापत्या	विराट्.					
२६	"	निचृत्.					
२७	प्राजापत्या	०					
२८	प्राजापत्या	भूरिक्.					
२९	"	स्वराट्.					
३०	आर्ची.	विराट्.					
३१	आर्ची.	निचृत्.					
३२	आर्ची.	०					

જગતી છંદનાં ભેદ.

સંહ્યા.	જગતી.	પાદાક્ષર પ્રમાણ.					
૧	દૈવી						૭
૨	આસુરી						૯
૩	યાજુર્ષી						૧૧
૪	સામ્ની						૨૪
૫	પ્રાજાપત્યા						૩૫
૬	આર્ષી						૩૬
૭	બ્રાહ્મી						૭૨
૮	જાગત્પદા	૧૨	૧૨	૧૨	૧૨		૪૮
૯	મહાસંતોઘૃતી	૮	૮	૮	૧૨	૧૨	૪૮
૧૦	આર્ષી						૪૮
૧૧	મહાપંક્તિ	૮	૮	૭	૬	૧૦, ૯	૪૮
	„	૮	૮	૮	૮		૪૮
૧૨	ચતુષ્પાજ્જ્યોતી:	૮	૧૨	૧૨	૧૨		૪૪
૧૩	પંચપાજ્જ્યોતી:	૮	૮	૮	૮	૧૨	૪૪
૧૪	પુરસ્તાજ્જ્યોતી:	૧૨	૮	૮	૮	૮	૪૪
	„	૮	૧૨	૧૨	૧૨		૪૪
૧૫	મધ્યેજ્યોતી:	૮	૮	૧૨	૮	૮	૪૪
	„	૧૨	૧૨	૮	૧૨		૪૪
૧૬	ઉપરિષ્ટાજ્જ્યોતી:	૮	૮	૮	૮	૧૨	૪૪
	„	૧૨	૧૨	૧૨	૮		૪૪
૧૭	નિષ્ટૃત્						૪૭
૧૮	ભૂરિક્						૪૯

જે જગતી છંદમાં પોતાનાં માપ કરતાં એક અક્ષર ઓછો હોય તે નિષ્ટૃત્ જગતી કેહેવાય છે, તેમ એક અક્ષર વધારે હોય તે ભૂરિક્ જગતી કેહેવાય છે.

જે જગતીમાં પોતાના પ્રમાણથી બે અક્ષર વધારે હોય તે સ્વરાટ્ જગતી અને જેમાં બે અક્ષર ઓછા હોય તે વિરાટ્ જગતી કેહેવાય.

અષ્ટવિધ જગતીના નિષ્ટૃત્ આદિ ભેદ માટે જુઓ નીચેનું વિશ્વ.

नास्य वेदि विबुचना वृत्तं पुनः,
विद्वान्पयः पूर एत अनुवेषति ।

भवदेव.

बीजा छंदनी पेटें आ छंदना शंकुमत्यादि भेद पण
पढे छे एवं महर्षि पिंगलाचार्य लव छे.

परसतक.

आ सप्तक्रमां अति जगतीथी आरंभी अतिधृति पर्यन्त-
ना छंदनो समावेश थाय छे. ए छंदनां नाम क्रमवार :—

१. अतिजगती	२. शक्वरी
३. अतिशक्वरी	४. अष्टि
५. अत्याष्टि	६. धृति
७. अतिधृति	

आ प्रत्येक छंदनुं माप अने तेनो रचवानो विधि उदाह-
रण सहित आ नीचे क्रमवार आपवानां आवे छे, एथी
स्पष्ट समजाशे.

आ साते छंदना निचृतादि चार चार प्रकारना भेद
पण पढेछे.

ऋग्वेदमां म्होटामां म्होटो मंत्र अतिधृतिनो छे. तेथी
बधारे अक्षरनो एक पण मंत्र तेमां नथी.

अतिजगती. ५२ अक्षर.

अतिजगतीना पाद लौकिक रीते,
तेरवर्णना चार गगेछे जी प्रीते;
पण आ वेदे बावन अक्षर आवे,
नाहि पादनो मेल कशो पण लावे.

१. कोइ आचार्य आ छंदना पाद क्रमे

१२, १२, १२, ८, ८=५२ लावावानुं केहेछे.

નિચૃત્ જગતી.

વર્ણ ઓછો એક સર્વાલે કરજો,
નિચૃત્ જગતી જાણી સ્મરજો,
મમતા મનથી કરી અરીપરી,
ચિત્તને ચુસ્ત કરી સ્મરજો હરી.

૮૦- શત ક્રતુમર્ણવં શાકિનં નરં-
ગિરો મેન્દ્રમુપયન્તિ વિશ્વતઃ
વાજસનિ પૂર્મિદં તૂર્ણમપ્તુસ્મ-
ધામસાચં મભિષાચં સ્વર્વિદમ્ ॥

ક. સં. ૩ મં. ૪ અ. ૫૧ સુ. ૨ મં.

જેણે સો યજ્ઞ કરેલા છે, જે વર્ષાને વરસાવનારો છે, જેના
શ્રવણ સાહાયકારકો છે, જે સર્વ જગતનો નેતા છે, જે અન્ન
આપનારો છે, જે શત્રુનાં પુરનો નાશ કરનારો છે, જે યુદ્ધમાં
હતાબલો ધસે છે, જે વર્ષાદિને પ્રેરણા કરનારો છે, જે તૈજસ્વી છે,
જે શત્રુને હરાવનારો છે, અને સ્વર્ગ લોકને આગવાવાલો છે,
જે ઇન્દ્ર પ્રતિ મારી આ સ્તુતિરૂપી કાળી જાઓ.

ભૂરિક્ જગતી.

જાણ ભૂરિક્ જગતીમાં કવિષર,
સર્વાલે વધતો એક અક્ષર,
મક્તિના માવથી લક્ષ લાવો ગૃહી,
ઈશના ગુણ ગાને ગુણીલા કહી.

૮૦- ઇયો ન વિદ્વાં અયુજિરિયં ધુરિ;
તં વહાનિ પ્રતરાણિ મવશ્રુવમ્ ।

મદા^૧ય પ્રતિ^૨ધત્તિ^૩વધ્યૈ શૂરો મદા^૪ય
પ્રતિધત્તિવધ્યૈ. ।

ઋ. સં. ૪ મં. ૩ અં. ૨૭ સૂ. ૫ મં.

અર્થ:—શૂરવીર ઇન્દ્ર, હમણાં ઉજ્જલ કલશમાં રહેલ
ગાયના દૂધથી ભેળેલ પુષ્ટિ આપનાર અને સારવાલું સોમ જેનું
નામ છે એવું અધ્વર્યુઓ અગાયલું અન્ન, મધુર સોમ લીધા પે-
હેલાં મદને માટે ગ્રહણ કરવાને માન આપો.

અતિશક્તી. ૬૦ અક્ષર.

અતિશક્તી છંદ સાઠ વર્ણનો કરજો,
ને અતિ શક્તી એમ નામ પણ ધરજો;
વેદ વિષે નહિ પાદ ગણતરી જણવો,
ચાર તૂક તો તિથિનો લૌકિકમાં મળવી.

સુષુમા યાતમદ્રિભિર્ગોશ્રીતા મત્સરા—

इमे सोमा सो मत्सरा इमे ॥

આ રાજાના દિવિસ્પૃશાસ્પૃષ્ણા ગન્તમુપ નઃ

इमे वा मित्रावरुणा गवाशिरः सोमाः शुक्रा

गवाशिरः ॥

ઋ. સં. ૧ મં. ૨૦ અં. ૧૩૭ સૂ. ૧ મં.

હે મિત્ર અને વરુણ તમે આવો. અમે પથ્થરવડે કૂટીને
સોમરસ કાઢાવ્યો છે આ માદક સોમરસમાં ગોરસ (દૂધ)
મેળવેલું છે. આ સોમ માદક છે. હે દુલોકનિવાસી રાજા !!
તમે અમારી પાસે અમારા યજ્ઞમાં આવો. હે મિત્ર અને વરુણ આ

उ०—इति चिन्तु प्रजायै पशुमत्यै—

देवा सोवनते मर्योव आदेवासो—

वनतै मर्यो वः ॥

अत्रा शिवां तन्वो धासिमस्या,—

जरां चिन्मे निर्ऋतिर्जग्रसीत.

ऋ. सं. ५ मं. ३ अ. ४१ सू. १७ मं.

हे देवो ! आ प्रमाणे मनुष्यो तमने पशुपुत्रनी प्राप्ति
थवा माटे यजे छे. तमोने यजे छे. आ यज्ञमां देवोए अनुग्रह
करी जेने पुत्र आपेल छे एवा मारुं मुजनुं अन्न आप अंगिकार
करो. निर्ऋति देवता अमारी वृद्धास्थानो नाश करो.

शकरी^१ ५६ अक्षर.

शकरी ए शर्करी छंद बे नामी सारो,
लोकिक तो चौद वर्णना चार पसारो,
पण वेद विषे तो छप्पन वर्ण आवे,
जेमां भेद न कशो पादनो बतलावे.

उ०—अथ श्वेतं कलशं गोमिरक्तमा पिप्पानं,

मधवाशुक्रमन्धः

अध्वर्युभिः प्रयतं मध्वो अग्रमिन्द्रो.

१. कोई आचार्य आना पाद क्रमे ८, ८, ८, ८, ८, ८, ८ =

१६ होवानुं जणावे छे.

કર અને દુર્જનોનો સદૈવ પરિહર્તા—દેદીપ્યમાન પરિહર્તા થા.
પાપી રાક્ષસોનો હનનકર્તા અને મારા જેવા સ્તોતાનો ત્રાતા
થા. કેમકે તે કારણ માટે જ હે કૃપાલુ ઇન્દ્ર ! તને તારા પિ-
તાએ ઉત્તન્ન કર્યો. હે કૃપાલુ ઇન્દ્ર, તને રાક્ષસના હનન માટે
ઉત્તન્ન કર્યો.

કાત્યાયનાચાર્ય આ છંદન પાદ ક્રમે ૧૬, ૧૬, ૧૬, ૮,
૮=૬૪ લાવવાનું કેહે છે.

દુર્મતિનામ્ શબ્દની સાથે પૂરા થતા પદના પેટા ચરણમાં
પઆહિ ન ઇન્દર એમ વાંચવું. અને દુર્મતી નામ્ શબ્દને બંને
ઠેકાણે દુર્મતી ન આમ્ એમ વાંચવું. હળં ત્વાજીજનદ્વસો
ઘટલા ચરણના આઠ અક્ષર થઈ જતાં તેની પેહેલાંના રક્ષો
એ બે અક્ષર વધી પડે છે.

અત્યષ્ટિ'. ૬૮ અક્ષર.

અત્યષ્ટિ છંદમાં વેદમાં અડશઠ વર્ણો આળે,
રણપિંગલમાં સત્તર વર્ણો ચારે પાદો જાળે,
ચઢો તેમાં વૃત્તિયો ગણીને વૃત્ત જૂજવાં કીધાં,
સરસ્તા સ્વરથો ગાવા માટે ગણો ગોઠવી દીધાં.

અગ્નિ હોતારં મન્યે દાસ્વન્તં વસું સૂતું સહસો—

જાતવેદસં વિપ્રે ન જાતવેદસમ્ ।

ય ઋધ્વ્યા સ્વધ્વરો દેવો દેવાચ્યા કૃપા ।

૧. કેટલાક આ છંદના પાદ ક્રમે ૧૨, ૧૨, ૮, ૮,
૮, ૧૨, ૮ અક્ષરના હોવાનું જણાવે છે.

દૂધ મેલ્લવેલો સોમ તમારો છે. આ તેજસ્વી અને ગોરસ મિશ્રિત સોમ તમારે માટે છે.

આ છંદના ૬મે સુધીના પદમાં ત્રણ ચરણ અનુષ્ટુપનાં છે તેના ૨૪ અક્ષર થાય છે. ત્યારપછી નઃ સુધીના પદમાં બંને પેટા ચરણ પળ અનુષ્ટુપનાં હોતાં તેના વર્ણ ૧૬ થાય છે. ત્યાર પછીનું પદ ગવાશિરઃ સુધીનું છેલ્લું છે તેમાં પેહેલું પેટા ચરણ જગતીનું ૧૨ વર્ણનું છે અને બીજું અનુષ્ટુપનું ૮ વર્ણનું છે એમ તેના ૨૦ વર્ણ ગણતાં એકંદર ૬૦ વર્ણ થાય છે.

કાત્યાયનાચાર્યે આ છંદના પાદ ક્રમે
૧૬, ૧૬, ૧૨, ૮, ૮=૬૦ લાવવાનું કહ્યું છે.

અષ્ટિ. ૬૪ અક્ષર.

અષ્ટિ છંદે ચૌસઠ વર્ણો વેદ વિષે આવે છે,
પળ પદ રચના રણપિંગલે બતાવે છે;
સોલ્લ તળા ચાર પાદ શોભિત સમજાવે છે,
પળ તે સરસા ગણના ગણી ગણી લાવે છે.

પ્રાહિ નં ઇન્દ્ર સુષ્ટુત સ્થિયોઽવયાતા સદ-
મિદુર્મતીનાં દેવઃ સન્દુર્મતી નામ્॥
હન્તા પાપસ્ય રક્ષસસ્ત્રાતા વિપ્રસ્ય માવતઃ
અથા હિ ત્વા જનિતા જીજનદ્રસો રક્ષોદળં
ત્વા જીજનદ્રસો. ।

ક્ર. સં. ૧ મં. ૧૯ અ. ૧૨૯ સૂ. ૧૧ મં.

અર્થ—હે સુસ્તુત ઇન્દ્ર ! તું અમારી દ્વેષિયોથી રક્ષા

कर अने दुर्जनोनो सदैव परिहर्ता—देदीप्यमान परिहर्ता था.
पापी राक्षसोनो हननकर्ता अने मारा जेवा स्तोतानो ब्राता
था. केमके ते कारण माटे ज हे कृपाळु इन्द्र ! तने तारा पि-
ताए उत्तन्न करचो. हे कृपाळु इन्द्र, तने राक्षसना हनन माटे
उत्तन्न कर्यो.

कात्यायनाचार्य आ छंदन पाद क्रमे १६, १६, १६, ८,
८=६४ लाववानुं केहे छे.

दुर्मतिनाम् शब्दनी साथे पूरा थता पदना पैटा चरणमां
पआहि न इन्द्र एम वांचवुं. अने दुर्मती नाम् शब्दने बने
ठेकाणे दुर्मती न आम् एम वांचवुं. हणं त्वाजीजनद्वसो
एटला चरणना आठ अक्षर थइ जतां तेनी पेहेलांना रक्षो
ए बे अक्षर वधो पडे छे.

अत्यष्टि^१. ६८ अक्षर.

अत्यष्टि छंदमां वेदमां अडशठ वर्णो आणे,
रणपिंगलमां सत्तर वर्णो चारे पादो जाणे,
चळो तेमां वृत्तियो गणीने वृत्त जूजवां कीर्धां,
सरस्वा स्वरथो गावा माटे गणो गोटवी दीधां.

अग्निं होतारं मन्ये दास्वन्तं वसुं सूनुं सहस्रो-

जातवेदसं विप्रं न जातवेदसम् ।

य ऊर्ध्वया स्वध्वरो देवो देवाच्या कृपा ।

१. केटलाक आ छंदना पाद क्रमे १२, १६,

८, १२, ८ अक्षरना होवानुं जणावेडे.

ધૃતસ્ય વિભ્રા^૧દિમનુ^૧ વષ્ટિ શોચિષા—

જુહાનસ્ય સર્ષિષઃ ॥

૧

ક. સં. ૧ મં. ૧૧ અ. ૧૨૭ સૂ. ૧ મંત્ર.

અર્થ—મહોદર, કૃપાકુ, વલ્લના પુત્ર, ઉપજતાં પ્રજા-
વાન્ (કવિ) એવા જે અગ્નિ તેને હું હોતા માનીને પૂજું છું. જે
સુયજ્ઞ દેવ અત્યુચ્ચ દિવ્ય પ્રમાથી અને તેજથી ડના ધીની
કાન્તિની ઇચ્છા કરેછે.

ધૃતિ. ૭૨ અક્ષર.

ધૃતિ છંદ છે, ચોતેર અક્ષર તળો વેદની માંહે,
અઠાર કેરા પાદ જળાવે રણ પિંગલનો માંહે;
પ્રવી રોતે અઠાર ચોકુ ચોતેર અક્ષર થાશે,
જુજવી જુજવી વૃત્તિથાતાં જુજવા વૃત્ત ગણાશે.

અવર્મહ^૧ ઇન્દ્ર દાદૃહિ^૧ શ્રુધી નઃ શુશોચ^૧ હિ

ઘૌઃ ક્ષા ન મીષાં અદ્રિવો ઘૃણાન્ મીષાં અદ્રિવઃ

શુષ્મિન્તમો^૧ હિ શુષ્મિર્ભિર્વધૈરુગ્રેભિરીયસે

અપૂરુષઘ્નો અપ્રતીત શૂર સત્ત્વ મિશ્ત્રિસત્તૈઃ શૂર

સત્ત્વમિઃ

ક. સં. ૧ મં. ૧૧ અ. ૧૩૩ સૂ. ૬ મં.

અર્થ— હે ઇન્દ્ર ! તું મોટા અસુરોને વિદારી નાશ.
અમારી પ્રાર્થના સાંભળ. કારણ, હે વજ્રધર ! શૂલોક પ્રમાણેજ,
અંતરિક્ષ મયથી સંતપ્ત થયું છે. હે વજ્રધર ! મયથી જાણે અગ્નિ

૧. કોઈક આ છંદના પાદક્રમે ૧૨, ૧૨, ૮, ૮,
૧૬, ૮=૭૨ હોવાનું જળાવે છે.

સંતસ થયો છે, તું અતિશય બલવાન, પ્રબલ અને પ્રતાપી શસ્ત્રો
લઈને ધાડાઉં. મનુષ્યોને ન માનનાર તું આ યોદ્ધાઓથી અપ્ર-
તિગત શૂર, પ્રબલ અને પ્રતાપી શસ્ત્રો લઈને ધાડાઉં.

અતિધૃતિ. ૭૬ અક્ષર.

અતિ ધૃતિ એ છોતેર અક્ષરતંજો સામટો છંદ છે,
ઓગળોશ અક્ષરના પમાં રણપિંગલમાં ફંદ છે;
પાંચ લાખને હજાર ચોવિશ, જુઓ ગગત્રો કરતાં,
બસેં ઉપર હઠાસો બનશે વૃત્તિ ગગતાં મંગતાં.
(આ છંદની ૬, ૨૪, ૨૮૮ વૃત્તિ થાય છે.)

૩૦—સ હિ શર્ધો ન મારુતં તુવિષ્વણિરમ્ સ્વતી

ધૂર્વરાસ્વિષ્ટ નિરાતનાં સ્વિષ્ટનિઃ ॥

આદિદ્યુવ્યાન્યાદિર્યજ્ઞસ્ય કેતુરર્હણા

અધસ્પાસ્ય હર્ષતો હૃષીવતો વિશ્વે જુષન્ત

પન્થાં નરઃ શુભે ન પન્થામ્ ॥

ક્ર. સં. ૧ મં. ૧૯ અ. ૧૨૭ સૂ. ૬ મં.

અર્થ—અને તે મરુતોના ગળ પ્રમાણે પ્રચંડ નાદ કર-
નાર છે, ધાન્યથી ભરેલા સમૃદ્ધ ચેતરમાં નાદ કરનાર છે, અને
સેનામાં નાદ કરનાર છે, પ્રાહુળો, અને યશનો ધ્વજ, એવો અગ્નિ
પૂજા સહિત હવ્ય સ્વીકારી લે છે. મોટે જ આનંદી અને સંતોષ-
વાન એવો જે આ અગ્નિ એના માર્ગને સકલ જન ભજે છે. મ-

૧. કેટલાક આચાર્ય આ છંદના પાંદાક્ષરનું પ્રમાણ ક્રમે
૧૨, ૧૨, ૮, ૮, ૮, ૮, ૧૨, ૮ = ૭૬ હોવાનું જણાવે છે.

નુપ્યો જેમ કલ્યાણાર્થ સારો માર્ગ મજે છે તેમ સકલ જન તેના માર્ગને મજે છે.

આ વૃત્તના પેહેલા ચરણમાં અમ્ સ્વતીષુ ઉર્વરામુ ઇષ્ટનિઃ । આરતના મુ ઇષ્ટનિઃ । એમ વાંચવું. તેમજ વીજામાં હવ્યાનિ આદિદિઃ એમ વાંચવું વળી ત્રીજામાં સ્મ અસ્ય એમ વાંચીને વંને અનુષ્ટુપ ચરણ વિશ્વે જુષન્ત પન્થ આમ્ નરઃ શુભેન પન્થ આમ્ એમ વાંચો એટલે ૭૬ વર્ણ પૂરા થશે.

અપરસપ્તક.

કૃતિથી આરંભી ઉત્કૃતિ પર્યન્તના છંદ અપર સપ્તકના છંદ કેહેવાય છે. એ છંદોનાં નામ ક્રમે—

૧ કૃતિ.	૨ પ્રકૃતિ.	૩ આકૃતિ.
૪ વિકૃતિ.	૫ સંસ્કૃતિ.	૬ અભિકૃતિ.
૭ ઉત્કૃતિ.		

આ છંદનું આપ અને તે રચવાનો વિધિ ઉદાહરણ સમેત આ નીચે આપ્યો છે એથી વાંચનારને સ્પષ્ટ સમજાશે.

આ છંદના નિચૃત્ આદિ સામાન્ય ચાર ચાર ભેદ પળ પડી શકે છે.

કૃતિ. ૮૦ અક્ષર.

કૃતિ છંદ ઐશી અક્ષરનો વેદે વિસ્તારીને કીધો સીધો,
રણપિંગલમાં વિશ અક્ષરનો પાદજ જળવી દીધો;
વૃત્તરચે તો દશ અડતાલિશ પાંચ છોતેર જ આવે,
વિવિધ ભાતનાં અને જાતનાં કવિવર રચી જણાવે.

(૧૦, ૪૮, ૧૭૬ આ છંદના ભેદ થાય છે.)

૩૦—દેવ ઇન્દ્રો નરાશ્ચ માસ્ત્રિવરુથસ્ત્રિવન્ધુરો દેવ—

मिन्द्रमध्वर्ययन् ।

शतेन शितिपृष्ठो नामाहितः सहस्रेण प्रवर्त्तते

मित्रावरुणेदस्य होत्रमर्हतो बृहस्पतिस्तोत्र-

मश्विनाध्वर्यवं वसुवने वसुधेयस्य वेतुयज ॥

य. सं. २८ अ १९ कं.

यज्ञदेव जे ऐश्वर्यवाळा, त्रण गृहवाळा अने त्रिवंधुर,
इन्द्रदेवनी वृद्धि करी ते काळापृष्ठवाळी हजार गायोथी प्रवर्त्त
छे. एना मित्रावरुण होता योग्य छे. बृहस्पति उद्गाता छे, अने
अश्विनीकुमार एना अध्वर्यु थवा योग्य छे.

प्रकृति. ८४ अक्षर.

प्रकृति रचना चोराशी अक्षरनी कुल थइ वनी आवे,
एकवीश अक्षरना चरण पाडी रणपिंगले बतावे,
वीसपर सत्ताणुंज धरीने एक उपर वाचन आणे,
जुजवां जुजवां एवां ज वृत्त कविवर आप करी जाणे,

(आ २१ वर्ण पादनाछंडना भेद, २०, ९७, १९२ थायछे)

३०-अ॒शू॒र॒ शु॒ष्टे दे॒व सो॒माप्या॑ य॒ता मि॒न्द्रा॒यैक॑ध॒न

वि॒दे । आ॒नु॒म्य॒मि॒न्द्रः प्या॑य॒ता मा॒त्वमि॒न्द्रा॒य

प्या॑य॒स्व । आ॒प्या॒ य॒या॒स्मान् स॒खीन् स॒न्या

मे॒धया॑ स्व॒स्ति॒ते दे॒वसो॑म॒ सु॒त्याम॑शी॒य ।

નુપ્યો જેમ કલ્યાણાર્થ સારો માર્ગ મજે છે તેમ સકલ જન તેના માર્ગને મજે છે.

આ વૃત્તના પેહેલા ચરણમાં અમ્ સ્વતીષુ ઉર્વરાસુ ઇષ્ટાનિઃ । આરતના સુ ઇષ્ટાનિઃ । એમ વાંચવું. તેમજ વીજામાં હવ્યાનિ આદિદિઃ એમ વાંચવું વળી ત્રીજામાં સ્મ અસ્ય એમ વાંચીને બેને અનુષ્ટુપ ચરણ વિશ્વે જુષન્ત પન્થ આમ્ નરઃ શુભેન પન્થ આમ્ એમ વાંચો એટલે ૭૬ વર્ણ પૂરા થશે.

અપરસપ્તક.

કૃતિથી આરંભી ઉત્કૃતિ પર્યન્તના છંદ અપર સપ્તકના છંદ કેહેવાય છે. એ છંદોનાં નામ ક્રમે—

૧ કૃતિ.	૨ પ્રકૃતિ.	૩ આકૃતિ.
૪ વિકૃતિ.	૫ સંસ્કૃતિ.	૬ અભિકૃતિ.
૭ ઉત્કૃતિ.		

આ છંદનું આપ અને તે રચવાનો વિધિ ઉદાહરણ સમેત આ નીચે આપ્યો છે એથી વાંચનારને સ્પષ્ટ સમજાશે.

આ છંદના નિષ્કૃત્ આદિ સામાન્ય ચાર ચાર ભેદ પળ પડી શકે છે.

કૃતિ. ૮૦ અક્ષર.

કૃતિ છંદ ઐશી અક્ષરનો વેદે વિસ્તારીને કીધો સીધો,
રણપિંગલમાં વિજ અક્ષરનો પાદજ જળવી દીધો;
વૃત્તરચે તો દશ અડતાલિશ પાંચ છોતેર જ આવે,
વિવિધ ભાતનાં અને જાતનાં કવિવર રચી જણાવે.

(૧૦, ૪૮, ૫૭૬ આ છંદના ભેદ થાય છે.)

૩૦—દેવ ઇન્દ્રો નરાશ્ચ માસ્ત્રિવસ્ત્ર્યસ્ત્રિવન્ધુરો દેવ—

સ્વત્યા હૃદિષા શન્તમેન તયા દેવતયા—

જિરસ્વદ્ધ્રુવેસીદતમ્ ॥

અર્થ—હે સ્વય માતૃણે ! પરમેષ્ઠી પ્રજાપતિ અભિવ્યાક્તિ
અને વિસ્તારવાળી તને સ્વર્ગનાં પૃષ્ઠપર સ્થાપો.

હે ઇષ્ટકે ! તું સ્વર્ગને નિયમમાં રાખ, એ સ્વર્ગને દૃઢ કર;
એ સ્વર્ગનો નાશ નહિ કર. કારણ કે એ ફરતા અને સ્થિર પ્રાણી-
માત્રના પ્રાણ, અપાન, ઉદાન, અને વ્યાન વાયુની સ્થિતિ માટે છે.

સૂર્ય ચારે તરફની મોટી યોગ ક્ષેમવાળી સંપત્તિથી અને
શુભકારક તેજથી તારૂં રક્ષણ કરો. અંગિરાના ચયનાનુષ્ઠાન
વેદા તું જેવી સ્થિર હતી તેવી હમણાં સ્થિર થા.

વિકૃતિ. ૧૨ અક્ષર.

વિકૃતિ રચના બાળું અક્ષરની ચતલાવી વેદ વિષયમાં.
રણપિંગલમાં ત્રેવીશ વર્ગો રચવા જનવ્યું પાદ વિષયમાં,
પ્રાણી ઉપર દૃષ્ટાણી ને વળી તે પર ^{૬૦૮}ષટ્શત વસન ગણાવે.
વૃત્ત ભગવાનો શિશુનો મરજી તો કવિવર તે ગણી ભણાવે,
આ હંદના ૮૩, ૮૮, ૬૦૮ મેદ થાય છે.

૪૦—વિશ્વકર્મા ત્વા સાદયત્વન્તરિક્ષસ્ય પૃષ્ઠે,

વ્યચસ્વતીં પ્રથસ્વતી મન્તરિક્ષં યચ્યા—

ન્તરિક્ષં દૃઢાન્તરિક્ષં માહિ ૫ સીઃ ।

વિશ્વસ્મૈ પ્રાણાય પાનાય વ્યાનાયો

દાનાય પ્રતિષ્ઠાય ચરિત્રાય । વાયુષ્ટવા.

एषा॒रायः प्रे॒षे भ॒र्गाय ऋ॒तमृत॑ वा॒दिभ्यो॑
नमो॑ द्वा॒वा पृथि॒वीभ्याम् ॥

ચ. સં. ૫ અ. ૭ કં.

અર્થ—હે સોમદેવ! સોમરૂપ ધન મેઢવવાવાઢા ઇન્દ્રની પ્રીતિ માટે તારા અંશ અને સર્વ અવયવ પળ વધો, કિંચ હે સોમ! તારા માન માટે ઇન્દ્ર વૃદ્ધિ પામો અને તું પળ ઇન્દ્રના માન માટે સર્વ પ્રકારે વૃદ્ધિ પામ. હે સોમ, સલા પેઢે, અમો ઋત્વિજોને પળ પ્રજ્ઞાથી વૃદ્ધિ પમાડ. હે સોમ! તારું કલ્યાણ થાઓ. તારા પ્રસાદથી હું સોમાભિષદ ક્રિયા યજ્ઞસમાપ્તિદિન પર્યન્ત મેઢવું. અમે એશ્વર્ય માટે ધનની અપેશા રાખિયોછિયે. સત્યવાદિયોનાં કર્મનું ફલ થાઓ અને પૃથ્વી તથા સ્વર્ગના દેવોને નમો.

આકૃતિ. ૮૮ અક્ષર.

આકૃતિ ઈઢ્ઢાશી અક્ષરનો ચરણ મેદવળ વેદ વંશાળે,
રણપિંગલમાં વાગીશ અક્ષર ચરણે ચરણે કવિ આળે;
પ્રકતાલીશ ઉપર ચોરાળું ત્રણશો ઉપર ચાર જળાય,
પ્રજ પ્રકારે જુજવે નામે કવિવર વૃત્ત રચી યુશ થાય.

આ છંદના ૪૧, ૯૪, ૩૦૪ મેદ થાય છે.

૩૦—પરમે॑ષ્ઠી ત્વા॑ સાદયતુ દિવસ્પૃષ્ઠે વ્યચ્ચ॑સ્વતી ।

પ્રથસ્વતી॑ દિવં યચ્છ દિવં દૃહ દિવં મા

દિશ્સીઃ ।

વિશ્વસ્મૈ પ્રા॑ણાયા પાનાંય વ્યાનાયો દાના

પ્રાતિષ્ઠાયૈ ચરિત્રાય । સૂર્યસ્ત્વાભિપાતુ મણા

સ્વત્યા છર્દિષા શન્તમેન તર્યા દેવતયા—

ઙ્ગિરસ્વદ્ધ્રુવેસીદતમ્ ॥

અર્થ—હે સ્વય માતૃણે ! પરમેષ્ઠો પ્રજાપતિ અભિવ્યાક્ટે
અને વિસ્તારવાળો તને સ્વર્ગનાં પૃષ્ઠપર સ્થાપો.

હે ઇષ્ટકે ! તું સ્વર્ગને નિયમમાં રાખ, એ સ્વર્ગને દૃઢ કર;
એ સ્વર્ગનો નાશ નહિ કર. કારણ કે એ ફરતા અને સ્થિર પ્રાણી-
માત્રના પ્રાણ, અપાન, ઉદાન, અને વ્યાન વાયુની સ્થિતિ માટે છે.

સૂર્ય ચારે તરફની મોટી યોગ ક્ષેમવાળી સંપત્તિથી અને
શુભકારક તેજથી તારૂં રક્ષણ કરો. અંગિરાના ચયતાનુષ્ઠાન
બેઠા તું જેવી સ્થિર હતી તેવી હમણાં સ્થિર થા.

વિકૃતિ. ૧૨ અક્ષર.

વિકૃતિ રચના બાણું અક્ષરની બતલાવી વેદ વિષયમાં.
રર્ણાપિગલમાં ત્રેવીશ વર્ગો રચવા જનવ્યું પાદ વિષયમાં,
પ્રાણી ઉપર દૃષ્ટાણી ને વળી તે પર ^{૬૦૮}ષટ્શત વસન ગણાવે.
વૃત્ત મળવાનો શિશુનો મરજી તો કવિવર તે ગણી મળાવે,
આ છંદના ૮૩, ૮૮, ૬૦૮ મેદ થાય છે.

૩૦—વિશ્વકર્મા ત્વા સાદયત્વન્તરિક્ષસ્ય પૃષ્ઠે,

વ્યચસ્વર્તો પ્રથસ્વર્તી મન્તરિક્ષં યચ્યા—

ન્તરિક્ષં દૃઘાન્તરિક્ષં માહિ ૨ સીઃ ।

વિશ્વસ્મૈ પ્રાણાય પાનાય વ્યાનાયૌ

દાનાય પ્રતિષ્ઠાયૈ ચરિત્રાય । વાયુષ્ટવા.

१
पातु महा स्वस्त्या छर्दिषा शन्त मेन
१
तयाङ्गिरस्वद् ध्रुवासीद ॥

च. सं. १४ अ. १२ कं.

अर्थ:—हे ! स्वय मातृणे ! विश्वकर्मा प्रजापति, अभिव्यक्ति
अने विस्तारवाली तने अन्तरिक्षना पृष्ठपर स्थापो.

हे ईष्टके ! तું अन्तरिक्षने नियममां राख अने अन्तरि-
क्षने दृढ कर. तेनो नाश नहि कर. कारण के ए अन्तरिक्ष
चर अने स्थिर प्राणीमात्रना प्राण, अपान, व्यान अने उदान
वायुनी स्थिति माटे छे.

वायु चारे तरफथी मोदी योग क्षेमवाली संपत्तिथी अने
शुभकारक तेजथी ताहूँ रक्षण करो. अंगिराना चयनानुष्ठान
वेळा तું नेवी स्थिर हतो तेवी हमणां तारा अधिष्ठाता देवना
अनुग्रहथी स्थिर था.

संस्कृति. ९६ अक्षर.

छन्दु अक्षर एकन्दरमां संस्कृति रचवा वेद विगत जणवे,
ओविश अक्षर चरण चरणमां रणपिंगल जणवे गणवे;
एक उपर सडशठ, सितोतेर, बे ने सोळ बतावे कविचर
वृत्तरचना करवानी तुं कर विविध प्रकारे, नाम कविधर.
आ छंदनां १, ६७, ७७, २१६ वृत्त थाय छे.

उ०—देवो अग्निः स्विष्टि॒कृत् । सु॒द्रवि॒णाम॒न्नः

ऋ॒विः । स॒स्य॒मन्ना॒यजी॒, हो॒ताहो॒तु हो॒तुरा॒यजी॒,

या॒न॒ग्रे॒या॒न् दे॒वा॒न॒य॒द्या, अ॒पि प्रे॒र्यते॒ हो॒त्रे,

अ॒म॒त्सा॒स॒ता स॒म॒नु॒षा॒म्, हो॒त्रा॒दे॒व॒ग॒मां,

दि॒वि॒दे॒वेषु॒ य॒ज्ञे॒पुर॒ये, स॒ंस्वि॒ष्टि-

कृचाग्रे होताभू वसुवने वसुधेयस्य,
नमो वाके व्रीहिवौषद् ॥

य. सं. २८ अ. ४५ क.

अभिकृति. १०० अक्षर.

अभिकृति शत अक्षर एकन्दर वेद विगतसर बतलावे छे,
पचविश चरण चरणपर अक्षर रणपिंगल गणी लावे छे;
अण करोड पर पांतरीश कही चोपन ते पर युग बतरीश;
तुज मननी मरजीसम विध विध रचना वृततणी तुं करीश०

आ छंदनां वृत्त ३, ३९, ५४, ४३२ थाय छे.

उ०—संवत्सरोऽसि, परिपत्सरोऽसी दावत्सरोऽ

सीद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि । उपसस्ते कल्प-

न्ताम महोरात्रास्ते कल्पन्ता मर्धमासास्ते

कल्पन्ता मासास्ते कल्पन्ता मृतवस्ते क-

ल्पन्ना ५ संवत्सरस्ते कल्पन्ताम् । प्रेन्या

एसै सञ्चाञ्च प्रचसारय सुपर्ण चि-

दसि देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवः सीद ॥

य. सं. १७ अ. ४५ क.

अर्थ—हे अग्ने! तुं संवत्सर छुं, परिपत्सर छुं, ईदावत्सर
छुं, ईत्वत्सर छुं, अने वत्सर छुं, एटछे युगरूप पण छुं.
तारा संगम मध्यान्हादि अवयव कल्पाओ, दिनरात्री कल्पाओ.
तारा पक्ष कल्पवामा आवे, तारा मास कल्पवामा आवे, तारी
ऋतु कल्पवामा आवे, अने संवत्सर कल्पवामा आवे, गमना-
गमन माटे पोताना स्वरूपने तुं स्वेच्छानुसार संकुचित अने

વિકાસિત કરે છે. તું સુપર્ણાકાર જેવા ચિન્હવાળો છું, એ દૈવત સહિત તું જેમ અંગિરાના કર્મમાં સ્થિર રહ્યો હતો તેમ સ્થિર થા.

ઉત્કૃતિ ૧૦૪ અક્ષર.

ઉત્કૃતિ રચવા શત ને યુગ^૧ થઈ અક્ષર જુજવા એકન્દરમાં આવે, છવ્વિશ અક્ષર પ્રતિપાદ રણપિંગલમાં ગણતરી કરી ગણાવે; છ પર ઇકોતેર શૂન્ય પન્નગ વસુ ધરી કરીને ચોશઠ લાવે, ષ્ઠ્ઠરચના કુલ ચરણ ચરણની થઈ રહી તેની હદ બતલાવે આ છંદનાં વૃત્ત ૬, ૭૧, ૦૮, ૮૬૪ થાય છે.

૭૦-શુક્રશ્ચ શુચિશ્ચ ગ્રૈષ્માઘૃતૂ અગ્નેરન્તઃ

શ્લેષોઽસિ કલ્પેતાં ઘાવાપૃથિવી કલ્પન્તા

માપ ઓષધયઃ કલ્પન્તામગ્નયઃ પૃથન્તામ

ઘાવા પૃથિવી ઇમે ગ્રૈષ્માઘૃતૂ અભિકલ્પ

માનાન્દ્રામિવ દેવા અભિસં વિશન્તુ

તયા દેવતયાહિગર્સ્વદ્ ધ્રુવે સીદતમ્.

ય. સં. ૧૪ અ. ૬ કં.

અર્થ—જ્યેષ્ઠ અને આષાઢ એ ગ્રીષ્મ ઋતુ છે, હે ગ્રીષ્મ ઋતુ ! તું ચીયમાન અગ્નિની અન્તરેલ્લેષ છું, તે પ્રમાણે અગ્નિ ચયન કરતા મારા યજમાનનો તું ઉત્કર્ષ કરનાર, અને ઉપકારક થા. અથવા તે પ્રમાણે પૃથ્વી અને સ્વર્ગ તારા ઉત્કર્ષ માટે કલ્પવામાં આવે ઓષધિયોને એક જ ચયનારૂપ કર્મમાં રહેલા નાના પ્રકારના સ્વયમાતૃણાદિ દ્રવ્યકા (અગ્નિ) તારા ઉત્કર્ષ માટે કલ્પવામાં આવે—

अर्थात् तारो उत्कर्ष करे. स्वर्ग अने पृथ्वीनी वच्चे रहेला एक चित्तवाळा ग्रीष्म ऋतुतरिके कल्पायला अग्नि देव जेम इन्द्रमां अने इन्द्र जेम देवमां प्रवेश करेछे तेम देव प्रमाणे आसादित थयेल हे अग्नि ! तुं अंगिराना कर्ममां स्थिर थइने रह्यो हतो तेम अत्र पण स्थिर था.

उत्कृतिनुं बीजुं उदाहरणः—

होता यक्षद॒श्विनौ छाग॑स्य (१)

ह॒विष॒ आ॒त्ता म॒द्य म॑ध्य (२)

तो भेद॒ उद्भू॑तं (३)

पु॒रा द्वेषो॑न्म्यः (४)

पु॒रा पौ॑रुषेय्या गृ॒भो (५)

घस्ता॑न्नूनं घा॒से अ॒ज्राणां॑ (६)

यव॑सप्रथमानाँ (७)

सु॒मत्क्ष॑राणा ५ श॒तारु॑न्द्रिया॒णाम् (८)

अ॒ग्निष्वा॒त्तानां॑ पी॒वोप॑वस॒नानां॑ (९)

पा॒र्श्वतः॑ श्रे॒णितः॑ शि॒ताम॑तः (१०)

उत्सा॑द॒तोऽ॒ज्ञाद॑द्भ॒वत्तानां॑ (११)

क॒रत॑ ए॒वाश्वि॑ना जु॒षेता॑ ५ (१२)

संख्या.	छंद.	पादाक्षर प्रमाण.
२८	विराट् धृति.	७०
२९	भूरिक् धृति	७३
३०	स्वराट् धृति	७४
३१	अतिधृति १२ १२ ८ ८ ८ ८ १२ ८	७६
३२	निचृत् अतिधृति.....	७५
३३	विराट् अतिधृति.....	७४
३४	भूरिक् अतिधृति.....	७७
३५	स्वराट् अतिधृति	७८
३६	कृति	८०
३७	निचृत् कृति	७९
३८	विराट् कृति	७८
३९	भूरिक् कृति.....	८१
४०	स्वराट् कृति	८२
४१	प्रकृति.	८४
४२	निचृत् प्रकृति.	८३
४३	विराट् प्रकृति.	८२
४४	भूरिक् प्रकृति.	८१
४५	स्वराट् प्रकृति.	८६
४६	आकृति.....	८८
४७	निचृत् आकृति.....	८७
४८	विराट् आकृति.	८६
४९	भूरिक् आकृति.	८९
५०	स्वराट् आकृति.....	९०
५१	विकृति.	९२
५२	निचृत् विकृति.	९१
५३	विराट् विकृति.	९०
५४	भूरिक् विकृति.	९३
५५	स्वराट् विकृति.....	९४
५६	संस्कृति.....	९६
५७	निचृत् संस्कृति	९५
५८	विराट् संस्कृति.....	९४
५९	भूरिक् संस्कृति	९७
६०	स्वराट् संस्कृति.	९८

रणपिंगल भाग. ३ जो.

डिंगल

अथवा

मारवाडी गीत रचना

रघुनाथ रूपक अने बुद्धिविलास आदि

ग्रंथो उपरथी

गूर्जर भाषामां रचनार

रणछोडभाई उदयराम

ऐओऐ

वडोदरा नूतनविलास प्रिन्टिंग प्रेस

अने

अमदावादना आर्योदय प्रेसमां मुद्रांकित करावी
प्रसिद्ध कर्युं.

संवत् १९६१ सन १९०५.

(सर्वे हक स्वाधिन राख्या छे.)

मूल्य बार आना.

संख्या.	छंद.	पादाक्षर प्रमाण.
६१	अभिकृति.	१००
६२	निचृत् अभिकृति.	९९
६३	विराट् अभिकृति.	९८
६४	भूरिक् अभिकृति.	१०१
६५	स्वराट् अभिकृति.	१०२
६६	उत्कृति.	१०४
६७	निचृत् उत्कृति.	१०३
६८	विराट् उत्कृति.	१०२
६९	भूरिक् उत्कृति.	१०५
७०	स्वराट् उत्कृति.	१०६

अनुक्रमणिका.

क्रमांक. नाम.	पृष्ठांक.	क्रमांक. नाम.	पृष्ठांक.
५७ अठतालो.	.... ९३	८२ गधर निशाणी.....१३१	
२४ अमेल.	.... ३२	६३ गर्भितसाणोर. १०८	
६८ अर्द्धगोख.	....११९	७५ गरवतनिशाणी. १२७	
२६ अर्द्धपालवणी. ३५		७ गाहाचोसर. १०	
३ अर्द्धभाख (द्वि- तीय).	.... ५	५१ गोख तृतीय (झांघ खोडो) ८२	
३५ अर्द्धभाखडी. ५१		६८ गोख अर्द्ध. ११९	
४९ अर्द्धसावजडो. ७९		३४ गोखी (द्वितीय गोख.) द्वितीय गोख. ५०	
६८ अर्द्धसोख गोखो ११९		१ गोखो. (प्रथम) १	
१९ अरट.	.... २४	९ घडउथल. १२	
२१ अरटियो.	.... २७	७० घणकठो. दूजो एकल वर्णो १२१	
२ इकखरो.	.... ४	४५ घोडादमो. ७१	
८ उमंग.	.... ११	३३ चित्तइलोल. ४७	
५ उवंग.	.... ८	५४ चित्तविलास. ८६	
७२ एकलवर्णो १२४		६७ चोटियो. ११७	
७० एकलवर्णोदूजो १२१		५५ चोटियाल. ८९	
२ एकाक्षरो. ४		५५ चोटियालो. ८९	
९ कविईलोल. १२		२१ चौदइशो. (बीजो प्रौढ.) १४	
५९ काछो. ९७		२९ छोटोसाणोर. ४०	
१२ केवार.	.... १५	२२ जांगडो साणोर. (पुणियो साणोर.) ... २९	
२५ खुडदसाणोर. ३३		९ झड उथल. १२	
४७ गजगती. ७५			
३ गजल. ५			
७५ गरवत निशाणी १२७			
७५ गर्भित निशाणी १२७			

क्रमांक.	नाम.	पृष्ठांक.	क्रमांक.	नाम.	पृष्ठांक.
३	भाख अर्द्ध.	.... ९	२९	साणोरखुडद.	.... ३३
३६	भ्रमर गुंजार पेहेलो	९३	२९	साणोरछोटो.	.... ४०
९६	भ्रमर गुंजार बीजो.	९१	२२	साणोरजांगडो.	.... २९
३८	मनमोद.	.... ९६	६३	साणोरप्रहास.	... १०८
७८	मारु निशाणी	.... १२९	६२	साणोरम्होटो.	.... १०९
१६	मुक्ताग्रह. (रणखरो).	२०	६२	साणोरवडो.	.... १०९
६२	म्होटोसाणोर.	.... १०९	३०	साणोरवेलियो.	.... ४२
३७	मंदार.	.... ९४	६६	साणोरशुद्ध.	.... ११९
१६	रणखरो.	.... २०	३१	साणोरसोहणो.	.... ४४
८१	रुपमाला निशाणी.	१३०	७१	साठअक्षरो.	.... १२२
३९	लघुचित्तविलास.	९७	२०	सालूर.	.... २९
६१	ललितमुगट.	.... १०३	६	सावकअडल.	.... ८
१९	लहचाल.	.... १९	४८	सावजडो.	.... ७७
६२	वडोसाणोर.	.... १०९	४९	सावजडोअर्द्ध.	.... ७९
८०	वारनिशाणी.	.... १३०	७६	सिंहचलीनिशाणी.	१२७
९३	वीरकंठ.	.... ८९	१४	सिंहचलो. (सोळतेरो)	१८
३०	वेलियो साणोर.	४२	४६	सेलार.	.... ७३
७३	शिरखूलीनिशाणी.	१२९	७९	सोहणीनिशाणी.	१२९
७४	शुद्धनिशाणी.	.... १२६	३१	सोहणो (साणोर)	४४
६६	शुद्धसाणोर.	.... ११९	१३	सोरठियो.	.... १७
९२	सतखणो.	.... ८३	१४	सोळतेरो.	.... १८
७१	सपाखरो. (साठ अक्षरो)	.... १२२	१३	सोळदशो.	.... १७
६९	सवायो.	.... १२०	४३	हंसावलौ.	.... ६७
६६	साणोर.	.... ११९	६९	हेला.	.... ११३
			६९	हैलो.	.... ११३

क्रमांक. नाम. पृष्ठांक.

२३ झड मुगट. ३०

४४ झड लुप्त.(त्रिमेल
पालवणी.) ६९

६० झमाल. १००

८३ झिगरनिशाणी. १३२

५१ झांघखोडो. ८२

५१ तृतीय गोख. ८२

५८ चाटको. ९५

४१ त्रिकूटबंध. ६१

४२ त्रिकूटबंध दूजो..... ६४

३२ त्रिवंको. ४५

४५ त्रिवंकडो. (घोडादंमो) ७१

१७ त्रिपंखो. २१

४४ त्रिमेलपालवणी. ६९

५० दीपक. ८०

२६ दुमेल. (अर्द्धपालवणी) ३५

११ दुमेलनिशाणी. १२८

७० दूजो एकल वर्णो. १२१

४२ दूजोत्रिकूटबंध. ६४

५६ दूजोभ्रमरगुंजार..... ९१

३४ दूतीयगोख. ५०

१६ दोढो. २३

२८ द्वितीय गोख. ५०

१० धमालः १३

७३ निशाणी शिर-

खुली. १२५

७४ निशाणी शुद्ध. १२६

५ निशाणी गर-

क्रमांक. नाम. पृष्ठांक.

वत-गर्भित. १२७

७६ निशाणी सिंह-
चली. १२७

७७ निशाणी दुमेल;
दुमल, दुमला. १२८

७८ निशाणी मारु. १२९

७९ निशाणी सोहणी... १२९

८० निशाणी वार १३०

८१ निशाणी रूप-
माला. १३०

८२ निशाणी गधर १३१

८३ निशाणी झिगर..... १३२

८४ निशाणी पेडी. १३२

६४ पाडगत. १११

६४ पाडगति. १११

२८ पालवणी. ३८

२२ पुणियोसाणोर. २९

८४ पेडी निशाणी १३२

१३ प्रौढ. (सोळदशो
सोरठियो) १७

२७ पंखालो. ३६

१ प्रथम गोखो. १

६३ प्रहाससाणोर.
(गर्भित.) १०८

११ बीजो प्रौढ १४

५६ बीजो भ्रमर गुंजार. ९१

४ भाख ६

४० भाखडी ५८

क्रमांक.	नाम.	पृष्ठांक.	क्रमांक.	नाम.	पृष्ठांक.
३	भास्व अर्द्ध.	५	२५	साणोरखुडद.	३३
३६	भ्रमर गुंजार पेहेलो	५३	२९	साणोरछोटो.	४०
५६	भ्रमर गुंजार बीजो.	९१	२२	साणोरजांगडो.	२९
१८	मनमोद.	५६	६३	साणोरप्रहास.	१०८
७८	मारु निशाणी	१२९	६२	साणोरम्होटो.	१०५
१६	मुक्ताग्रह. (रणखरो).	२०	६२	साणोरवडो.	१०५
६२	म्होटोसाणोर.	१०५	३०	साणोरवेलियो.	४२
१७	मंदार.	५४	६६	साणोरशुद्ध.	११५
१६	रणखरो.	२०	३१	साणोरसोहणो.	४४
८१	रुपमाला निशाणी.	१३०	७१	साठअक्षरो.	१२२
१९	लघुचित्तविलास.	५७	२०	सालूर.	२५
११	ललितमुगट.	१०३	६	सावकअडल.	८
१५	लहचाल.	१९	४८	सावजडो.	७७
१२	वडोसाणोर.	१०५	४९	सावजडोअर्द्ध.	७९
८०	वारनिशाणी.	१३०	७६	सिंहचलीनिशाणी.	१२७
५३	वीरकंठ.	८५	१४	सिंहचलो. (सोळतेरो)	१८
१०	वेलियो साणोर.	४२	४६	सेलार.	७३
७१	शिरखूलीनिशाणी.	१२५	७९	सोहणीनिशाणी.	१२९
७४	शुद्धनिशाणी.	१२६	३१	सोहणो (साणोर)	४४
६६	शुद्धसाणोर.	११५	१३	सोरठियो.	१७
५२	सतखणो.	८३	१४	सोळतेरो.	१८
७१	सपाखरो. (साठ अक्षरो)	१२२	१३	सोळदशो.	१७
१९	सवायो.	१२०	४३	हंसावलौ.	६७
१६	साणोर.	११५	६५	हेला.	११३
			६५	हैलो.	११३

રણપિંગલ ભાગ ૩ જો.

ડિંગલ અથવા ગીતરચના. માત્રામેલ સમગીત.

૧. પ્રથમ ગોલો.

આઠ અક્ષર, તેની માત્રા બાર, એવાં આઠ ચરણ, તેમાં
આઠમા ચરણમાં વિપ્સા આવે.

આઠેના સરસા પ્રાસ મળે અને અન્તે ગુરુલ્લુ આવે.
એવા ચાર દવાલા કરવા.

દુહા.

અક્ષર આવે આઠ ને, માત્રા તેની બાર;
આઠ ચરણ એવાં રચી, અન્તે ગુરુલ્લુ ધાર.
પ્રાસ મળે આઠે તળા, એવી જુગતી જાણ.
ગોલો રચતાં કવિ! સદા, વિપ્સા આઠે આણ.

ઉદાહરણ.

દુરગુણ નથી એક,	૧૦૪
પુરેપુરો છે વિવેક,	૧૧૩
નિજનો ટકાવે ટેક;	૯૪
સાચવી સહુથી નેક.	૧૦૪
રુઢા સાથે એકમેક,	૧૧૬
મુંડાને દડને ઠેક,	૧૦૩
કાયર કરેછે છેક,	૯૬

पसारे सुबे'क बे'क.	१.	११६
आवो जन रुडो जाण,		१०६
वरताय जेनी आण;		९४
लोक सौ करे प्रमाण;		१०४
सँत्यतणो साचो भाण.		९२
वागे शरीरमां वाण,		१०६
एम वदे भुँडो वाण;		१०१
तोपण ना थाय हाण,		११४
वळे नहि घाण घाण.	२.	११२
तोपण बक्यो जे जाय,		९६
निन्दाखोर ज गणाय;		१३२
खोटुं तेथीं जे बकाय,		११७
तेनी तन लागे लाय;		९६
क्यम करी ना ओलाय,		९७
ए पाप पिंडने खाय;		१०६
रुडो ते रुडो जणाय,		११५
भुंडा भुंडाथी हणाय.	३.	११२
निन्दा मांह नथी सार,		१३२
ए तो आप हणनार;		१३२
कुडी पेसती कटार;		११६
वळीं असी केरी धार.		९४
जीभ तारी कापनार,		११७
माटे तेने तुं निवार;		१२५
नहि तो ते करी ठार,		९९

आणे तुज पार पार. ४.

१२०

उपर प्रत्येक चरणनी सामे अंक मूक्या छे, ते बारमात्रा-
ना प्रस्तारमां केटलामुं रूप थायछे ते दर्शावेछे.

प्रथम गोखो.

विदेहतणे दिवाण, ईश चाप धरे आण;
तोडवा अनेक ताण, उठीया करे अपाण;
राजा राव अने राण, पिनाकरे धरे प्राण,
हले होय हींण माण, दर्ईवाण दर्ईवाण.

अथगीत जाति गोख.

मांझी मेघेहरो मैछराल, हुंतल मैल हाथाल;

जैत्र वैदी जम जाल, केपियारो काल.

शूरधीर सैपखाल ओमुरां भीमां उजाल,

औणुंआं लाखो भूजाल, पाल पाल पाल.

दूसरो खेग दुवाह, रूक हथौ रिम रीह,

चीति कीति राखे चाह, वाह वाह वाह.

जोश्वारां कशे जैरद, मुंगलां उतारे मद,

बांहलो खाटे बिरद, मरदांरां सरद.

रिमा खेगे करे रद, बहु लीयेसु शैबद,

हीदुए हद बिरद, जैद जद जद.

भाशा हेरो कुल भाण, कविदां दिये केकाण;

१ सालह. २ मेघजीनो वंशज. ३ मोटो. ४ थतो. ५ पंझावाळो-
६ जयकारी. ७ लडाई. ८ जमने श्मुह. ९ बहु. १० शत्रु. ११ जेना वखा-
ण सारा. १२ आमर. १३ भीमांणी. १४ चारण. १५ खेगारजी, १६ तरवार.
१७ हाथमां. १८ फोज. १९ रस्तो पाडवावाळो २० बखतर. २१ मोग-
लनो. २२ मुजार्थी २३ शत्रु. २४ खड्गे. २५ जश. २६ जगदेव. २७
शौज. २८ घोडा. २९ आ बुद्धिविलासनुं उदाहरण छे.

वांची जेवडा वखाण, प्रथवी प्रमाण.

मारको अमली माण, जाडेजा जोध जुवाण;

विरति दैति वीर्ण, जाण जाण जाण.

४

२. एकाक्षरो. इकखरो.

१. पादमां=१४

२. पादमां=१४

३. पादमां=१४

४. पादमां=१४

} मात्रा तेमां अन्ते रगण. चारेनां
म्होरां मळे.

दरेक दवालो आ प्रमाणे करवो.

दुहा.

प्रति चरणे धर चौद कल, अन्ते रगण रचाय;

अन्त्याक्षर चारे पदे, एनो एज धराय;

एने के' एकाक्षरो, डिगळनो रचनार;

मो'रां चारे मेळवे, आ कविता करनार.

उदाहरण (नीति विषे).

नीति सजीले बेश रे, २९०

रूडापणानो वेश रे; ३३९

प्रभुए दीधेली शेश रे, २५०

एथी समे सौ क्लेश रे; १ २४२

शिक्षातणो ए सार रे, ९३

जन सौतणो शणगार रे; १२८

सज्जड सजी मन धार रे, १३८

प्रभु पामवानो पार रे. २ ९४

छे कवच रक्षा काज रे, ९६

नीति उगारे लाज रे; ९३

पण राखवानुं साज रे;	९४
सद्गुण केरुं ताज रे. ३	९३
नीति खरी जन प्राण छे,	११९
माटे धरे जे जाण छे;	९३
जन माप केरुं प्रमाण छे,	१२८
गुण-संघरानी खाण छे. ४	९४

इकखरो.

शुण शेष रे, शुण शेष रे,
दिल केकइ उपदेश रे;
वनवास जावण वेश रे,
इम आखियो अववेश रे.

३. (द्वितीय) अर्द्धभास्व-गजल.

१. ४+९+९=१४	}	१, २ ना प्रास मळे.
२. ४+९+९=१४		३, ४ ना प्रास मळे.
३. ४+९+९=१४		अन्ते गुरुलघु आ वे.
४. ४+९+९=१४		

दुहा.

चार पांच ने पांच थइ, कन्य कल चौद प्रमाण;
पे'ला बीजा पदतणा, प्रास मेळवी आण;
त्रीजा चौथा पदतणां, मो'रा मळतां जाय;
अर्द्धभास्व के गजल आ, गुरुलघु अन्त रचाय.

उदाहरण शीलविषे.

शील जे साचवे छे नार,	२४३
आखा कुलतणो शणगार;	३३९
स्वामी घरतणो उजाश,	२९०

प्रीति जोडनारो पास. १	२४२
जेको शीलवंती होय,	२४२
तेने शके न दुभत्री कोय;	३६०
शील जे साचवे सुखदाय,	३३२
तेने प्रभू सदा दे सा'य. २	२९०
घरमां शीलवंती नार,	२४३
तेना भाग्यनो नहि पार;	३३१
कुलने तारनारी नाव,	२४३
वर संसार तरवा दाव. ३	२७७
सौ शणगारनो शणगार,	३३४
उत्तम सतितणो अवतार,	३४२
हीरा मणि थकी ए वेश,	२९०
चढतो सर्वथी छे वेश. ४	२४३

अर्द्धभाख.

चित्रह कूटशुं भुज चंड,
कस भूषण गह कोडंड;
परभु किता वासर पांय;
आत्रेतणे आश्रम आय.

४. भाख.

१. ४+९+२+ग, ल=१४	} चारे चरणनां म्होरां मळे.
२. ४+९+९ =१४	
३. ४+९+९ =१४	
४. ४+९+९ =१४	

आवो दरेक दवालो करवो.

दुहा.

चार पांच ते पांच कल, प्रतिपद माहे आण;
चौद कळा चारे पदे, भास्व माणसां जाण.
अन्ते गुरु लघु ते विषे, चारे पद सोहाय;
मोरां चारे पदतणां, शोभित मळतां थाय.

उदाहरण (आशाजी सीमा.)

आशा अंतरे जे थाय,	२४२
चडती शक्तिथी नव चा'य;	३३२
संभव जेठलो ज जणाय,	३३४
आशा तेज योग्य गणाय. १.	३३१
खोटी करे आशा कोय,	२३७
पाडळ पडे तेवो सोय;	२४०
सेजे आवतुं ते खोय,	२४२
पूढे पोको मुक्ती रोय; २.	२५५
आशा जेठलो श्रम थाय,	३३१
तो ते कुडके पो'चाय;	२४२
सीमा साचवी के'वाय	२४२
हांती ओकनां न गवाय. ३.	३३१
आशा निराना तो थाय,	२३७
सीमा साचवी ना जाय;	२४२
जोगे हृदय नहि कळी जा'य;	३७३
यम कळ वटिव ते नम साय. ४.	३४३

भास्व.

आपो मरय अवध अमंग,
मेवे सवडे उमंग;
रेंपद कीद वद उमंग;

इम आवास जाय उमंग.

५. उवंग.

१. पादमां १०+४=१४ } चारेना म्होरां मळे. म्हो-
 २. पादमां १०+४=१४ } रांमां चोकलियो (एक)
 ३. पादमां १०+४=१४ } गण आवे
 ४. पादमां १०+४=१४ } चोथी झडमां विप्सा आवे.

आवा ४ दवाला करवाथी आ गीत थाय.

ढुहा.

दश पर चोकलियो धरी, चौद कला कर एम;
 विप्सा चोथा पादमां, आवे शोभे जेम;
 मो'रां चारे पदतणां, सरखां मळतां जाय;
 डिंगळमां ए गीतनुं, उवंग नाम कथाय.

उदाहरण.

गीत उवंगमांह गाजो,	४६
परम प्रभुपद सरस सा'जो;	८९
नित्य नीति नीर न्हाजो,	३६
धाम धाजो धाम धाजो.	३६

उवंग.

लंगरी रिमसेन लाडो,
 गुमर धारक लाज गाडो;
 इल जडे कुंभेण आडो,
 जूज जाडो जूज जाडो.

६. सावक अडल.

- १, = १६ चारे चरणनी अन्ते चोकलियो
 २, = १६ एकनो एकज शब्द आवे.

१ वाघनी पेठे चारे चरणनो छेन्नो शब्द अडल रहे माटे सावक अडल.

३, = १६

४, = १६

आवा चार दवाला करवामां आवे तो सावकअडल
गीत थाय अने एकज दवालो करे तो गाहाचोसर अथवा
बीजो सावकअडल केहेवाय.

दुहा.

बार उपर कल चार करे, प्रति पद सोळ कलाय;
तेमां अन्ते चार कल, चरणे छूटी थाय;
तेना अक्षर होय ते, चारे मो'रा मांय;
तेना तेज धन्या करे, सावकअडल रचाय.

उदाहरण.

राम अने लक्ष्मण सुत दसरथ,	१९६७
उभय गया वन सांभळी दशरथ;	१९३४
दिले उचाट करे अति दसरथ;	१३३२
पाछळ प्राण गया नृप दसरथ. १.	१९३३
नृप तनु जतन करी निज हाथे,	१७८
पत्र लख्यो मंत्री निज हाथे;	१४३
मेली एने वायक हाथे,	१४९
कहुं भरथने देजे हाथे. २.	१२
मोसाले सूता त्यां आव्यो,	१
अशुभ शुपन भरथने आव्यो;	९
उठी शत्रुघन पासे आव्यो,	३४
भाई आ बोलावा आव्यो. ३.	१
दारुण नगर शोकयुत देखी,	२९८
दोलत वणज बजार न देखी;	१७७

दुंदभी गर्जन गान न देखी, १६४
 ढंग विनाना गढने देखी. ४. १९

सावक अडल.

दासरथी लखमण सुत दसरथ,
 दोऊ शुणे सिधाए दसरथ;
 दीह उचाट करे दील दसरथ,
 दीधा प्राण पिछाडी दसरथ. १
 पहतन जतन कियो जलपाणा;
 पत्र लिखे मंत्री निज पाणा;
 वायक तेड ब्रवे खत पाणा;
 पुणे भरथचे दीजे पाणा; २
 वे मोसाल निंदवश आये,
 अणशुभ सुपन अनेको आये;
 उठ कडकस शत्रघण उप आये,
 आतुर उभे अयोद्या आये. ३
 दारूण नगर शोकयुत देखे;
 दोलत वणज बजार न देखे;
 दुंदभ गरज गान नह देखे;
 दुरंग अढंग भाग कर देखे. ४

७. गाहा चौसर.

१. = १६	}	चारे चरणने अन्ते चौकलियो एकनो एकज शब्द आवे.
२. = १६		
३. = १६		
४. = १६		

आ गीतमां उपरना मापनो एकज दवालो करवो.

उदाहरण.

वायक तेडी मूक्यो वाटे,	४
आपी खरची खपती वाटे;	६४
कछुं चोरनो भय छे वाटे;	६२
रे'जे रात टपामां वाटे.	२२

गाहा चोसर.

निरखे आवासां भर नीजर,
 नह देखे दसरथ नृप नीजर;
 निज देखे नह बंधव नीजर;
 नर दीठा विलखा सह नीजर.

८. उमंग.

१. पादमां = १६ अन्ते ग.	} चारेनां मोहोरां मळे.
२. पादमां = १६ अन्ते ग.	
३. पादमां = १६ अन्ते ग.	
४. पादमां = १६ अन्ते ग.	

तोटकमां स चारनी १६ मा-
 त्रा थायछे-तेना रागे गवा-
 य छे.

आवा दरेक दवाला करवा.

(दोहरा.)

चरण चरणमां सोळ कल, तेमां गुरु घर अन्त;
 चारे म्होरां मेळवी, उमंग रच धीमन्त;
 आठे यति करी सोळ कल, चरण चरणमां आण;
 म्होरां चारे पादनां, तेमां मळतां जाण.

उदाहरण.

घटो नेन नजर वपु वृद्ध थतां,	४६३
मुख गाल नम्या रद पंक्ति जतां;	४४२
वपु वर्ण फय्यो रत तो घटतां,	४४२
दिन गाळ हवे प्रभुने रटतां.	४४२

उमंग.

कटिया श्रुति नाक लिया करमें,
 रचना कह सूपनखा घरमें;
 नारी इक वीर उभे नरमें;
 तिसडी न लखी सुपनंतरमें.

९. कविइलोल, झडउथल, घडउथल.

१. ८ मात्राए यति=१६	}	चारेनां मोहोरां मळे. पेहेली तुक-
२. ८ मात्राए यति=१६		ना शब्द थोडाक फेरवीने बाकी-
३. ८ मात्राए यति=१६		ना बधा जेमना तेम राखीने चोथा-
४. ८ मात्राए यति=१६		तुक करवी. ने बीजीमां एवोज फेरफार करीने त्रीजी करवी.

बीजीनो उथलो करीने त्रीजी तुक अने पेहेलीनो उथलो
 करीने चोथी तुक करवी.

आवा दरेक दवाला करवा.

ढुहा.

आठे यति करीं सोळ कल, चार चरणमां आण;
 मोरां चारे पादनां, तेमां मळतां जाण;
 पे'ला पदना अन्तना, शब्द लेइने आप;
 चोथा पदना अन्तमां, तेना तेज तुं थाप;
 तेमज बीजाना घणा, त्रीजा मांइ धराय;
 कवि इलोल के झडउथल, ए रीते ज रचाय.

उदाहरण.

धनना मदथी नहि भूल माति;
 नथी सार कशो एमांइ रति;

४४२

३८७

धमाल.

हत सार कशो एमांह रात,

धनी थात जति, नहि भूल मति.

कविइलोल वा घडउथल.

मंदोदर भोले भूल मती,

जल आसी वारध लांघ जती;

जल आयर वारध लांघ जती,

मुह मंडे भोले भूल मती.

१०. धमाल.

१, ४+५+२+गल+९=२३ }

२, ४+५+२+गल+२=२३ }

३, ४+५+२+गल+२=२३ }

४, ४+५+२+गल+९=२३ }

चारेनां मोहोरां मळे, तेमां
लघुगुरु आवे.

आवा प्रत्येक दवाला करवा.

दुहा.

चार पांच ने पांच करी, भाख चरण सम आण;

ते पर नव कल वळी करी, त्रेवीशनुं पद जाण;

मो'रां चारे मेळवी, लघु गुरु अन्ते धार;

गीत धमाल भलु बने, गातां अति सुखकार.

उदाहरण.

धमाल.

धमाल मचावी मस केम, फाट्यो तुं फरे; ७०९२

तारुं तल तपास तमाम, कूड क्यम करे; ११८९५

मूकी हणोहण हठ ठाठ, असत्य तज अला, १९८६४

हृदये हरखवा मन होय, चेती ले चळा. ७१०९

ધમાલ.

રાવળ સસા દિગગજરૂપ દંડક વન રમે,
 નિરલજ સુપનલા તિળ નામ ગરક અનંગમે;
 સીતાનાથ આગલ સાર આઈ તિળ સમે;
 ભાલમ કાન્ત અદ્ભુત ભાલ ચિત રતશું ભમે.

અર્ધસમગીત

૧૧ બીજો પ્રૌઢ-ચૌદદશો^૧.

૧, પાદમાં ૩+૪+૩+૪=૧૪	} ૨, ૪ પ્રાસ મલે તેમાં ગુરુ લઘુ આવે.
૨, પાદમાં ૩+૪+૩ = ૧૦	
૩, પાદમાં ૩+૪+૩+૪=૧૪	
૪, પાદમાં ૩+૪+૩ = ૧૦	

દુહા.

વિષમે ચૌદ કલા કરો, ત્રણયુગ^૧ ત્રણયુગ^૧ યમ;
 ત્રણયુગને ત્રણ સમવિષે, બીજાપ્રૌઢનો નેમ.
 સમનાં મો'રાં મેલવો, ગુરુ લઘુ ધરીને ઠામ;
 ચૌદદશો વળી નામ છે, માપ જણાવા કામ.

ઉદાહરણ.

પ્રૌઢબીજો પુરુષ પિંડે,	૭૦
પ્રૌઢ નવ કર પાપ;	૧૪
પ્રૌઢનું પદ પરસ્વાને,	૭૦
મન ઉપર ધર માપ.	૧૧

^૧ બુદ્ધિવિલાસમાં આજ માપનાં ગીતને સોરઠિયાનું નામ આપ્યું છે.
 જુવો રણપિંગલ પૃ. ૩૮ અંક ૧૩ રૂપમાલા—આમાં કલાની વિગત જણાવી
 નથી, એટલોજ ફેર છે.

केवार.

दूजो प्रौढ.

झीत कर परहूत उपर,
उठे रघुवर आप;
सहस भग किय चसम सेहस,
सकज मेटे श्राप.

गीतजाति दूजो प्रौढ.

दूजो भारमल दीपक, रीतिरो रखपाल,
लाज घण बिरदाल लाखो, भूपलील भूवाँल.
वेदैगा वरहास बगैसे, वधारण जशवास,
कुंवर देशलतणो कायम, बडो लील विलाश;
आपियो प्रथमादि उपरि, वर्जवजे वाखाणै,
फोजरो शीणगार फावे, मोजरो महिराण.
सूर धीर खंगार शरिखो, नरां चाडणेनीर,
सुयण हेल हमीर शांमो, वडोम घण वरवीर.

१२ केवार.

(प्रौढ प्रमाणे) १,	१+४+३+४=१६	} २, ४ ना मोहोरां मळे; तेमां अन्ते बे गुरु आवे.
२,	= ९	
(प्रौढ प्रमाणे) ३,	१+४+३+४=१६	
४,	= ९	

आवा दवालानुं एक केवार गीत थाय.

१ राजलीला. २ भूपाल. ३ कवियो. ४ घोडा. ५ वृक्षे ६ कहे-
वाये. ७ वखाण. ८ शोभे. ९ चडाववावाळो.

अर्धसमगीत.

दुहो.

पांच चार त्रण चार थइ, विषमे सोळ कळाय;
सममां नव तेमां रसिक (५५) प्रासे मळता थाय.

उदाहरण.

शर चार ने त्रण चार विषमे,	९०९
समे नव लावे;	६
केवार रचना प्रौढ विषमे,	४८३
सोळ कल आवे.	७०
षड रिपु आवी मळी घेज्यो,	३७
तन दुर्ग भारी;	९
मन निग्रह खड्ग धरी करमां,	४४२
काढ जई मारी.	७

केवार.

दिल लंक अंगद आद द्वादश,
तह किया तेखी;
एक अरण बिच सो त्रसा आतुर,
दरी दृग देखी.

गीत जात केवार.

उनड जेवह आचारि अपहड, भडनिवड भाखो,
रजरीत कृति प्रवित राखण, लाजघण लाखो;
शोभाग खाटण प्राग सरिखो, त्याग त्रुडितोणो,
धजबंध खत्रवट धन धारण, जूनवट जाणो;
उदंगदान पवंग आपे, कवि दलिद्र कापे.

१ उनडजेवो. २ अपड=पडे नहि. ३ नवो. ४ राजरीति. ५ तुर्धा.

६ जूनवट. ७ घणो.

प्रौढ.

संसार शिरि दातार सामो, थिरि सुजश थापे,
विलेकुले पात्रां मिले वडहथ, 'भंछे त्रिद भारी;
कुँअर गुरदेशलतणो कांइम, धराव्रत धारी.

१३ प्रौढ-सोळदशो-सोरठियो.

१ पादमां ९+४+३+४=१६	} २, ४ प्राप्त मळे प्राप्तने अ- न्ते गुरु लघु आणवा. अर्ध शंकर जाति र. पिं. पृ. ४१
२ पादमां ३+४+३ = १०	
३ पादमां ९+४+३+४=१६	
४ पादमां ३+४+३ = १०	

दुहा.

पांच चार त्रण चार कल, विषम विषे कल सोळ;
सममां त्रण ने चार त्रण, प्रौढ गीतमां तोळ.
समनां मो'रां मेळवो, गुरु लघु लावी ठाम;
सोळदशो एने कहे, सोरठियो पण नाम.

उदाहरण.

चित चतुर तारुं चोख करवा,	४७४
आण अंतर टेक;	४९
कर दूर अवगुण होय ते ते,	१४१
साध प्रभुपद एक.	५४

प्रौढ.

मगके मुकामां करे मिथलां,
आविया अवधेशः
शुण अतुल साज जलूस सारा,
मिले छक मिथलेश.

१४. सिंहचलो-सोळतेरो.

१ पादमां=१६	}	२, ४ प्राप्त मळे त्यां रगण आवे.
२ पादमां=१३		
३ पादमां=१६		
४ पादमां=१३		

दुहा.

सोळ कला विषमे रचो, समे तेरजुं माप;
समनां मो'रां मेळवो, रगण थरीने आप.
सिंहचलो तेने कहे, सिंह सरीखी चाल
मळती आवे थोभतां, माटे ते संभाल.

उदाहरण.

सिंहचलो.

पर उपकार करीने अतिशय,	१३९०
करो ले सुखकर साधनो;	८६
गरीबनिवाज बनीने गरवो,	४०३
विचार तज तुं बाधनो.	६६

सिंहचलो

प्रगट इम भ्रात चहुं परणी जे, माण किताचां मारिया,	
डेराहूत सजोडा डेरा, पाछाविंद पधारिया;	१
छेडा छेड करंता छोलां, नामे शीश नरेशनुं,	
लंघे रात अणंद अलेखे, सो सुख नहीं सुरेशनुं.	२

लहचाल:

खेले जुवा डोरडा खोले, सह शुज कारज सारिया,
देवा देव जिकण ही देखो, जाती देव जुहारिया.

सारी जिनस कुबेर समोवड, खोल भँडारा खांतसू,
गळ्या भोग अचार अनेकां, भात दिया बहु भातशुं. ४

सीदास रथां पट दंती, कोतल चंचल कायजे,

१० शमाल खजाना कोडे, दीध विदेही दायजे. ५

१५ लहचाल.

$$\left. \begin{array}{l} \text{मां } १० + ८ = १८ \\ \text{पं } ८ + २ + जी = १९ \\ \text{ः } १० + ८ = १८ \\ \text{८ + २ + जी = १९} \end{array} \right\} २, ४ \text{ नां मोहोरां मळे}$$

आवा प्रत्येक दवाला करवा

दुहा.

विषमे दश ने आठ कल, एम विराम अढार;

सममां आठ उपर रंगण, तेपर धर जीकार.

समनां मो'रां मेळवो, कल जेमां तिथि थाय;

लहचाले ए रीति छे, कविजन रचि हरखाय.

उदाहरण.

लहचाल.

लहचाल विषे कर ठीक चरण वर,

४०१३

भगवतभक्ति विचार जे जी;

८१

धर धारण मनपर, नियम अनुसर;

४०३४

धीरज कविवर, धारजे जी.

८८

लहचाल.

सुत भ्रात कटे सक धीठ वधे धक,
 वीस भुजाण विचारियोजी;
 निर बीजां वानर नेम गमुं नर,
 धिख ईसो मन धारियोजी.

अथ गीतजात लहचाल.

कोड वरिंशणो लखधीर वडाकर, राजीद रुप करंजणो जी,
 वेर वराहलीयां दलवाँदल, भूप खलां दलभंजणो जी;
 देशल उत्त तपे कुलदीपक, जेहल भोजल जेवहो जी,
 वाँडीम लाजम्रजाद वधारण, आजनको पैह ए वहो जी,
 प्रीति गुणां खट्टभाखां परीखणै, आपण शाख उजालणो जी,
 कुंअर भोज करंन हिर्यावळि, पूरत पीपरि पालणो जी;
 बेहद हद मरद खत्रीवट, रीत प्रवीत लिथारहे जी;
 जाण प्रवीण निरेहण जादव, साच कहे पर्ण संग्रहे जी.

१६ मुक्ताग्रह-रणखरो.

१ पादमां=२०	}	प्रहासना बीजा दवाला
२ पादमां=१७		प्रमाणे २, ४ नां मोहो-
३ पादमां=२०		रां मळे; तेमां बे गुरु आ-
४ पादमां=१७		वे.

पेहेली तुकना छेला शब्द-
 नुं सिंहावलोकन बीजीना
 प्रारंभमां थाय.

आ प्रमाणे प्रत्येक दवाला करवा.

१ आपवावाळो. २ सूहरनी पेठे वेर लेद. ३ आकाशनी घटाजवुं.
 ४ वडाइ. ५ राजा. ६ भाषा. ७ परीक्षा करवावाळो. ८ क्रिया करवामां
 विवाह. ९ ग्रहणकरे. १० निर्मल. ११ विरुद.

दुहा.

विषमे चीश कला करो, सममां सत्तर थाय;
मुक्ताग्रह के रणखरो, एवुं नाम कथाय;
विषमे छेला शब्द ते, सम प्रारंभे जाण;
सम मो'रांने मेलवी, तेमां बे गुरु आण.

उदाहरण.

मुक्ताग्रह.

गीत मुक्ताग्रहे गाय गुण प्रेमथी,	२३६६
प्रेमथी नेमथी भाव दाखी;	१६४
भक्तिना भावथी लक्ष दइ लावथी,	२३४६
लावथी दाव लो भजन भाखी.	३०३

मुक्ताग्रह.

पदवँद उतमंग माकनेथी पधारे,
पधारे महल कोदंडपाणी;
विदेही सुनाने गुणी जेती विगत,
विगत तेती पुणी तात वाणी;
अरण आग्या करी मूज नायक अवध,
अवध बीतायने वेग आवां;
जानकी अठे मो रहेला जनकरे,
जन करे किना पोचाय जावां.

विषम गीत.

१७ त्रीपंखो.

१	पादमां	४+४+४+४=१६
२	"	४+४+४+४=१६
३	"	९+९+९+९=३६
		एवा दवाला करवा.

१, २ नां मोहोरां
मळे. लघु गुरुनो
नियम नथी.

કુહા.

ચોકલિયા ગણ ચાર થઈ, સોઠ કલા સૌ થાય;
પે'લા બીજા પાદમાં, મો'રાં મઠતાં જાય.
ત્રીજું પદ કલ વીશનું, પાંચકલા ગણ ચાર;
ત્રીપંચાના એ રીતે, બધા દવાલે ધાર.

(ઉદાહરણ. સજ્જન અને સોનાની સરલામણી.)

સજ્જન સોના સમાન લેલો.	૧૧૪
નિર્મલતા શોભા સમ પેલો,	૧૪૮
કૃતિ બેતળી બહુજ શોભતી થાયછે. ૧.	૧૮૧૪
શોભીતાં પોતે બહુ સારાં,	૧૪૬
પરને મસ શોભા દેનારાં	૧૦
બે વિવિધ પ્રકારે ઉપયોગી થાયછે, ૨.	૨૧૩૦
અગત ઘળી ઉપયોગ ઘળેરો,	૧૭૦
ઉજાસ જ્ઞાંઓ દીપ્તિ કેરો,	૩
તોપણ એ બે નિજ કસથી દીપેછે; ૩.	૨૦૩
સજ્જન સોનામાં જે મઠશે,	૩૮૧
સજ્જન સોના જેવા ઠરશે;	૩૮૧
પારસ અવર નહિ, એજ છે જાણનો. ૪.	૧૭૭૪

ત્રિપંચો.

આવળ રઘુવર સુળી અવાઈ,
વીસ મુજાધર સમા વળાઈ;
જઠે રાવળ અનુજ વોલિયો જોરવર. ૧

૧૮ દોઢો.

૧, ૧૪	}	સર્વે મઠી માત્રા ૨૧૬.
૨, ૧૪		
૩, ૧૬		
૪, ૧૦ તેમાં ગલ.		
૫, ૧૪		
૬, ૧૪		
૭, ૧૬		
૮, ૧૦ તેમાં ગલ.		

પેહેલી સાથે બીજીનો અને ચોથી સાથે આઠમીનો પ્રાસ મળે ને ત્રીજી મળ્યા વગરની રહે. ફરી એવાં ચાર પદ આવે; અર્થાત્ આઠ પદનો એક દવાલો થાય.

(હરિગીત.)

પદ પ્રથમ બીજું ચૌદ કલનું, પ્રાસ બેના મેલવો,
ત્રીજું કરો પદ સોઠ કલનું, ચોથું દશનું મેલવો;
તેમાં ગુરુ લઘુ અન્ત લાવી, ચાર ફરી તુક તો કરો,
ચોથી વસુના પ્રાસ મેલવો, એમ દોઢો આદરો. ૧

ઉદાહરણ.

બે'કી ફરે દોઢો બની,	૯૩
નાહિ નિજસમો ધરણી ધની;	૧૩૧
પણ ધૂલમાં ધન ધાડ પડશે,	૧૦૬
ચિત્તમાં તું ચેત.	૩૬
ધન, ધાન્ય, પશુ હુંટાયછે.	૧૦૭
જશ જોર વય વહી જાયછે,	૧૪૧
એનું કરે અભિમાન જે જન,	૧૧૧૪
તેજ જન ન સચેત.	૧૪

દોઢો.

પુર અવધસૂં હુય નિજ પગાં,
 મુનિ વહે આશ્રમ મારગાં;
 સૈંગ રામ લખમણ કુંવર દસરથ,
 ધરમ દ્વિજ રણધીર;
 સંપેલ અગનગ સાલસી,
 રત રોસ જાજુલ રાલસી,
 તિહ તાક પાળ વિછેદ તારી
 બાળ ઇક રઘુવીર.

૧

૧૧ અરટ.

$$\begin{array}{l} \text{પ્રથમ દવાલો} \left\{ \begin{array}{l} ૪+૪+૪+૪+૨=૧૮. \\ ૪+૪+ગલ=૧૧. \\ ૪+૪+૪+૪=૧૬. \\ ૪+૪+ગલ=૧૧. \end{array} \right. \end{array}$$

આવા ચાર દવાલાનું એક ગીત.

પેહેલા દવાલામાં પ્રથમ પદ ૧૮ માત્રાનું છે તેને બદલે
 ૨, ૩, ૪ દવાલામાં પેહેલું પદ પેહેલા દવાલાના ત્રીજા પદ જેવું,
 એટલે $૪+૪+૪+૪=૧૬$ માત્રાનું કરવું; અને ત્રીજું, ત્રીજું,
 અને ચોથું પેહેલા દવાલાના જેવુંજ કરવું.

દુહા.

ચોકલિયા ગણ ચાર પર, બેકલ પ્રથમે આળ;
 ચાર ચાર ને ગુરુ લલુ, બીજે ચોથે જાળ.
 ચોકલિયા ગણ ચાર તો ત્રીજા પદમાં થાય;
 બીજા ચોથા પદ તળાં મો'રાં મલતાં જાય.
 અરટ દવાલા ત્રણ રહ્યા, ત્રણ તુક સરસી ધાર;
 પ્રથમ પદે કલ સોલમાં ચોકલિયા ગણ ચાર.

उदाहरण.

१. जश जाशे वही जो जराय कूडुं	२९०
२. जळकुंडे ज्यम छेद	७८
३. कूंडे छिद्र जशे त्यम कूडुं	१६६
४. एम वदेछे वेद. १	५९
५. पय पकवानो अने अमृतसम	१४७९
६. पाक पेयना ठाठ	६२
७. टपकुं विषनुं पडतां वणसे	४४२
८. कूडुं जशनुं काठ २	६४

अरट.

इम राज करे अजनंद अयोध्या,
 नेत बंधी नखतेत;
 जंगाजीत तपोबल जालम;
 ओप बडो अखडेत. १
 नामे शीश अनेक नरेसुर,
 रैत सुखी अण रेह
 चारू चक्र अदल्लां चाले,
 तेज धरें शिर तेह. २

२० सालूर.

१, पादमां=१८	१,४ अने २,३ ना. प्राप्त
२, ,, =१२	मळे. चारे मोहोरांमां अन्ते एक चोकालियो गण आवे.
३, ,, =१६	
४, ,, =१२	

आवो प्रथम दवालो करवो, ते पछीना दवालामां पेहेलुं

पद १६ मात्रानुं करवुं.

दुहा.

अढार कलनुं प्रथम पद, बीजे चौथे बार;
 त्रीजे सोळ कळा करी, प्रथम दवालो धार.
 पे'लाने चौथा तणां, मो'रां मळतां जाय;
 बाकी दवाला त्रण विषे, त्रण पद उपर समान.
 पेहेलुं पद कल सोळनुं, भेद एटलो मान.
 चारे पदना अन्तमां, चोक्रलियो गण थाय;
 कल रचतां सालूरनी, लक्ष चुकी नव जाय.

उदाहरण.

कळ बळ तारां तो टूटी जाशे,	६०
धूळ घाणीं बहु थाशे;	२८
फोज फना थइने विखराशे,	१६९
ताळां गढ देवाशे.	१. ९
माटे बळनुं बळ नव करवुं,	१८१
डरवुं प्रभुबळ देखी;	३१
बळ देवुं निर्वळ बळ पेखी;	२०१
धैर्य वळे बहु धरवुं.	२. ८०

सालूर.

जाजुल द्वजराज करण रिण जाडो, तस कुठार दग तायल;
 राह बरात ईख अजरायल, आयर ऊभो आडो. १
 रतो जूझ विखम वच रोडे, जवर इसो कुण जोमंड;
 मो उभां शंकर चो कोदंड, ताण भीच कुण तोडे. २

अथ गीतजाति सालूर.

लाखो दीपिओ दातार सुलखण, खांग दलां खल खंडे,

भारथि आँगि ब्रजगौ महाभैड, वीर्दंग रोर विहँडे
मोटमति बड गात्र निर्भर्मण, पात्र कुपात्र परखे,
गाहँड मल दुजल खत्री गुरं, रीती दुआपुर रखे.

कायम राज करे कवि कीरति, वीरति लाज वधारे,
शाहिण लाख वरीशेण शाश्वण, अमर नाम उऔर.
पाटपती जाडैजा लखपति, देशलरो कुल दीवो,
धारण एकण प्राग कलोधर, जोध ! घणा दिन जीवो.

२१ अरटियो.

१ लो दवालो { $४+९+९+९=१९.$ $४+४+ग,ग=१२.$
 $४+४+४+४=१६.$ $४+४+ग,ग=१२.$

एमां विप्र गण कहिं पण आवे नहि.

बीजा दवाला. { $४+४+४+४=१६.$ $४+४+ग,ग=१२.$
 $४+४+४+४=१६.$ $४+४+ग,ग=१२.$

एवा दवाला करवाथी अरटियो गीत थायछे.

(हरिगीत.)

पद प्रथममां कल चार वळी त्रण वार शर कल आदरो
कल चार पर कल चार ते पर बे गुरु सम झड करो
कल चारना गण चार बीजे, विप्र गण पद नव धरो
बीजी समी पे'ली कखेथी अरटियो बनशे खरो.

उदाहरण.

नोबन बळथी फाट्यो केम फरेछे, ६३०

फांदामांह फसाशे. २२

२ जुधतां. ३ आग. ४ घणी. ५ शूर. ६ कवि. ७ भांगे.
८ निर्भय. ९ जबर. १० श्रेष्ठ. ११ द्वापर युगमां कौरवपांडवतुं युद्ध थयुंछे
एवुं करवावाळो माटे. १२ शोभा. १३ हुकम. १४ बखसबो. १५ राखे.

जोवन केफी जोर फीटशे.		२९२
जोवन वय वहीं जाशे.	१.	३३
माती ताती काया तारी		१
करचलिए करमाशे,		२६
आंखो गळशे चळकट टळशे		५८५
अखडइ धक्का खाशे.	२.	५

अरटियो.

एकण दिहाडे मुनिराज अज्योध्या,	
कौशिक आवण कीधो;	
राजाहूंत मिले रिषराजा,	
दोमज आसण दीधो.	१
जोडे पाण महीपत जंपे,	
को ऋषि आग्या कीजे;	
आग्या ईह सुणो नृप आगम,	
संग उभे सुत दीजे.	२

अरटियो.

(शाहजादीने पादशाह औरंगजेबने माटे थती चिन्ता.)

सूनी ढेलडी जंपे शाहजादी, वंका जोध विरुद्धा,	
औरंगशाह घरां किम आवे, राह दुरंगे रुद्धा.	१
हारन चीरन हंस हूरमां, वाचे कोकिल वाणी.	
नाह साह रँगमोल न आवे, आडे भड आशाणी.	२
लागो खेधवेध घर लेवा, खाय उवाडे खंडे,	
असपतरा मारग अडपावे, नींवाहरो न छंडे,	३
घरकाजे घाखे धोखलिया, साम धरम भुज साहे,	

परगा रेस दियो पतसानुं, पतसाही पिड गाहे. ४

मुगलां काज जुरे मुगलाणी; आंसु नांख अपारां,
मारु दुरंग घरां दिश मेलो हिन्दु साम हमारा. ५

२२ जांगडो साणोर—पुणियो साणोर.

१, ४+५+५+५=१९	} २,४ नां मोहोरां मळे विप्रगण अवश्य आवे.
२, ४+४+५+५=१२	
३, ४+४+४+४=१६	
४, ४+४+५+५=१२	

उपर प्रमाणे प्रथम दवालो करवो. अन्य दवालामां पे-
हेली झड १६ मात्रानी, बाकी उपर प्रमाणे.

(एकत्रीशो सवैयो.)

चार अने त्रण चार पांच थड ओगणीश कल प्रथमे आण,
चार चार ने वे गुरु सममां तेनां मोहोरां मळतां जाण;
चोकलिया गण चार त्रिजे पद अवर तणे पे'ले पद थाय,
पुणिया साणोरे गण विप्रज ज्यम आवे त्यम ठीक गणाय.

उदाहरण.

श्रवण कहुं न शुणंत, झरण, झरण थाय.	४१४७
तमरा नाद समाने,	२३
तनन तनन ज्यम तांत वगडती	५५५
रमुज एज रहीं काने.	१. २९
निशदिन मन रीज पमाडवाने	१४४
ललना नाच नचावे,	२३
मधुर अवाजे गायन सुणियां	५२६
ए रस हवे न आवे.	२. २०

जांभडो अथवा षोणियो साणोर.

पडियो मुरझाय शेष इल उपर,

सगत राण सुत साजी;

थरके भाल वनचरां थाणां;

मुख कुमलांणां माजी.

१.

नेण जरे हरि वदन निहारे,

अंक भरे निज अंगा;

बोले सिथिल कहे रे बंधव,

ऊठो लखण अभंगा.

२.

२३ झडमुगट.

१, पादमां मात्रा = १९

२, " " = १३

३, " " = १६

४, " " = १३

चारे मोहोरां मळे तेमां अन्ते
बे लघु आवे.

एमां प्रत्येक चरणना प्रारंभनो शब्द ते चरणना अन्तमां आवे. एका चार दवालांनुं एक गीत थाय. अन्ते प्रथम सिवाय-
ना दवालांना पेहेला पदमां १६ मात्रा आवे.

(हसिगीत)

झडमुगट मांहे पाद पे'लुं, ओगणिश कलनुं करो;

कल सोळ वीजे पाद पे'ले व्रण दवालामां धरो.

सममां कला करी तेंर, म्होरां चार, ललथी मेळवो;

प्रतिपाद आदि अन्त केरी, यमक अर्थे मेळवो.

उदाहरण.

पर कारज साचववा धर तुं मनपर,

६५९७

कर सुकृत ठिक धर निज कर;

३७७

खरचालो थडने बन नहि खर,	१५३१
धर पर चरण कैम न धर?	१. ३४३
नरस न वर्त्तन कर तुं कादि नर,	१४४५
सरवा स्वारथ रीति सर;	३११
हरवा दुख रट भावे हरहर,	१३९५
करतालो लइ भजन कर.	२. ३६६

झडमुगट.

तरवर वन शिखर जोवता सरतर,	
कर सारंग तूनीर कर,	
वरलोहां दीठो अँग रघुवर,	
परधर पडियो धरणपर.	१.
गत जिणने पूछो सह अविगत,	
रत घावां किण काज रत,	
सतवंती लेतां धारे सत,	
पतहूं भिडियो लंकपत.	२.

गीत जात झडमुगट.

पति महीअल मडल उजल पखँ लखपति	
अति रजै लजै जश सरस अति	
मति बहपहँ काइम उत्तम मति	
दैति मन कृम कैरि सिमौरँ दति	१.
तैण कैसप तप बल देशल तण	
पैण भल हँल चित शुक्रित पैण	

अणकैल^{१३} विमल^{१४} कहैतवि कवि अण

घण शत व्रत दत्त महत्त घण

२.

घर^{१५} अणशक^{१६} निकलक^{१७} भिणि^{१८} मिण^{१९} घर

नर महि कहि हृद विहृद नर

घरवट प्रगट शकशराज सत्र

तरवर हर वयकल पैतर

३

क्रम^{२०} केवल मल रहित प्रवित क्रम

ध्रम^{२१} रुख^{२२} मुख वित सुरति ध्रम

गमगुण^{२३} निपुण सरव काइम गम

समरथ पथ बड गहड शम.

४

२४ अमेल.

१, पादमां=१८

२, ,, =१४

३, ,, =१६

४, ,, =१४

} एकेयनो प्राप्त मळे नहि.

उपर प्रमाणे प्रथम दवाले करवो. बाकीना दवालांमां पेहेला पदमां १६ मात्रा आवे.

(हरिगीत).

पे'ले दवाले प्रथममां धृति^{२४}कल गणीने आणजो,

पछी विषम बाकी पद विषे कल चौद सरखी जाणजो;

समपद विषे कल चौद आवे प्राप्त कोशु नव मळे,

माटे अमेलज नाम एनुं अवर साथे नव मळे.

१३ कळाय नहि. १४ केहेवुं. १५ पृथ्वी. १६ शंकारहित. १७ केहेवुं.
१८ मणि. १९ इंद्र. २० कल्पतरु. २१ कर्म. २२ धर्म. २३ मरजा-रुखा,
२४ जाणपणुं.

अमेल.

कदि कोशु अमेल कुटुंबे करवो	१०६२
करवी सुखनी आश कशी	१५४
शेळ भेळमां सुख छे सारुं	६२
मारुं तारुं मूर्ख मनाय	१. ३३१
अमेलनां कारण अवलोकी	८६७
खरो मेल करवो ज खपे	१७१
सरस एज छे सुखनुं साधन	१०५०
संप जंपनो हेतु सरस	२. ५२८

अमेल.

सवरी बनमाह प्रीतसुं साची,	
उवर जेठे दरस अभिजात;	
आश्रम उभे सहोदर आया,	
त्रिभुवण नायक शेष तठे.	१.
परक्रमणाय तेण पग परसे,	
जस इम जीह अपार जपे,	
लेखां, नर, नागां ने दुरलभ	
दीधो सो मोने दिदार.	२

२५ खुडद साणोर.

१, पादमां=१९	मात्रा	} २, ४ नां मोहोरां मळे तेमां बे लघु आवे.
२, „ =१३	„	
३, „ =१६	„	
४, „ =१३	„	

उपर प्रमाणे प्रथम दवालो करवो; बाकीना दवाळामां पेहेली झड १६ मात्रानी; बाकीनी उपर प्रमाणे.

(हरिगीत.)

कल ओगणीश पद प्रथममां, पछी सोळ विषमे थायछे,
 सम पद विषे कल तेर थातां, प्रास मळता जायछे;
 ते प्रासमां अन्ते लघु बे, साचवी सारा धरो,
 ए रीतिनुं छे माप चोख्खुं खुडद साणोरे करो.

खुडद साणोर.

धीर वीर नर चित्त चेतना धरी		१३०३
सज सामग्री समयसर,		३४५
काम आवशे कठिन काळमां		३५०
डगमग मन करी कदि न डर.	१	३७७
परउपकार करीने खुश था		४०३
करी ले साधन सुखकर;		३५७
गरिबनिवाज बनीने गरंबो,		४०३
निद्रा कर पछी निडर.	२.	२५०

खुडद साणोर.

व्याकुळ लखी सेन विभीषण बोले,
 कमलापतिसुं जोड कर;
 धनुधारण धीरज उर धरजे,
 हिव करजे उपचार हर. १.
 वैद फतूस तूस लंकाविच,
 सो आवे धारक सुरत;
 जिके बतावे जडो सजीवन,
 तो लिखमण ऊठे तुरत २.

२६ दुमेल—अर्द्धपालवणी.

१, पदमां १८ मात्रा	}	पेहेला अने बीजा पदनां
२, ,, १६ ,,		मोहोरां मळे अने त्रीजा
३, ,, १६ ,,		अने चोथा पदनां मोहोरां
४, ,, १६ ,,		मळे.

उपर प्रमाणे प्रथम दवालो करवो. बाकीना दवालाना पेहेला पदमां १६ मात्रा अन्ने चोकलियो गण आवे.

दुहा.

दुमेलमां चारे पदे, मात्रा सोळ गणाय;
प्रथम दवाला आदिमां, बेकल वधती जाय.
मो'रां पे'ली बीजीनां, मळतां चाल्यां जाय;
त्रीजी चोथीनां मळे, अन्त चोकडी मांय.

दुमेल.

बाल्यपणुं में गमतो करी गाळ्युं	१२०
तरुणपणुं तरुणीमां टाळ्युं	३२
वृद्धवये मूंझे मन मारुं	१४८
शोध्यो मार्ग न मुक्ति सारुं	१. २२
अंग गळ्युं वळी पळीयुं मुंड,	६९६
दशन विहीन बन्युं वळी तुंड,	८९६
वृद्धवये वपु हींडतां डोले	९०
आशाये मन चड्युं चगडोळे	२. २२१

दुमेल.

दसरथ नृप भुवण हुवा रघुनंदण,
कवसल्या उर दुष्ट निकंदण;

રૂપ ચતુરભુજ પ્રગટત રીધો,
 દરસણ નિજ માતાને દીધો. ૧.
 ઉદર સુમત્ર લલણ જીતન અર,
 ધરે શેષ અવતાર ધુરંધર;
 બિયો શત્રવણ સુયશ બસાયક,
 દીરઘ બાહ બડો બરદાયક. ૨.

૨૭ પંચાલો.

પ્રથમ દવાલામાં

- ૧, પાદમાં ૧૮ માત્રા.
- ૨, ,, ૧૪ માત્રા.
- ૩, ,, ૧૬ માત્રા.
- ૪, ,, ૧૪ માત્રા.

બાકીના દવાલામાં વિષમ પદમાં ૧૬ માત્રા લાવવી અને સમમાં ઉપર પ્રમાણેજ લાવી દવાલા કરવા. ૨, ૪નો પ્રાસ મેલવવો.

(એકત્રીશા સવૈયા.)

પંચાલામાં પે'લે પાદે અઢાર માત્રા આવે,
 અવર વિષમ પદ સોલ તળાં સૌ સર્વ દવાલે લાવે;
 સમ પદ ચૌદ તળાં રચી તેના પ્રાસ મેલવો ભાવે,
 એ રીતે રચના કરવાને ડિંગલકાર જણાવે;
 મળે વેલીયા ને છોટાનાં, તેમાં પદ મેલાવો,
 વઢી સોહણા સાળોરે જે પદ રચના તે લાવો;
 આવા મેદે જૂદા જૂદા પ્રણે દવાલા કરવા,
 તેના નિયમો લઘુગુરુવળના જેના તેમાં ધરવા.

પંચાલો.

વાલક પંચાલો જોવન ઘોડો,

झांझुं झुंमे झोंकावी;	१
आधुं पाछें जोतो छे नहि	९८८
उड्यो चाले ठेकावी. १.	१
चेत चेत तुं चतुर चित्तमां	४९४
अखडइ पडवानो उपाय,	३०१
शामाटे शोधी शोधीने	१
कुटिल केम ठरावे काय. २.	२४९
जोवनतुं शुं जोर जणावे	१४८
जोवन चाल्युं पळमां जाय	४३६
ए जोवन वेळामां उत्तम	९९६
काम करे कीर्ति जग थाय. ३.	५२५

पंखाळो.

धरियो पण जनक इसी मन धारे,	
धनुष पिनाक चढाय धरे;	
महषत आय स्वयंवर माहे	
वसुधा कुंवरी तिकों वरे. १.	
तातहूंत अधकी परतंग्या,	
सांभल वात कहुं सरसाल;	
तन मन धार भाल दशरथ तण,	
मेगल राल दइ वरमाल. २.	
जालो चाप पिता पण जावो,	
हण जावो जोधा जगहार;	
चित तो राखलियो मृदु चरणां	
भाख लियो राघव भरतार. ३.	

२८ पालवणी.

$$१, ३+४+४+४+४=१९$$

$$२, ४+४+४+४ = १६$$

$$३, ४+४+४+४ = १६$$

$$४, ४+४+४+४ = १६$$

चारे म्होरां मळे तेमां
लघुगुरुनो नियम नथी.

उपर प्रमाणे प्रथम दवालो रचवो, बाकीना दवालांमां
चारे पद सोळनां करवां. पण तेमां चोकलिया गण बधा कवि
आणता नथी.

दुहा.

चोकलिया गण चारनां, चारे पाद रचाय;
ओगणीशनुं धूर पद पालवणीमां थाय.
म्होरां चारे पादनां, सरखां मळतां जाय;
गुरु लघुनो कइ नियम नहि चार दवालांमांय.

पालवणी.

प्रभुजी तारी पालवणी करशे,	१८३९
अरि तारा सौ थरथर डरशे.	५७८
अधिराइ आणे शामाटे	२
सारूं थाशे घाटे घाटे.	१
धिर श्रद्धा मन पूरी धरशे,	४००
कोड धरी जो भक्ति करशे	३८१
भव अरणव तुं पार उतरशे,	५३४
आदरथी प्रभु नाम उचरशे.	५४६

पालवणी.

पुलियो नही चाप कंथ तो पाणी,
धाम जनक मिलिया रजधानी;
हुतो कठे पोरस कुळ हाणी;

अब ते सिया दगो कर आणी. १

गृह तो सहस बतीस लुगाई,

पण तुं लय्यो दार पराई;

बेल त्रकट मीचरी वाई

कंथा खोटी कीधी कमाई. २

पालवणी.

चाई रे जिके घायलां बेली, थित नित करे रायिये थेली,
सोधो कासु काम सोहली, हाजे निंव सींचवा हेली. १

रांसातणी पयेंपे राणी, रण धायो माजी रतनाणी,
सोरंभ सुरे वात सुहाणी, नींवडो जीवतणी निसाणी, २

बोटीजे तन घाव बांधीजे, जीवे पियु तो आप जीवीजे,
काली अगर चंदनको कीजे, सखी अमणो नींव सींचीजे. ३

घट घण घाव जरां पियु घायो, बहु मंत्री मिल पाटो बंधायो,
भ्रामण तणे नींव मन भायो, जिण दुसरो मधुकर जीवायो. ४

पालवणी.

सुंदरी शोभता शणगार सजावे
ब्रीणा ताल मृदंग बजावे,
जीके छतिश राग करिं जाणे
वार वार लखधीर वखाणे. १

कोकिल कंठ सुकंठी कामणि
गुणवंती उत्तिम गजगामिणि
मुख शशिहर जोवण मदमत्ती
राजकुमार तणे रंग रत्ती. २

शौत्रनमे आभूखण शोहे
 भ्रिग लोचनी नरा मन मोहे
 निरमल कमल सकोमल नारी
 सुत देशल गाएश विचारी. ३
 वारँगन हसती विकसंती
 दोलतवंती दाडोम दंती.
 रंगभरी निशीवाशर रमे,
 प्राग कलोधर कीर्त्ति प्रणमे. ४

२९. छोटी साणोर.

१	पादमां	= १८	} २, ४ पदनां म्होरां मळे. गु- रुलघुनो नियम नहि; बाकी वेलिया प्रमाणे.
२	"	= १९	
३	"	= १६	
४	"	= १९	

उपर प्रमाणे पेहेलो दवालो करवो; पण बीजा दवालांमां प्रथम पद १६ मात्रानुं करवुं.

(हरिगीत).

पद विषममां कल सोळ पण धुरपद अढारनुं आणजो
 पंदर तणां समपद रची ठिक प्राप्त मळता लावजो
 एवा दवाला चारनो साणोर छोटी थायछे
 कादि लावणीना रागमां को ठीक रीते गायछे.

उदाहरण.

कर कवि छोटासाणोरे	कविता	९९२
जेमां हरिरस जामो जाय		४०७
पावन थाशे पोते पूरो		४

गानारो जो हरिगुण गाय.	१	५७७
जे जे बीजा रस आ जगमां		४३३
नरनारी पावनकर नथी		३४५
तजजो तरुण तरुणी ते तो		३१
सिद्ध कय्यो सिद्धान्ते मथी.	२	१४८

छोटोसाणोर.

एकण दिन अमर सकल मिल आया
करी अरज सांभल किरतार
राज विना मारे कुण रावण
भूरो कवण उतारे भार. १

इला सखत मंडे असुराणो
संकट जिणरो अकथ सहां
दीनानाथ तुज विण दुखरी
किण ढिग जाय पुंकार कहां. २

छोटोसाणोर.

आछा गुण कहण वाण पण आछी, मोटमबुधमे नको मणा
राजा सुजस चहु जग राखे, ता कवि दीपक सभा तणा. १
भूपालां बातां हद भावे, सबद सुणावे घणा सकाज
डील धराज दीखता डारण, राजा बिच शोभे कविराज. २
राजी सरव सभाने राखे, सरस सुभाळां हूतसिरे
धजवड हथां भारकां धूतां, कव राजपूता अमर करे. ३
आखे मान सुणो अधपतियां, खत्रियां को मत करजो खीज
वरदायक वहता मदवारण, चारण वडी अमुलख चीज. ४

૩૦ વેલિયો સાળોર.

૧	પાદમાં	=૧૮	} દુહા પ્રમાણે મ્હોરાં મઠે ને તેમાં ગુરુલઘુ આવે.
૨	,,	=૧૯	
૩	,,	=૧૬	
૪	,,	=૧૯	

ઉપર પ્રમાણે પેહેલો દવાલો, પેહેલા પદમાં ૧૮ માત્રાથી
કરવો, પળ વીજા દવાલાના પેહેલા ચરણ ૧૬ માત્રાનાં કરવાં.

(હરિગીત.)

કલ વેલિયાના વિષમ પદમાં સોઠ પૂરી થાયછે.

ધુરણ્ણ વિષે પ્રથમે દવાલે કલ અઢાર રચાયછે.

સમમાં કલા પંદર સ્વરી પળ અન્ત ગુરુ લઘુ આળજો

સમતણા આવે પ્રાસ મઠતા એમ મનમાં જાળજો.

વેલીયો સાળોર.

વલ વેલિયો ફાલી ફૂલી વન	૨૯૮૬
વધી વધીને પ્રસન્ન્યો વાસ	૪૩૬
પૂરા શણગારી નિજ પરને	૬૩૦
આરહાદિત કન્યા આવાસ ૧	૩૯૨
જે રુઢું તે રુઢું જળવે	૭૬૬
કૂડું કૂડ કરાવે કામ	૩૯૯
હીણું હિણપદ પામી પૂરું	૩૦
ઠોકર સ્વાતો ઠામે ઠામ ૨	૩૮૧

વેલિયો સાળોર.

દિલ અંતર એહ વિચાર દસરથ, ધર પદવી યુવરાજ સધીર

૧. વૃદ્ધિવિલાસમાં પદ રચના પૃષ્ઠ ૩૫ માં કહેલી અર્ધ પાલવળી પ્રમાણે
કરવાનું અને પેહેલા વીજા અને ત્રીજા અને ચોથા પદનાં મ્હોરાં પરસ્પરને
મઠતાં લાવવાનું કહેલું છે.

सोदेणो विसवाही वासे, राज जोग दासे रघुवीर. १

मुनि वसिष्ठ पूछ दिन महूरत, खोए दृष्ट त्रिकाळां खंभ
छछहा दूत चहू दिश छंडे, अवनीपत मंडे आरंभ. २

राठोड दुर्गादासनुं गीत.

वेलियो साणोर.

बगतर कर कँथा बिजड ढँड बंधे, रिम सिर मुगत दियण ले रेस
दिन दिन नवा पवाडा दीपे, दशमा नाथ नमो दुर्गेश. १

हसम जमात भात सँग हाले, शंख घण त्रहे निशाणसेर
दहण पाप एरियण वरदाइ, नमो कब्बंध अबधूतनेर. २

ध्यान धरे मन घणो खित्री ध्रम, मारू चडियो प्रभांत मांही
ग्यान देयण आसकण सुतन, गुरु शिप दूजो भूपाल साही ३
कोप करे किधा अरी कण कण, निबाऊत निकलंक नरेश
शब्दी कला न पूजे तोसुं, असुरे सुरे कीध आदेश. ४

महाराजा लखपतजीनुं गीत.

वेलियो साणोर.

विलसण गजबाज निवाजण खट वन

कायम राज झर्नाद सकाज

धर ओपम प्रतपे पाटोधैर

लखपाति कुँअर भुजे कुञ्ज लाज १

समझण गुण रूपक देशल सुत

अकलि पराक्रम अगम अथाट

वेर वराह लीयण जशदायक

१ विलास करवावाळो. २ मर्यादा. ३ गादीने उधारवावाळो.

४ पराक्रम. ५ अथाग. ६ सुवरना जेवुं वेर लेवावाळो.

नर नायक लायक नरनाहं. २

प्रागहरो^१ पोत्रां परिपालग

मोटां दान दियणं मन मोट

^२पह ^३समराथ हाथ जग उपरि

क्यावर ^४करन ^५करमरो कोट. ३

^६एकाणि ^७रहणी वडी मति आसति

सामा शोह चडावण शाख

विरद उजाल ^८भुजाल धजावंध

भूपति भेद लहे ^९खटभाख ४

३१ सोहणो.

१, पादमां=१८

२, „ =१४

३, „ =१६

४, „ =१४

२, ४ नो प्राप्त मळे, त्यां
लघुगुरु आवे.

उपर प्रमाणे पेहेला दवालातुं प्रथम चरण १८ तुं करवुं;
पण अन्य दवालां पेहेलुं पद १६ तुं करवुं.

(दुहा.)

विषम पदे कल सोल छे, पण धुरि पदै अढार,

सममां मात्रा चौदमां अन्ते गुरुलघु धार.

समनां म्होरां ज्यम मळे त्यम रचना कर आप

ए रीते रच सोहणो प्रभुनो कवी प्रताप.

१ प्रागमलजीनो पोतरो. २ राजा. ३ समर्थ. ४ कर्णरूप. ५ सागं
६ कर्म. एकज रहेणी. ७ आस्तावाळी. ८ शोभा. ९ भुजपति. १०
छ भाषा.

उदाहरण.

सोहणो.

सोहणो अने शोभितो सारो	७
घेरी आंखयो लाल घणी	१४५
चटक मटकशी चालो चाले	१३
मनुष्यमाहि मुकुटमणि. १	२०२
एके गुण जो होय न एमां	१५३
लाखेणो पण राख समो	१६६
सुंदरता साथे सदगुण तो	३८१
गरवा गणतां वणुं गमो. २	१२०
बैंक्यो बैंक्यो जोर करेछे	१४५
तोर करेछे ए तुरंग	२९२
ठोकर खातो ए असडातो	१४८
ए उडबंग थनार भंग. ३	३१३

सोहणो.

राघव आदेश पाय दशरथरो, कवसल्या ए आय कने	
दाखे राज भरथने देसी, मात दियो वनवास खने.	१
सुत हुं तूझ चालसू साथे, डील सुखम वन विकट डरे	
छूता अवास साबता छूटा, कवण जाबता अवर करे.	२

३२ त्रिविंको.

१ पादमां = १६	} १, २, ४ नां मोहोरां मळे.
२ पादमां = १६	
३ ६+४+४+४=१८	
४ ४+४+६=१४	
	त्रिजो अमेल.

त्रिजा पादना शब्दो चोथामां उलट पालट आवे.

(दुहा.)

प्रथम बीजे कल सोळ छे, म्होरे एकज बोल;
छपर त्रीजे पद चार ने चारचारना बोल.
चार चार चोथे पदे त्रि पद अन्तमां जेम;
ते पर छ कल रची करो चौद कला कुल एम.
घीजा चौथा चोकला बोल उलट सुलटाव;
धुर बीजा चौथा तणां म्होरां मळतां लाव.

उदाहरण.

त्रीवंको.

जो सुजन सभानीमांह यदि	३८९
त्यां त्रीवंको थइ जाय कदि	४२३
भण भाषण भूषण भूषण भाषण	३०२६
भाषण भूषण भाइ भले. १	१६९
विस्तार विषयनो विस्तरजे	४०७
उंचे बहु बोले उचरजे	३८६
ज्यम जामे ठामे ठामे रस मस	९८९
मसरस ठामे त्यम धरजे. २	२०४

त्रीवंको.

पूछी मा आगल आय प्रमा
पितबंध न दीसे अंग प्रभा
सज रागन रंगन रंगन रागन
रागन रंगन राजसभा. १

३३ चित्तइलोल.

१	५+४+३+४	=१६	} प्रौढ प्रमाणे प्राप्त, अंते गुरु लघु. २, ४, ५, ६ ना म्होरां मळे. पांचमा पदनी प्रथम सात मात्रामांनो छेवलो शब्द अ- थवा अक्षरो पांचमा पदमां पांच मात्रानी छेवटमां आवे अने ते छट्टा चरणनी छेवटमां पण आवे.
२	३+४+३	=१०	
३	५+४+३+४	=१६	
४	३+४+३	=१०	
५	७+जी+५	=१४	
६	७+२+५	=१४	

(कवित)

पांच चार त्रण चार एम कल सोळ केरां;
पे'लां बीजां पद रची धर सारी रीतिथी.
बीजा ने चोथामां कल त्रण चार त्रण लात्री;
तेमां गुरु लघु अन्ते प्राप्तमांहे प्रीतिथी.
पांचमा पदनीमांहे सातपर जी करीने;
पांच कल विप्सावाली लावी चौदमां धरो.
छट्टामांहे चौद कल चित्तइलोलनीमांहे;
पांचमा ने छट्टा केरां म्होरां मळतां करो.

१

उदाहरण.

चित्तइलोल.

चित्तइलोल चित्त चोख करवा	५१०
आण अंतर टेक	४९
कर दूर अवगुण होय ते ते	१४१
साधु प्रभुपद एक	५४
धरी विवेक जी विवेक	२४३
कामे लागशे विवेक. १	२४२

तो कुलभाण जी कुलभाण

कायम साहेबी कुलभाण.

२

चित किंतमाहे सुत्रिद साहे सैराहे संसार
शौखरो शिणगार सौमो भुजे खत्रवट भार
तो दातार जी दातार

देशल राउरो दातार.

३

वासैरु सर्वाडे गुण गवाडे नरां चाँडे नीर
वडौ हेल हमीर बडैहथ बडिमधण वरवीर
तो लखधीर जी लखधीर

लायक कुंवरे लखधीर.

४

३४ गोखी-द्वितीयगोख-दूतियगोख.

१	आठ	अक्षर	मात्रा	१२
२	आठ	अक्षर	मात्रा	१२
३	आठ	अक्षर	मात्रा	१२
४	छ	अक्षर	मात्रा	९
५	आठ	अक्षर	मात्रा	१२
६	आठ	अक्षर	मात्रा	१२
७	आठ	अक्षर	मात्रा	१२
८	छ	अक्षर	मात्रा	९

पेहेला गोख प्रमाणे वधुं. आठमा चरणमां विप्सी आवे,
आठेना सरखा प्रास ने तेमां अंते गुरुल्लु आवे.

१ कीर्त्ति. २ वखाणे. ३ जादव एवी तमारी शाख छे. ४ समा. ५
इंद्र. ६ सनाथो. ७ चडाववुं. ८ मोटा हाथ. ९ मोटाई.

१० एनो ए शब्द फरी फरीने आवे ते, जेम बाह बाह बाह.

(दुहा)

गोखी एवा गीतमां आठ चरणनी हार
गुरुलघु अन्ते आणिले स्होरां मलतां धार.
छ वर्ण मात्रा नवतणां चोथे वसु पद आण
आठ वर्णनी वारकल शेष पदे कवि ! जाण.
छेलुं पद जे आठसुं तेमां विप्सा थाय
एम दवाला चारुं रुडुं गीत रचाय.
उदाहरण.

द्वितीय गोख.

गोख बीजो आप गाय	११४
थोक लाभ नहि थाय	१०४
कोकमां कसाय काय	११७
फोकटे फसाय	२८
गुण गोखना गवाय	११७
रेन दिन ना रटाय	११७
एळे अवतार जाय	११९
हाय ! हाय ! हाय !	२८

गोखी.

बेहू ताम जोड बाहं, नमे शीश नरां नाह
रिपीची करे सराह तवे एम ताह
मूझ बोल नृपां माह ठीक आप रखे ठार
आलमां कहे ऊमाह वाह, वाह, वाह.

१

३५ अर्द्ध भाखडी.

१	११ मात्रा	} २, ४, प्राप्त मळे.
२	१४ मात्रा	
३	११ मात्रा	
४	१४ मात्रा	

९	१६ मात्रा	चौथी झडनो उल्लालो आवे.
६	१० मात्रा	६, ८ प्रास मळे.
७	१६ मात्रा	लघु गुरुनो नियम नथी.
८	१० मात्रा	

(कवित).

अर्द्धभाखडी नी मांढ अगियारकल पे'ले
बीजे चौथे चौद थाय प्रास तेना तो मळे
त्रीजे कल अगियार सोल पांचमीमां आण
चौथी तुकनो उलालो जेम बेसतो भळे
छठे ने आठमे पदे आवे दश कला ठीक
तेना म्होरां ठीक ठाक मळे एक रीतथी
सातमा पदनी मांढ सोळ कळा कुल आवे
एवा चार द्वालानुं गीत रच प्रीतथी. १

उदाहरण

अर्द्धभाखडी.

काम क्रोध तजो जी	१५
हरिगुण रटो भली भांत	२६१
मोक्षमार्गमाट जी	२८
राखो मनमां रुडो खांत	२९७
गन खांत राखे ईश मलेश	४७१
टले त्रिविधि ताप	४८
वळो अवर जनमनो वार ना'वे	१४४
टले सौ संताप.	२५

अर्द्ध भाखडी.

मिथळा मुगट राजी खतळे, वांजिया कर खांत,
जिगविध सुख जवा जी, ध्यान शूरा मनली भांत

सह भांत विगत विमाह सुणव्हे, अंग प्रफूलित आण
पत किरण निकसे रसम परसत, जलज विकसे जाण. १

३६ अमरगुंजार पेहेलो.

- १ = १६ } प्रास मळे तेमां अंते बे लघु आवे.
२ = १४ }
३ = १४ कोई साथे प्रास न मळे.
४ = ९ आठमी साथे प्रास मळे तेमां अन्ते
बे गुरु.
५ = १६ } प्रास मळे तेमां अन्ते बे लघु.
६ = १४ }
७ = १४ कोई साथे प्रास न मळे.
८ = ९ चौथी साथे प्रास मळे तेमां अन्ते
बे गुरु.

(मनहर)

पे'ला पदमांइ कल, सोळ वीजामांइ चौद
बन्नेमां बे छेला लघु स्होरां मळे तेमनां
त्रीजी नोंखी चौद कलो चौथी आठमीमां नव
तेमां अन्ते बे गुरुने प्रास मळे एमना
पांचमीमां सोळ अने छठीमांइ चौद आवे
तेमां अन्ते बे लघु ने स्होरां मळे बे तणां
सातमीमां चौद कल प्रास मळे न कोईथी
अमरगुंजार पे'ले माप के' छे सौ जणां. १

उदाहरण.

प्रथम अमरगुंजार.

प्रथम अमरगुंजार वनोवन

सरस मधने काज शोधन,	४१९
करे मधुकर भ्रमण अतिशय	६०८
स्थिर थड न थोभे;	८
पेसतां ए पळी कमल अंदर	१२०१
बंधी बनी जाय मधुकर	५५९
लालचे लपटाई जातां	४९
लाज गड लोभे १.	७

म्रमरगुंजार.

हणुं मिलत घुर हरि दिव सिरहथ	
रघु बजरंग हुवो समरथ,	
मळे रघुवर वयण वनचर	
सीत शुध साजे;	
तो करुं अरियण तेण कणकण	
हरख मारुं विसख हणहण,	
विकट पुरुं मनावांछित	
गहर जग गाजे.	१

३७ मंदार.

१ अंते गुरु=१६	} १, २ नो प्राप्त-मळे.
२ =१६	
३ =१६	अमेल
४ =१३	आठमी साथे मोहोरां मळे.
५ =१६	} मोहोरां मळे.
६ =१६	
७ =१६	अमेल.
८ =१३	चोथी साथे मोहोरां मळे.

(हरिगीत)

पद प्रथम बीजुं सोलनुं अन्ते गुरु कर प्रासमां,
त्रण सात ए पद सोळनां मंदार केरा वासमां;
चोथुं अने वळो आठमुं कल तेरनुं प्रासे मळे,
कल सोळनुं छे पाचमुं ने छट्टुं प्रासे जे भळे.

उदाहरण.

मंदार.

उमंगनां पद बे तुं आणी	२४
प्रास मळे बेना ले जाणी	४
सिंहचलो अध ते पर आवे	१६९
ए नमणो मंदार छे;	९९
कामकलां सम बे पद पे'लां	१६९
चार आठ दोहा सम छेलां	१९१
त्रण मुनि अमेल सोल कलानां	१६९
ए रचनानो सार छे. १	९९

मंदार.

सुण सेष सीयाची सोधानुं,
जेल चारु दिश जोधानुं,
सुग्रीव कल्यो दिश प्राची शोधन,
वानर वीर व नीतस;
जिण साथ पेराकी जंगारा,
अत प्राक्रम दीरघ अंगारा,
इसडा पचवीस करोड अढंगा,
जुझ सरीतां जीतस. १

३८ मनमोद.

१	१३, ११=२४	}	प्रथम एक दुहो करवो.
२	१३, ११=२४		
३	१०, १०, १०, ७=३७	}	दुहानो छेल्ली तुकनो छेल्लो, एक के बेशब्द त्रीजी तुकना आरंभमां आवे. झूलना अथवा कडखा जाति करवी.
४	१०, १०, १०, ७=३७		
५	१०, १०, १०, ७=३७		
६	१०, १०, १०, ७=३७		

(कवित)

तेर अगियार एम चोवी' कल पे'ले पदे,
बीजे पण एम प्रास दुहो थइने मळे,
त्रीजे दश दश दश सात थइ साडत्रीस,
बीजाना छेला बोलो ते त्रीजा प्रारंभे मळे,
चोथानुं एवुं छे माप त्रीजाथी म्होरां मळेछे,
दश दश दश सात पांचमे छठे पदे,
मनमोद मांहे एम एक दुहो ते उपर,
झलणां के कडखाने लाववा कवि वदे. १

उदाहरण.

मनमोद.

जनमनमोद जणायछे ज्यारे जवरुं जोर;
अनुकूलता सौ अवसरे तातो मातो तोर.
तोर तातो अने खूब मातो वने,
शान्ति ने सुखतणो समय ज्यारे,
लोकने लाइमां फूक वागे घणी,
धन्य के' धन्य के' वारवारे,
सुख ने शान्तिना गर्व घोंघाट जे,

४७६८९२१.

२३९४२०४.

समय समये थता जश प्रसारे, ४६६५२४९.
बाहरे बाहरे बाह बाणी वदे,
मस मदे केम ना मोज मारे? १ २४११९१५.

मनमोद

डेराथी साजे डमर पह इम कीध पयाण,
करवा सुरां सहायकज असुरांसो आराण,
राणदिस हालिया ठाण आराणरुख,
कहर असमाण चढ भाणढंका,
गोम नेजा लहक रागसिंधु गहक,
डहक डंडा हडा शीश डंका;
जवर जुव नीठ सुग्रीव अंगद जिसा,
वले पत भालसा वीर बंका,
बांध मालं खडे अडे नभ मा'वलं,
लडे दशकंठसों लेण लंका. १

३९ लघुचित्तविलास.

- १ ६+ग (संबोधन)+६ (प्रथमनी विप्ता)=१४
२ =१४
३ =१४ } चारेनां मोहोरां मळे.
४ =१४ } अने अन्ते चोकलियो गण आवे.
५ ग (संबोधन) +६. पेहेली झडनी विप्ता जे होय
तेज आवे.

(हरिगीत)

पद प्रथममां कल छो उपर गुरु एक संबोधन तणो,
ते उपर विप्ता प्रथमनी करी चौद कल पूरी भणो;
त्रण शेषपद कल चौदमां चारेय चोकलिये मळे,
पद पांचमं पे'लुं बधुं पण आदि छो कल छो टळे.

ઉદાહરણ.

લઘુચિત્તવિલાસ.

જીવ જાશે જી જીવ જાશે	૧૭
વ્યસની પૂરો થઈ જાશે	૧૭
લાવી લઘુચિત્તવિલાસે	૨૦
કો અફીણ અધિકું સ્વાશે	૨૮
જી જીવ જાશે. ?	૪

લઘુચિત્તવિલાસ.

જુદ્ધ જુદે જી જુધ જુદે	
જોસેલ દસાસણ જૂદે,	
ત્રિજડા મુહડે તન તૂટે,	
વસુ પડિયા પ્રાણ વિછૂટે,	
જી જુદ્ધ જૂદે.	૧

૪૦ માસઢી.

૧. ૪+૧+જી (૧૧),+૧૪ તેમાં અન્તે ગલ=૨૧
૨. ૪+૧+જી (૧૧),+૧૪   "   =૨૧
૩. ૪+૧+જી (૧૧),+૧૪   "   =૨૧
૪. ૪+૧+જી (૧૧),+૧૪   "   =૨૧

૧૧ કલનાં ચારે મોહોરાં મળે, ૧૪ કલનાં મોહોરાં મળે.
 ચોથા પદપર રણવિંગલ પૃ. ૪૧ શંકર જાતિ અંક ૧૦૧ માં
 છે, તે આવે; અને તેનાં આરંભમાં ઉપરના ચોથા ચરણનો
 ઉથલો આવે.

૧. ૧૬ (ચોથા ચરણની ચૌદ માંત્રાનો ઉથલો)+૧૦=૨૬

६. १६+(अन्ते गलवाळी मात्रा) १०=२६
 ७. १६+(, ,) १०=२६
 ८. १६+(, ,) १०=२६

आ चारे चरणनां मोहोरां मळे.

आमां छेली दश मात्रा ३+४+३=१० आ प्रमाणे ला-
 वतां सरळता सचवायछे.

उदाहण.

भाखडी.

चोपर शर धरी जी, कल अगियारनो यति एक, ६२५३९
 कल मनु पछी करी जी, गुरु लघु अंत सांह विवेक. ६२५४०
 शिव मनु यति फरी जी, मो' रां मळे यतिना छेक, ४९६६४
 उचरी भाखडी जी, कर वर जाति शंकर टेक, ६२५४९
 वर जाति शंकर टेक तेपर, करी उथलो आण, ८८०७३
 वळी सोळने दशतणा यति वे, अन्त गुरु लघु जाण, ११७६६२
 चारे पद रची एम म्होरां, चार मळतां आण, ८९६६१
 आ आठ पदनी भाखडी छे, खरी रसनी खाण. ८७०६४

भाखडी.

मिथलां महिपति जी, अवनी कीध जिग आरंभ,
 तेडे समजती जी, लिख फुरमाण बाहु प्रलंभ,
 कर विध कामती जी, खोए जित तित जश खंभ,
 नागर नोबती जी, घर घर घुरत द्वार असंभ;
 बण द्वार नोबत घुरत बाजत, तीस खट-अवरेख,
 बँध प्रोल प्रोल विशाल तोरण, वणे चित्र विसेख,
 प्रत सदन पीत पताक फरकत, वरण चिहु सुखवेश,
 मथ जनकपुर सुर असुर मानुष, पडे संभ्रम पेख. १

बुद्धिविलासकर्त्ता, आ गीतना मापमां प्रथम चार चरण
 ११+९=२० मात्रानां लाववा जणावे छे. जुओ उदाहरण
 माटे नीचेनुं गीतः—

महाराजा लखपतजीनुं गीत.

भाखडी.

लायक लखपती जी; दाना दोलती
 मही उत्तम मती जी, श्नेवे समजती
 अधिपति आ सती जी, सुरति शोभती
 वाडी वाघती जी, कायम कीरती
 कीरती लखजुग क्रोड कायम, रीवू कायम राज
 शिरताज शाखशकाज समरथ, वरीशण गज बाज
 भांजण मुगला अभंग भारथ, मोजमे महिराण
 खगि त्यागि खत्तवट बीरद खाटण, प्रथी उपर पाण.^१
 वान वधारणो जी ओठां आमरा
 इलपुडी ओपियो जी आंचां ऊधैरां,
 दाने देयणो जी कोटी कवशरां,
 देख दीखालणो जी कयावरि कोंअंरां;
 कोंअरा चाडण शोह कोंअर, धरपति लखधीर,
 निजपखे देशलसुतन निरमल, वाडिम घणवर वीर;
 प्रभु जोतकारी नरां ओपम अधिक जश ओशाप,
 जाडेज वंश मगेम जालिम प्रगल तेज प्रताप.

२

१ ओठाणी. २ आमराणी. ३ पृथ्वीना पड उपर. ४ हाथ. ५ उदार, उ-
 द्वारकरे. ६ काम. ७ कुंवरामों. ८ चडाववावाळो. ९ शोभा.

जेहल जेवहो जी महि पुडो मंडली
 शामां शाखरी जी भालीम भुज भली
 सोवन समपणो जी करन वली कली
 निजरी निरमली जी अतिमती उजली;
 उजली रजवट प्रगव आशति महण मेर म्रजाद,
 उदमां दामणी कलही अशुरां नरां नामण नाद
 मनमोट गाहट कोट माझी चाल पह कली चाल,
 शपखाल बिरद विशाल मालिम भडकिमाड भुजाल. ३
 रीति रहावणो जी ऊंची आदरी,
 कीरति कवि करे जी परभूई पत्सरी,
 प्रगट पराक्रमी जी खत्रवट वपि खरी,
 वाशो खगवेशजी ' सुप्रसन्न शंकरी'
 शंकरी सुप्रसन्न दीह सबला कलामधो अधिकार,
 जैकार बोले सुजश जण जण वडोम विलशे वार;
 हिंदुआं शिरहरसधर हिंदु विकट थाट विडार,
 शिणगार कुंअरे हार सामो दिपे नगदातार. ४

४१ त्रिकूटबंध.

१ = १४ } दोढागीत प्रमाणे. तेमां १, २ नां
 २ = १४ } मोहोरां मळे. तेमां लघुगुरु आवे.

१ जेवो. २ भलाइ. ३ सोनु. ४ समर्पण करवावाळो. ५ कर्ण.
 ६ दरियो ७ मेरुपर्वत. ८ मर्याद. ९ न दसाय एवो. १० दोरडुं वांधे.
 ११ कलह, युद्ध. १२ हांक. १३ प्रबळ. १४ राजा. १५ सार
 पखां. १६ देवी. १७ जवर. १८ समावंश.

$$\left. \begin{array}{l} ૩ = ૧૬ \\ ૪ = ૧૦ \end{array} \right\} ૩, ૪ નાં મોહોરાં મળે નહિ.$$

$$\left. \begin{array}{l} ૬ = ૧૪ \\ ૬ = ૧૪ \end{array} \right\} ૬, ૬ નાં મોહોરાં મળે તેમાં લઘુગુરુ આવે.$$

$$\left. \begin{array}{l} ૭ = ૧૪ \\ ૮ = ૧૪ \\ ૯ = ૧૪ \\ ૧૦ = ૧૪ \\ ૧૧ = ૧૪ \\ ૧૨ = ૧૪ \\ ૧૩ = ૧૪ \\ ૧૪ = ૧૪ \end{array} \right\} ૭ થી ૧૪ સુધી મોહોરાં મળે તેમાં બે લઘુ અન્તે આવે.$$

$$૧૬ = ૧૨ \quad \text{તેમાં અન્તે ગુરુ લઘુ આવે તેનો પ્રાપ્ત ૪થી જડથી મળે.}$$

(કવિત)

ત્રિકૂટ વંધનીમાંહ પંદર તો પાદ થાય,
 ગ્રીજે ચોથે સોઠ દશ કલા ક્રમે થાયછે.
 પંદરમે વાર કલ તેમાં અન્તે ગુરુ લઘુ,
 તેનાં મ્હોરાં ચોથે પદે ઠેઠ મળી જાયછે.
 શેષ રહ્યાં તેમાં પ્રતિપદ ચૌદ કલકેરું
 પે'લા વીજા કેરાં મ્હોરાં લઘુ ગુરુમાં મળે
 પાંચમા ને છઠ્ઠા કેરાં યજ રીતે મ્હોરાં મળે
 અવરનાં મ્હોરાં અન્તે બે લઘુ આવી મળે.

શિવાજિએ અફઝુલખાનને વાઘનગ્ન પેરાત્રી મારી નાશ્યો
 તે વેળાનું વર્ણન.

त्रिकूटबंध.	रूप.
अफझूल आठ्यो धारिने	९४
उपाडी निजकर कालिने	१३७
थई आकळो उठ्यो पछी ते	९४
शरीर सजवा काज.	४२
बिछुवा करे बे बांधिया	९४
ते वाघना नर सांधिया	१२७
चतुर चेतो चित्तमां चट	४१४
वर कवच धरियुं अंगपट	४८७
कमर कसीने बांधी झट	३८२
कीधुं प्रयाण ज कट्ट कट	९०४
पो'ची पछी ते तंबु तट	४७०
अफझूल उंचो हस्त षट	४७१
बाझ्यो शिवाने झटपट	४७०
चीन्यो शिवाये शूरवट	४७०
लडू लूटी अरिनी लाज. १	१०७

त्रिकूटबंध.

कुल भ्रात मंत्री सुत कटे, उर क्रोध रावण ऊपटे
मन समझ न हचे थटे मरणो, सजे घण घमसाण.
वध ओप वाजँत्र वाजिया, सज टोप बगतर साजिया
कस कंबर वड फर गहरकर, धज धजर आ वध सधरधर
घढ चले रथपर ढर चमर, भड अवर निशचर रिण भवर

मिल चिहूर मूछां भवर भर, वज पखर गुधर भिड जवर
गज चिंध फर हर खुल अगर, झुक अतर लोयण अगन झर
अर आदियो आरांण. १

निरशंक असुर निहारियो, धनु धरण धानुष धारियो
भूथांण बांधे करण भारथ, रोष धर रघुवीर
सेसाद अंगद साथरा, कप हाकले जुध काथरा
रिण रीछ मरकट जयति रट, भट प्रगट गज थट कज सुभट
जट गरट गिरथट गह झपट, नट जेम ऊधटकर निपट
वज खंभ आहट हूय विकट, हृदकियण खल खट लाग हट
वट आमट ऊछट डायण वट, दट दनुज हृद वट कज दफट
सज भिडे वीर सधीर. २

४२ दूजो त्रिकूटबंध.

प्रथम भ्रमर गुं. { १. ९+७ = १६ } १, २ नां मोहोरां
जारनी वे झड. { २. ७+७ = १४ } मळे तेमां वे लघु
अन्ते आवे.

३. = १४ अमेल.

४. = १० पंदर साथे मोहोरां

मळे, तेमां गुरु लघु
अन्ते आवे.

५. = १४ } ५, ६ नां मोहोरां
६. = १४ } मळे. अन्ते लघु गुरु.

७. ९+७ = १६ अमेल.

८. ७+७ = १४	} ८ थी १४ सुधीनां मोहोरां मळे, तेमां अ- न्ते वे लघु आवे.
९. ७+७ = १४	
१०. ७+७ = १४	
११. ७+७ = १४	
१२. ७+७ = १४	
१३. ७+७ = १४	
१४. ७+७ = १४	} लघु घणा आवे त्य- म टीक.
१५. = १०	
	चोथी साथे मोहोरां मळे, तेमां अन्ते गुरु लघु आवे.

(एकात्रिंश सवैया.)

बीजा त्रिकूटबंधनो मांहे, पंदर पद सौ मळोने थाय,
पे'ले पदकळ सोळ थायळे, नव साते विश्राम गणाय,
बीजामां कळ चौद करेछे, सातसातना वे विश्राम,
मोहोरां ए वे पदनां मळतां गुरुलघु अन्ते आवे काम. १
शीजुं पद कळ चौद तणुं छे अमेल ए तो चाली जाय,
चोथु पंदरमुं दश कलनुं गुरु लघुमां म्होरां भेळाय,
पंदरमुं छहुं पद मळतुं अन्ते गुरुलघु प्रासे आण,
मुनिपद नव ने सात विरामे सोळ कलानुं अमेल जाण. २
शेष रह्यां पद आठ थको ते चौद सुधीनां सरखां आम,
ते प्रतिपदमां चौद कळा छे, साते साते छे विश्राम;
ए सर्वेनां म्होरां मळतां सरखी रीते चाल्यां जाय,
तेमां अन्ते वे लघु आवे सौ पदमां लघु ठोक गणाय. ३

शिवाजी पोतानी मातानी शीखामण मानी राज मेळववा
माटे पोताना साथी पसंद करेछे.

दूजो त्रिकूटबंध.

धीर धारे " शीख आ घज. "	४१३
हवे निशदिन कदि न जंपुं	८७
जीत करवा काज.	४१
जेन जोइता जइ खोलियां	१२८
ठंग अने जोया ठोलिया	९२
गांज्या न कोना जाय एवा	९३
धीर जे नर जोरमां वर	४२६
कशो नहि डर खूब धीर घर	५७४
फरी घर घर शोध कर कर	५७४
जे निशाचर फरतल निडर	५१५
जाण डुंगर ढोल शिखर	४२६
पडचुं पादर वांड ने दर	५२५
वंशं यशकर कीध लशकर	५७५
रंज करवा राज.	४१

दूजो त्रिकूटबंध.

रघुनाथ श्रीहथ हते रावण परम संता कीध पावणं
 जयति अहिनर अमर जंपे समरकरणासार
 चित खून खिण न विचारियो धणी आप निजवृंद धारियो
 उण अडर निशचर अवनी उपर कहर करकर साज लशकर
 मंचंड खितधर कियण पाधर जवर अहनर अवर निरझर
 धरणी हरहर रिषी तिणधर थहर थिरमर अतर थरथर
 तेण कृतभर काज दुस्तर हुवर तिणपर महर नरहर
 परस किय भवपार. १.

दनुज जिण जिह अटलपद दिय कृपाकर तिह लंकपति किय
वले सगली रिद्ध रघुवर वयण वर वरियाम

मुख हुतो तिय मंदोदरी धुव सुजण अन्ते वरधरी
अरु महल भुवतल विरल उज्ज्वल अनुग निसचल अमल भूतिपल
चंपल कौतल कलल चंचल विहद मदगल भ्रमर अलबल
रथां जल हल चित्र रलरल उजल अणचल प्रबल पैदल
अचल त्रियबल महलपुर इल प्रबल दलबल रीझ इकपल
सकल बगसे साम. २

४३ हंसावलो.

लंकार आवे.	ना आवे. उल्लेख अ-	तिमां लघुनि प्रत्यय	झाझा आवे न गुजर-	रा अक्षर मारवाडीमां	१	=	१८	} २, ४ नां मोहोरां मळे, तेमां गुरु लघु आवे.
					२	=	१९	
					३	=	१६	
					४	=	१९	

आवो पेहेलो दवालो करवो पण बाकीना दवालाना पे-
हेला चरणमां वेलिया प्रमाणे १६ मात्रा आणवी.

हरिगीत.

हंसावलाना विषममां कल सोळ पण धुर वे वधे
समपदे पंदर थाय म्होरां अन्त गुरु लघुमां बधे
ना रा घणा पदमां ह आवे गीत तो अेवुं रचो
उल्लेख आवे अलंकारज अेम रचवामां मचो.

* बीजा प्रकारना उल्लेखनी व्याख्याना दुहो.

जंम बहु विधि वरणे एकने, बहु गुण अे उल्लेख
(हे राजा !) तुं रण अर्जुन, तेज रवि, सुरगुरु वचन विशेष.

धीर धीरे " शीख आ घज. "	४१३
हवे निशदिन कदि न जंपुं	८७
जीत करवा काज.	४१
जेन जोइता जइ खोलिया	१२८
ठग अने जोया ठोलिया	९२
गांज्या न कोना जाय एवा	९३
धीर जे नर जोरमां वर	४२६
कशो नहि डर खूब धीर धरं	९७४
फरी घर घर शोध कर कर	९७४
जे निशाचर फरतल निडर	९१९
जाण डुंगर ढोल शिखर	४२६
पंडचुं पादर बांड ने दर	९२९
वंश यंशकर कीध लशकर	९७५
रंज करवा राज.	४१

दूजो त्रिकूटबंध.

रघुनाथ श्रीहथ होते रावण परम संता कीध पावण
 जयति अहिनर अमर जेपे समरकरुणासार
 चित खून खिण न विचारियो धणी आप निजवृंद धारियो
 उण अडर निशचर अवनी उपर कहर करकर साज लशकर
 प्रचंड खितधर कियण पाधर जवर अहनर अवर निरझर
 धरणी हरहर रिषी तिणधर थहर थिरमर अतर थरथर
 तेण कृतभर काज दुस्तर हुवर तिणपर महर नरहर
 परस किय भवपार. १.

सत व्रतरा राखण लाखणसी

मनरा ^२ कृन दिलरा महीराण. ^३

१

जगैरा रूप वारैरा जुज सठैल

इलराँ स्थँभ कुलराँ अजुआल

दुखरा हरण देवरा दरशण

पनरा प्रवित छव्रनरा पाल.

२

गहरा सर्गहँ अगंजरी गांजण

पखरा सधर ऊधरौ पाँण

अँगरा अभँग जँगरा अरिजण ^{१५}

तपरा भाण तपे तुडिँ ताण. ^{१६}

३

झडलुस, त्रिमेलपालवणी.

(त्रीजी झड प्रासमां लुस थायछे माटे)

१	= १८	} १, २, ४ नां मोहोरां मळे, तेमां भगण आवेछे. त्रीजी अमेल.
२	= १६	
३	= १६	
४	= १६	

प्रथम दवालो उपर प्रमाणे करवो. पण बाकीना दवालांमां प्रथम झड १६ नी लाववी; बाकीनी उपर प्रमाणे

(हरिगीत.)

झड लुसमांहे सोळ कलनां चार पद पूरां करो,

धुरपद विषे बे कल वधे वळीं भगण सौ अन्ते धरो;

१ लाखाजेवो २ कर्ण ३ दरियो ४ जगतनुं रूप ५ वचननो ६ युधि-
ष्ठिर ७ पृथ्वी ८ कुलनो उजाळवावाळो ९ पुन्यमां १० षटवर्ण ११ शदियो
१२ कोइथी गंजाय नही तेने गांजी नाखवावाळो १३ जवरा १४ हाथ
१५ अर्जुन १६ तडित, बी जळो.

हंसावलो:

गुणतणो ग्राहक पशुतणो पालक	२७९९
वेणनो अचल गरीब निवाज	६०४
ठेक नेकनो टकावनारो	११७
शूर तणो शिरोमणिताजें	४२३
वैरी विदारण दीन उगारण	११५६
माग्यां दानतणो देनार	३९९
जश लोभी भाग्यानो भेरु	२
राज लाज अंरि लेवणहार.	५४९

हंसावलो.

पर्यं धररा मथणं जगतरा पालक	
संररा अमल संतरा साथ	
वैररा देयण भगतरा वछल	
नररा रूप नमो रघुनाथ.	१
गुणरा गहर गरुडरा गामी	
घणनामी मुररा घवेश	
कपरा मित जगतरा कारण	
सतरा समंद धनो अवधेश.	२

हंसावलो.

देशलरा कूंवर वंशरा दिपक	
जशरा लियण जुगतिरा जाण	

મન ઇચ્છા લંકેશ્વર મારણ

વઠી વિચાર કરે લક્ષ્મીવર

ધર્યો જન્મ મર્યાદા કારણ.

૧

સ્વલ એ સૂની બહુ સૂન કીધાં

દુનિયા દિજ દેવો દુઃખ દીધાં

કરુણા નિધિ મનમાં એ કારણ

બ્રાહ્મણ કુલ નિધામાં લીધાં

૨

૪૫ ત્રીબંકડો-ઘોડાદમો.

૧	= ૧૮	} ૨, ૪ નાં મોહોરાં મલ્લે, તે- માં અન્તે બે ગુરુ આવે.
૨	= ૧૬	
૩	= ૧૬	
૪	= ૧૬	

ઉપર પ્રમાણે પ્રથમ દવાલો કરવો. બીજા દવાલામાં ચારે
મ્મલ્લે સોલની. એવા ચારનું એક ગીત થાય.

હરિગીત.

ત્રીબંકડો ઘોડાદમો ધુરપદ અઢારજ કલતળો

છે અવર પદકલ સોલનાં ચારે દવાલામાં ગળો,

બીજા અને ચોથા તળાં મ્મોરાં મલ્લે તેવું ધરો

તે વિષે અન્તે બે ગુરુ ભરી ગીત રુડું તો કરો.

ઉદાહરણ.

ઘોડાદમો.

ત્રીબંકડો પાકો બની કો તેડો

૧૪૭

વાંકો કરવા વાંકો બાજે

૯

સામો તેવો વલ્લે સાથે

૧૬

पद एक बे ने चारनां ठिकठाक म्होरां मेळवो,
भ्राजुं रद्यु पद तेहने नहि कोइ साथे मेळवो.

उदाहरण.

झडलुप्त.

जो झडलुप्ते नोंखी त्रीजी झड	२५८८
ते रीते नोंखो तुं नव पड	१३६५
म्होरे ज्यम त्रण भेली मळे	२७१
मळ त्यम जातिमां तुं नव खड १	१३६९
मेल मळे ते छे सुखदायक	११३५
लायक जनने ए छे लायक	९९९
अमेलज ए तो मननो मेल	७०५
छेवटमां ए छे दुखदायक. २	११३५

झडलुप्त.

डेरा रोपिया उतर दध डारण	
मन न हचे लंकेशर मारण	
वले विचार करे लिखमीवर	
धरे जन्म मरजादा धारण.	१
खल खूनी हेतो घण खायक	
दुनियां द्वज देवां दुखदायक	
करुणा निध आणी इण कारण	
निरखे कुळ ब्राह्मण रघुनायक	२

झडलुप्त.

उदधि पार उतर्या अवहारण

મન ઇચ્છા લંકેશ્વર મારણ

ઘણી વિચાર કરે લક્ષ્મીવર

ધર્યો જન્મ મર્યાદા કારણ.

૧

સલ એ સૂનીં બહુ સૂન કીધાં

દુનિયા દિજ દેવો દુખ દીધાં

કરુણા નિધિ મનમાં એ કારણ

બ્રાહ્મણ કુલ નિધામાં લીધાં

૨

૪૫ ત્રીબંકડો-ઘોડાદમો.

૧	= ૧૮	} ૨, ૪ નાં મોહોરાં મલે, તે- માં અન્તે બે ગુરુ આવે.
૨	= ૧૬	
૩	= ૧૬	
૪	= ૧૬	

ઉપર પ્રમાણે પ્રથમ દવાલો કરવો. બીજા દવાલામાં ચારે
મ્મહ સોલની. એવા ચારનું એક ગીત થાય.

હરિગીત.

ત્રીબંકડો ઘોડાદમો ધુરપદ અઢારજ કલતણો

છે અવર પદકલ સોલનાં ચારે દવાલામાં ગણો,

બીજા અને ચોથા તણાં મ્મહોરાં મલે તેવું ધરો

તે વિષે અન્તે બે ગુરુ ધરી ગીત રૂડું સો કરો.

ઉદાહરણ.

ઘોડાદમો.

ત્રીબંકડો પાકો બની કો તેડો

૧૪૭

વાંકો કરવા વાંકો બાજે

૯

સામો તેવો વલગે સાથે

૧૬

दे आग्रि तो वांको दाझे: १ १

माटे वांकी रीति मूको १

सरस सार नोति जो सीधी ८

सीधे सरल सगां सौ थाशे ३०

कविए एवी गणना कीधी. २ १७

त्रिवंकडो.

अंगद मेलियो सद दूत अप्रंपर

बळअतुलां मजबूत बडालो

वप सिणगार धूतखल बेठो

रचे सभा अदभूत रडालो १

मिले जाय मेले हरि मोनुं

जड तोनुं आगूच चिताउ

सीस नमाय सियाले साथे

बचसी जद उपाय बताऊं.

त्रिवंकडो.

दौत्य कुशल अंगद दूत मेल्यो

बळ बुद्धि विक्रममां पे' लो

वपु सणगारो धूर्त ज्यां बेठो

सामत सघळा मंत्री भेलो.

वद्यो वेण जई मळ हरिने तुं

जड आगळथी हुं चेतावुं

सीता साथे लई जई प्रणमे

तोंज वचे उपाय बतावुं.

त्रिवंकडो.

दातारां रूप समो भ्रम देशळ
 भूपति भलो भलो जग भाखे
 लाख वरीश नरेशर लाखो
 रीत प्रवित खत्री भ्रम राखे. १
 भारथि^१ आग्नि^२ ब्रजाग्नि^३ महाभड
 जोध जडागें वडा छल जागे
 मेर म्रजाद दशो दिश मालिम
 मुगलंकन्ने पेशकश मागे. २
 मोटे चितसामा कुल मंडण
 वीदैंग वरन सदा वरतावे
 मोज अपार संसार शिरोमणी
 कुंवरे हार शिंगार कहावे. ३
 एकर्ण^४ रहाणि हिंदूआं ओपम
 पाट उँघोरवडा पण पाले
 अवतारी भारी अहंकारी
 आप तणा परियां उजवाळे. ४

४६ सैलार.

१	= १८	}	१, २ नां मोहोरां मळे.
२	= १६		
३	= १६	}	३, ४ नां मोहोरां मळे चोथामां शब्दालंकार आवे.
४	= १६		

उपर प्रमाणे प्रथम दवालो करवो. बीजा दवालां
पेहेला चरणमां १६ मात्रा लाववी.

हरिगीत.

सेलारनुं पद प्रथम तो पुराण कलनुं थायछे,
बाकीबधां कल सोलनां चारे दवाला मांयछे;
पद प्रथम ने बीजा तणां म्होरां मळे त्रण चारनां,
चोथे अलंकार ज रच्यो बहु सरस ने विचारनां.

बुद्धिविलासमां धुरपदनो भेद बताव्यो नथी. सर्व
पदमां सरखी १६ सोळ मात्रा लाववानुं जणव्युं छे.

उदाहरण.

सेलार.

सेलार सेल करवा भटकेछे	४४९
ए गोदा खातां अटकेछे	१४५
मोज न मळतां थाय अधीरौ	१५६
धीरौ वीरौ कदि यदि धीरौ. १	२००
करो सेल जो सारे कामे	६
ठरेल थईने सीधे ठामे	११
तो तो जगमां जीती जाशो	९
खाशो मार न खांसो खासो. २.	२२

सेलार.

तपसीरौ रुप धरे अतताई
अडर फुगी गह सीत उठाई
सिथल पुकारी साद शुणीजे
क्रीजे हो हरि वाहर कीजे.

गोध जटायु गाढ गुण गाढो
आय फियो शुण रावण आढो
आखे वयण न हुवे अधीरो
धीरो रे आयो हुं धीरो.

२

सेलार.

गृही तापस रुप अद्भूत लबाडी
कर झाली सीता उपाडी
आर्त स्वरें आरंभ्युं रूदन
सार करो कौशल्यानंदन.

१

गुणी जटायु गुणधी जाढो
आवी फियो शुणी रावण आढो
शुण रावण नहि था तुं अधीरो
धीरो रे हुं आव्यो धीरो.

२

४७ गजगति.

१ अन्ते लग=९+जी } चारे चरणनां मोहोरां मळे.
२ " =२
३ " =९+जी } चोथीनुं सिंहावलोकन हरिगीतना प्र-
४ " =९ } थम चरणमां आणवुं.

५. चोथीनुं सिं- ९+७+१२=२८ अन्ते लग
हावलोकन. } २. पिं. पृ. ४७
६. ९+७+१२ =२८ } ११८ सारसी
७. ९+७+१२ =२८ } ११३ गीतक, वैतालिक,
८. ९+७+१२ =२८ } हरिगीता गीया मालती

हरिगीत.

कल नव तणां पद चार तेमां अन्त लघु गुरु आणजो,

बीजा अने चौथा तणा वळीं प्रास मळता जाणजो,
 पद प्रथम बीजा उपर गजगति मांहतो जी धारजो,
 सिंहावलोकन चौथींनुं धरौ छंद गीता सारजो.

उदाहरण

गजगति.

१.	गजगति गुण ग्रहेजी,	२१
२.	ललना लइ लहे,	१८
३.	तेथी चतुर ग्रहेजी,	२०
४.	कवि कविता कहे.	१३

कविता कहे कवितो भली गज गामनी वखणायछे;

लीला गति लइ लक्ष ललना लटकती ललचायछे;

गुण ग्रहो गुणने जगे अवगुण गजनीं मांहं गणायछे;

गज गति करतो धूळ छांटे ए अवगुण लेखायछे.

गजगति.

कुंभज मुनि कहेजी,

रघुवर मन लहे,

निशाचर रहेजी,

विकट वन महे.

चित्त चेहे जावा विकट वनमां रहे राक्षस रोषमां,

तन तुंग नाम कबंध तेनुं पड्युं द्वादश कोशमां;

ए हतो गायक इन्द्र शापित जोर ए बहु मारतो,

वण मस्तके निज हस्तथी बहु जीवने संहारतो.

गजगति.

कुंभज कह कहेजी, सियवर सुण सहे,

वंदे पग वहेजी. गेलो वन गहे.

वन गहे गेलो जेण विचमे रहे राक्षस रोसमें,
तन तुंग नाम कबंध तिणरा करग जोजन कोस में,
सो हुतो गंधूष श्राप वासव धिखे प्राक्रम धारिया,
विण शीश दूर पसार बाहां घणा जीव संघारिया. १

४८ सावजडो.

१	६, ९, ९, ७=२३	} चारेनां मोहोरां मळे.
२	९, ९, ९, ९=२०	
३	९, ९, ९, ९=२०	
४	९, ९, ९, ९=२०	
		ऊदाहरणमां अन्ते लघुगुरु आवेछे.

उपर प्रमाणे प्रथम दवालो करवो. बाकीना दवालांनी पेहेली झड वीस वीस मात्रानी आणवी तथा बाकीनी त्रणे झड २० वीस मात्रानी आणवी. गोख गीत प्रमाणे चोथामां विप्ता नहि.

सवैर्यो.

पांच कळाना चार गण तणी वीस कळा पद चारे थाय,
पण आदिना आदि पदमां त्रेवीस कळ कुल एम समाय;
तेमां छ, पांच, पांच अने वळी साते तो आवे विश्राम,
चारे म्होरां मेळवो सरखां सावजडो रचवो कवि आम.

उदाहरण.

सावजडो.

सावजडो, बळवान, वन वने, मटकायछे.	९८९९
खाजमां हरिणने खोलिने खायछे	१७६९
क्षुद्र हणवा थकी क्षुद्र लेखायछे	१७६१
मृगपति जो हणे धन्य यश गायछे. १	२३६७

गरीबने रेंशीने बळथकी मारवो,	१९०१
थाय सामो बळे तेज उगारवो;	१७९६
केम बळवान ते जीवने धारवो,	१७६१
दोष अति देइने तेहने डारवो. २	१७६१
खाइ हरणां घणां खूब तांजो थयो,	१७६१
पापमां एम अवतार एळे गयो;	१८११
पारधी पाश सपडाइने तुं रह्यो,	१८११
आ जरा जेटली गोलीए जीव गयो. ३	३३५३
जोरना तोरमां जोध शुं झुंजेवे,	१७५६
काळ आवी उभो पास रे'शे हवे;	१७९६
नाश तारो थशे खास कवि तो कवे,	२३६६
चेत तुं चेत लवरी हवे शुं लवे. ४	१८११

सावजडो.

सुणे वेण अंगद कलह सुभट सरसाविया,
 थरक जल थालज्युं त्रकुट जण थाविया;
 चाल बांधे घुरां दनुज ललचाविया,
 अतवप अकंमन समर सज आविया. १
 ताडका न त्रीठा ओरिया तायलां,
 घणा घाए हवा आपघण घायलां;
 भिडे जुध पळे भींडी वटे भायलां,
 रीठ वागो उभे ओड अजरायलां. २

सावजडो.

वडा डाण परमाण हुयवला उपटवरां,
 घणा घोडां भडां नगरां वरहरां;

- घरनी भुईं हुईं जाण पैला घरां,
आज जाडेज घमसाण के उपरां. १
- दिये हमला गढां प्रसण मनमे डरे,
मेवसा ताहरे नाम पडके मरे,
भलभला भोचिया डंड आवे भरे,
कणा सिर देशला राव प्रारंभ करे. २
- गढपती राव रायधण सरखो गणै,
हुंकम लोपे जकोतकां पकडे हणै,
मन जाण तातके दहल काने सुणै,
वीरवर भारहुत फोजकेसी वणै. ३
- पूछि जे प्रधाना सौम कौटा पडे,
आजरा सीलेहिखान विकट उघडे,
घोप पड प्रवाहां लगस फाजां चडे,
घाट लखपति हराकिणां उपरे घडे. ४

४९ अर्द्ध सावजडो.

१	६+९+९+७ = २३	} १, २ नो अने ३, ४ नो मोहोरो मळे एटलो तफा- वत सावजडार्थी छे.
२	९+९+९+९ = २०	
३	" = २०	
४	" = २०	

प्रथम दवालो उपर प्रमाणे करवो. बीजा दवालानी पेहेली
झड तथा बाकीनी त्रणे झडमां वीश वीश मात्रा आवेछे.

(गीति)

अर्द्धा सावजडामां सावजडा सम चरण बधां आवे,
प्रास मळे बे पे'ला छेला बे पछी कविजन मेळावे.

ઉદાહરણ.

અર્ધસાવજડો.

સાવજડો અર્ધ ફાલો ભરી અથડાય છે, ૯૬૦૭
 લાગ લઈ લોકડી ઉપર લલચાયછે; ૨૧૧૫
 ચૂકતાં ફાલ તે કાઠ પાશેં ફર્યો, ૧૭૫૬
 પારધી તે પરે આવિયો છે ધર્યો. ૧૭૫૬
 એમ આ જગતમાં મોટ બદલાયછે, ૨૩૭૯
 ઉલટા મુલટી સૌ બની જાયછે, ૧૭૫૬
 હર્ષ ને શોક એ કાંઈ મન નવ કરો, ૩૯૬૩
 પૂર્ણ પ્રમુનાથકી છોટું કરતાં હરો. ૨૩૭૧

અર્ધ સાવજડો.

દનુજ આવિયો વલે સ્વટકે હિંચે દોયણાં,
 લાલ મુખ દસું મટકે અગન લોયણાં;
 રામ સામો ધસે એમ રણ રોપને,
 લહર નિધ છિલ્યો જાણે હદાં લોપને. ૧
 મહોદર વંજર મુસહાવ દોહે મસત,
 દૂરીમુખ ધૂમની ધૂમ વામી દસત;
 તુંગ તન અકંપન દેસ વડ તોલરા,
 દસમુખ મુસાહિસ કોય ચંડોલરા. ૨

૫૦ દીપક.

૧	=	૧૮	૨, ૧ તથા ૩, ૪ નાં મોહોશાં મલે. વેલિયા ગીતની તુક પ્રમાણે ૧, ૨, ૧ તુક કરવી. અને દુમેલ પ્રમાણે ૩, ૪ તુક કરવી.
૨	=	૧૫	
૩	=	૧૬	
૪	=	૧૬	
૫	=	૧૬	

प्रथम दवालो उपर प्रमाणे करवो; बाकीना दवाळाना पेहेला पदमां १६ मात्रा करवी.

(गीति)

बौजीमां कल पंदर सोळ कला पद अवर पदे चारै,
पण धुरपद आदिनुं अठार कलनुं चतुर कवि धारै. १
दीपक एम बने छे म्होरां वे पांचनां मळे जेमां,
ब्रीजा ने चोथानां म्होरां मळतां अणायछे तेमां. २

उदाहरण.

दीपक.

कर दीपक दिल विषे तुं सुखकर,	३६३६
जो पछो जगनां केवां कृत्य,	३८९
भलुं भलुं तुजने ते भासे,	२४
भूंडा भूंडा पोत प्रकाशे,	१४५
सत्य रेहेछे सर्व सत्य. १	६१२
अंधारुं राख्ये अथडावुं,	१४५
अजवाळे अजवाळुं थाय,	४००
जगमां जोवानुं जोवाशे,	२
उजास चारे पासे थाशे,	३
ज्ञान दीपक दिलमां प्रकटाय. १	८९२

दीपक.

ईसवर सिय शेष चढे रथ ऊपर,
तहक सारथी खडे तुरंग,
नगर हलक हाले नरनारी,
घर धंधो छोडे घरबारी,
मिल त्याने दे शीख उमंग. १

મિલપ ગૂહ વન મિલે ભાવસું,

પરમ ભગત પોરસ ભરપૂર,

મોહણ લગો આપ દિશ માજી,

જિણનું કહી હકીકત જાજી,

દલ રાખસ કરના હિવ દૂર. ૨

૫૭ ગોઘ (ઝાંઘઘોડો) તૃતીય ગોઘ.

પેહેલો દવાલો.	{	૧	૬, ૯, ૯, ૭=૨૩ (તેમાં અન્તે લ) યતિ પળ તેજ પ્રમાણે.
		૨	૯, ૯, ૯, ૯=૨૦
		૩	૯, ૯, ૯, ૯=૨૦
		૪	૯, ૯, ૯, ૯=૨૦ બે વિપ્સા આવે.
બીજો દવાલો	{	૧	૯, ૯, ૯, ૯=૨૦ લઘુ ગુરુનો નિયમ નહિ.
		૨	૯, ૯, ૯, ૯=૨૦
		૩	૯, ૯, ૯, ૯=૨૦
		૪	૯, ૯, ૯, ૯=૨૦ પાંચ માત્રાના શબ્દની વિપ્સા આવે.

ચારેનાં મોહોરાં મળે. બીજા પ્રમાણે બાકીના દવાલા
કરવા.

(હરિગીત)

યતિ પાંચ કલના ચારની કલ વીસ ચારે પાદમાં,

ચોથા પદે વિપ્સા રચો ઠિક ઝાંઘઘોડા મોઘમાં;

ધુરપદ વિપે પદ પાંચ ને શર સાત થઈ ત્રેવીસ કલા,

તેમાં રચો અન્તે લઘુ તુરુ ચાર પ્રાસ મળે મલા.

ઉદાહરણ.

ગોઘ.

વિષમ ચરણમાં આળ વડો સાળોર કવિવર ! ૪૨૩૪૪

ત્રેવીશ કલ ષટ શર શર મુનિ ચરણધર, ૧૦૯૪૨
તૃતીય ગોલ્લ ગલ પ્રાસ વિશ કલ પદ અવર; ૧૦૮૮૬
કલાશર કલાશર કલાશર કલાશર. ૧ ૮૧૦૬

ઘાંધલોડો.

અતુલ સરાસન મંગ લલ્લ વધ અત ઉમંગ ડર,
ગહર દિન મહૂરત પૂલ્લ સતાનંદ ગુર,
આમ નિજ જનક નૃપ લિલ્લે કાગદ અતુર,
અવધપુર અવધપુર અવધપુર અવધપુર, ૧
તેડ મંત્રી વૃલ્લે પત્ર ઇમ તલ્લે તિથ,
કહી જં ઘળે હિત સ્વયંવર તળી કથ,
પાળ કરસી ગૃહળ જાનકી લેદ પથ,
દાસરથ દાસરથ દાસરથ દાસરથ. ૨

૫૨ સત્ત્વળો.

જાંગડા સાળો-	૧	$\left\{ \begin{array}{l} ૪+૧+૬+૧=૧૨ \\ ૪+૪+ગુ+ગુ=૧૨ \\ ૪+૪+૪+૪=૧૬ \\ ૪+૪+ગુ+ગુ=૧૨ \end{array} \right\}$	૨, ૪ નાં મોહોરાં મલ્લે.
રનાં પ્રથમનાં	૨		
ચાર પદ.	૩		
સંલોધન સહિત	૪		
સરલ્લી.	૬	$\left\{ \begin{array}{l} =૮ \\ =૮ \end{array} \right\}$	૧, ૬ નાં મોહોરાં મલ્લે.
ઘાલ્લ ચારે	૭		
		=૯	અમેલ.

દલાલામાં દોલ્લ તારિકે ઇકની ઇક આવે. ડપર પ્રમાળે પ્રથમ દલાલો કરલો; લીજા દલાલાના પેહેલા પદમા સોલ્લ માત્રા કરલો.

(કલ્લુમા જાતિ)

ધુરપદ ઘ્વાર અને શર શર શર થલ્લ કલ્લ ઓગળી આવે,

बीजे चोथे चार चारपर बे गुरु प्रासे लावे,
 संबोधननी साथे पांचे आठ कला आवेछे,
 पंचम सरखुं छहुं एना ए बोले लावेछे. १
 त्रीजा पदमां चोकलिया गण चार थई कल सोले,
 अवर दवाला तणां प्रथम पद त्रीजा तोले बोले,
 चार दवालामांढ सातसुं नव मात्रानुं दोढे,
 एवो सतखण रची रचीने कवि उचरता मोढे. २

उदाहरण.

सतखणो.

एळे गुमाव्यो अवतारज आखो,	७०३
कर्म कन्यां छे कूडां,	४
शोधी शोधी जड्यां जेटलां,	२९६
भवमां भटकी भूडां,	१०
रे जो जागी,	१
रे जो जागी,	१
पस्ताइ प्राणिया. १	११
पाछळ जोयुं कशुं न जिवडा !	४९१
आंखे पाटा बांधी,	१
आज उपाय रह्यो नहि एके,	१६९
कसी बांधे सुत कांधी,	२३
रे नव चेत्यो,	४
रे नव चेत्यो,	४
पस्ताइ प्राणिया. २	११

शतखणो.

आया मृगमार सैवनुं आखे वंश्रव सुणो प्रवीता,

दारुण कुटी बिडंगी दीसे सही गमाई सीता,
 रे मनमीता, रे मनमीता, कीविध कीजिये. १
 मृगया रमे आवता मारग देखत उभी दोटे,
 आज कुलाग भमे कुटि उपर लग जिनावर लोटे,
 रे रंग खोटे, रे रंग खोटे, कीविध कीजिये. २

५३ वीरकंठ.

- १ आठ अक्षर मात्रा = १२ { १, २, ४, ८ मोहरां मळे तेमां
- २ आठ अक्षर मात्रा = १२ { गुरु लघु आवे.
- ३ आठ अक्षर मात्रा = १२ अमेल.
- ४ छ अक्षर मात्रा = ९
- ५ आठ अक्षर मात्रा = १२ { मोहरां मळे अने गुरुलघु आवे.
- ६ आठ अक्षर मात्रा = १२ {
- ७ आठ अक्षर मात्रा = १२ अमेल.
- ८ छ अक्षर मात्रा = ९

सवैया.

बे'ला बीजा बीजा मांहे आठ वर्णनी मात्रा कार,
 चौथामां अक्षर षट आणी तेनी मात्रा नव कवि धार;
 एज क्रमे पद चार अवर रची आठ चरण वीरकंठे थाय,
 एक बे तणां चार आठनां म्होरां गुरुलघुमां मळीं जाय.
 शिवाजी अने अफझूलखाननो मेळाप थयो त्यारे शिवा-
 जीने मारी नाखवा माटे अफझूलखाने करेली तैयारीनुं वर्णन.

वीरकंठ.

वीरकंठ जो झळाय, ११७
 खड्ग मारतो खळाय, ११७

ઉછળ્યો વિચારો એમ ૧૧૭

લાવી દિલ લાય, ૨૮

બાણિયો બસાય એમ ૧૧૭

જાણિયો જાણાય જેમ ૧૧૭

ચોટ તો ચલાવી તો ૭

ધીર ના થવાય. ૧ ૨૮

વીરકંઠ.

કરાં જોડ રૂપ કીશ

સામ પાય નામ શીશ

બાંધ ચાલ મહાવીર

કૂદિયો કપીશ;

નિશાચરાં કાલ નેમ

પતિ લંક તણે પ્રેમ

માગ વિચ વણે રહ્યો

સદંભા મુનીશ. ૧

૫૪ ચિત્તવિલાસ.

૧ ૬+ગુરુ સંવોધન+૬ = ૧૪ | પ્રથમનો છ માત્રાની વિ-
૨ માત્રા = ૧૪ | પ્તા ૧, ૨નો પ્રાસ મળે

૩ ૪+૬+૬+૬ = ૧૯

૪ ૪+૪+ગ+ગ = ૧૨

૫ ૪+૪+૪+૪ = ૧૬

૬ ૪+૪+૪ (ગ+ગ)+ગ સંવોધન+૬ = ૨૦.

પ્રથમ ચરણમાં જે શબ્દો હોય તે છેલ્લે આવે.

(छप्पय).

छ कल उपर गुरु एकतणुं संबोधन करजो,
 ते पर विप्सा माट छ कल तेनी तो धरजो,
 एम चौदनुं प्रथम बीजुं पद चौदे रचजो,
 ते पर एक दुवाल अरटिया केरो भरजो,
 तेना छट्टा पद उपरे संबोधन गुरुथी करी,
 ते पर विप्सा पद प्रथमनी छ कल तणी देजो धरी. १
 ऐला बीजातणां मेळवो म्होरां प्रीते,
 चौथा छट्टातणां लावजो मळतां रीते,
 त्रीजे पद कल चार उपर शरशर शर थाशे,
 पांचे चौकल चार विप्रवण चित्त विलासे,
 चौथे चौकलिया बे उपर बे गुरु धारी आणजो,
 छट्टे ते पर संबोधीने प्रथम पदे विप्सा सजो. २

उदाहरण.

चित्तविलास.

सुख साधे रे सुख साधे,	६७
नहि नीति रीति निर्वाधे,	१८
छे क्षणिक आ संसार छटकनारो	८५०
लइ भोगव सुख लाधे,	३१
चेती चित्तविलास करीजे	१६६
प्रेमे प्रभु आराधे रे सुख साधे. १	९९६

चित्तविलास.

धनु धारे रे धनु धारे
 सर हेकण बाल संघारे
 महाराजधिराज सुग्रीव मनारा
 सारा कारज सारे;

कीधो भूप पूरी केकंधा

दोयण दूर विदारे, रे धनुधारे. १

हमीर कवि चित्तविलासनं माप नीचे प्रमाणे जणावेछे:-

१ चरण = १४ मात्रा.

२ चरण = १४ मात्रा.

३ चरण = १४ मात्रा.

४ चरण = १४ + पेहेला चरणनी छेली छ

मात्राना शब्दनी विप्ता=२०

उदाहरण माटे जुवो महाराओ श्री लखपतजी विषेनुं
नीचे अपेलुं गीत.

चित्तविलास.

परिपाले जी परिपाले,

परिआवट लाखो पाले, दातारां भलां दिखाले;

आंदु रहराति उजाले, जी परिपाले. १

जगजाणे जी जगजाणे,

जाडेज भलो जगजाणे, भूपाल चले मनभाणे,

प्रांजो प्रियमादि प्रमाणे, जी जगजाणे. २

रज राखे जी रज राखे,

राजेसर कोरति राखे, देशलसुत वाडिम दाखे,

लीधा बृद सर्वला लाखे, जी रज राखे, ३

खलखंडे जी खलखंडे,

खंगारा जी खलखंडे, देशोत अडंडा डंडे,

१ आदि. २ रहेली. ३ प्रमाणे. ४ शोभायमान. ५ आस्ती पृथ्वी.

६ राजवट. ७ वडाई. ८ जवरा. ९ पेठे. १० जवर.

बडपात्रा रोर विहंडे, जी खलखंडे. ४

गढ गंजे जी गढगंजे

गढ कोटां मोटा गंजे, भार्गो खैलां दल भंजे

रणजीत फते कर रंजे, जी गढ गंजे. ५

५५ चोटियालो, चोटियाल.

१	६, ९, ९, ७	= २३	२, ९ नो प्रास मळे. ३, ६ नो प्रास मळे. गर्भित साणोर प्रमाणे १, २, ४, ९.
२	९, ९, ७	= १७	
३		= १०	
४	९, ९, ९, ९	= २०	
५	९, ९, ७	= १७	
६		= १०	

ए प्रमाणे प्रथम दवालो करवो; बीजा दवालांमां प्रथमनी झड वीस मात्रानी करवी, बाकीनी प्रथम प्रमाणे;

(हरिगीत.)

कल त्रैवी केरु प्रथम पद छे अवर दवाले वीसनुं,
 बे पांच छे सत्तर तणां चौथुं बनेछे वीसनुं;

अण सट तणी कल दश रचो वळां प्रास तेना मेळवो,
 वे पांच केरा प्रास मळता चोटियाले मेळवो.

उदाहरण.

चोटियाओ.

छपर बाणै बाणैने सात कुल त्रैवीश धरे १ ४ ७ ७ ९

पांचपर पांच मुनि द्वितीय पांचे ३ ६ ३

त्रण छए दश करो	२९
पांचपर पांच शर पांच चौथे पदे	१८१६
अवर धुरपद वधां एम संचे	१७८
चोटियाले धरो. १	१३
ए रीते अवर झड बीश सत्तर दशे	३४२१
बीश सत्तर दशे क्रम प्रमाणे	३१६
षटपदो थायछे.	१६
बे अने पांचना प्रास तेमां मळे	१७५६
त्रण तथा षटतणा एम आणे	१७३
प्रास मळी जायछे. २	२०

चोटियालो.

सुण सुपनखा वेण चढ हाकिया साकुरा
 खर दुसर त्रिसर खल जाल खागां
 पूरतन पेरिया
 अरस छवता थका आविया अडाकी
 आखता असुर रघुवीर आगां
 कोप लोयण किया. १
 पेख दल दासरथ शैशनुं पयंपे
 सहोदर सिया छे तूज साथे
 उमे अकन्तनूं
 जाय वहतो रुधिर हरेछा जानकी
 हणूला स कोई मूज हाथे
 उडाडुं अंतनूं. २

५६ दूजोभ्रमर गुंजार, भ्रमरगुंजारबीजो.

१	= १४	} प्रास मळे तेमां लघुगुरु
२	= १४	
३	= १६	
४	= ९ आठमी साथे प्रास मळे तेमां ल ग	
५	= १४	} प्रास मळे तेमां अंते लघु गुरु
६	= १४	
७	= १६	
८	= ९ चोथी साथे प्रास तेमां लघुगुरु	

(चोपाया).

पे'ले बीजे चौद कळामां लघु गुरु प्रासे आवे,
 त्रीजे सोळ कळा चोथामां नव कळ गणीने लावे;
 एज क्रमे पद चार अवर छे दूजा भ्रमर गुंजारे,
 चार आठना पांच षटतणां प्रास वासमां (१५) थारे. १

उदाहरण.

दूजो भ्रमर गुंजार.

बीजो भ्रमर गुंजारमां	१०६
वादे चडे विस्तारमां	९३
पण थाकथी हारी जतां ते	९४
अवनीं उपर पडे;	११
वळीं वादमां फळ कैइ नथी	२१७.
कविता विषे कवि दे कथी	१२८
छेतो शीखामण लाखनी आ	१२७
चतुर पदवी चडे. १	२१

दूजो भ्रमर गुंजारः

मिलिया सु राघव लिखमणं

अतकपां पोरस ऊफणं

सुग्रीव अड आकाश शीरष

थरक गिर थहरं;

वधहले वीर महा बलं

गह बलं हूतां दम गलं

दिल अभय केकंधा दवारें

गजे सुर गहरं. १

हमीर कवि अठ्ठावीश मात्राना चार चरणनुं आ गीत
रचवा जणावे छे ने तमां अन्तमां लघुगुरु लाववानुं केहेछे. जुवो
नचिनुं तेनुं उदाहरणः—

दुजो भ्रमरगुंजार.

लखंधीर कुंवर सुलखणं रजरीत कायम ररुखणं,

वर वीर हेल हमीर वडहथ वर्यण नीर सुवा वैहणं

आचारि साँरी अँगलां बहजाण भूप महाबलं

भुजराज तेज सकाज जग भलमोज वण वण माहणं. १

धजबंध निज कुल उध्वरं दातार शूर बहादुरं

मुखनूर सुरति मर्यण मूरती सुयण मिणि सधरं

भूपाल आल भयंकरं साहाय सुर शिवशंकरं

सोभांग खांग प्रियांग समवड त्यांग हज कल्पतैरं. २

संप्रवित्त चित्त नरेशरं परमाण जान पँटंतरं

१ वचन. २ निभाववावाळा. ३ आचारसारो. ४ तरवार शत्रुने
गळी जाय ओवी. ५ सरस. ६ सर्व जाण. ७ दरियाजेवी. ८ कामदेव. ९ सौ-
भाग्य. १० खड्ग. ११ प्रागमलजी जेवु. १२ दान. १३ कल्पतरु. १४ परीक्षा.

ऊदार वसुधा वोर आकैण खनैड मंड अंडुरं
 सोवैत मोज समपणं कविवरां दालीद्र कप्पणं
 ओ साँप तेज प्रताप अविचल पर्वही जश जय पैसरं. ३
 वहुआर वीर वीचखणं दूशियौ चित हीत दखणं
 देशपति संभ्रम घणो दोलती प्रकृति मति प्रगैलं
 नैखत्रेत जोधे निरहैणं वडखत्रि सारिख बेहैणं
 एकलमल आंकल दूझल कही कलंही ए अकलं. ४

५७ अठतालो.

१	=१८	१, २, ३, नां तथा ९, ६, ७ नां मोहोरां मळे.
२	=१४	
३	=१४	
४	=१०	
५	=१४	४, ८ नां मोहोरां मळे तेमां गुरु लघु अन्ते आवे.
६	=१४	
७	=१४	
८	=१०	

उपर प्रमाणे प्रथम दवालो करवो अने बीजा दवालानी पेहेली झड १४ मात्रानी, बाकीनी उपर प्रमाणे.

(सवैयो).

धुरपद अठार कलनुं प्रथमे, अवर दवाले चौद गणाय,
 बीजे बीजे चौद कला छे म्होरां मळतां व्रणनां थाय;
 चोथुं पद दश कलनुं करीने ए क्रमथी बीजां रच चार,
 चार आठमां गुरु लघु प्राप्ते अठतालामां एम विचार.

१ पृथ्वी. २ समय. ३ चिन्हितकरवावाळो. ४ अचळ. ५ डररहाति.
 ६ सोनुं. ७ रोआळ. ८ पृथ्वी. ९ प्रसारवावाळो. १० मोटाई. ११ विचक्षण.
 १२ कवि. १३ प्रगल्भ. १४ चंद्र. १५ युद्धामां. १६ निरखवुं. १७ भलपण.
 १८ वचन. १९ कोझी झलाय नहि एवो. २० कलह करवावाळो.

उदाहरण.

अठतालो

हर्षे अठताल तो हरखायछे	८७३
प्रभुता घणी परखायछे	१२८
गणी एम निज गुण गायछे	१४१
ले'रमां लेवाय.	३६
जो एक ताल सधायछे	१२७
झट जीतीं जग जवायछे	१३३
अठताल तो अधिकायछे	१२८
दोष क्यम देवाय. १	४१

अठतालो.

काँके कुंभवाले वेर काजां, सक्रजित उजेल साजां,
 कियण गोखल कुंभ लाजां, जेगताजां जोस;
 जोय जोगण वृंद जाजां, प्रबल वहनीं करे प्राजां,
 वहण आवध होम वाजां, रुपदराजा रोस. १
 भगत राखस भेद भाले, चक्रधर थावयण चाले,
 दनुज सुत देवी दवाले, जिगसंभाले जोध;
 जेण रथ धज अगन जाले, नीसर्या अणद्वष्ट न्हाले,
 पहण पाणी बंध पाले, विमल ठाले बोध. २

अठतालो.

लख दीयण जशरस लीयण लाखो, भूप रूपां रूप भाखो,
 रीत चीत प्रवित्र राखो, राजमेज रवेरै
 मडै निर्वड दूसरो भारो, सरौहे संसार सारो,

केवियां लागे करौरो, नेत बंधै नरेश. १
 मेर मौझी मछ्छरालो, सुर्येण माणिक सम्पखालो,
 सुकवीआं उपरि सुढालो, कुंवर गुण किरणाल;
 नाम राखण नरां नायक, लखण भारी ग्रहण लायक,
 वदे खटव्रन सुजस वायक, पाँटरो रखपाल. २
 धजाबंधी एक धारण, त्रैवे हेमरं लाख वारण,
 मळे कीरती भाट चारण, देखी उढंग दान;
 साखरो शीणगार सामो, निर्धू राखण अमर नामो,
 करे खत्रवट तणा कामो, राजहंस राजान. ३
 देश मालिम सुतण देशल नरसधर दुँहपखे निरमल,
 अतुल बल अति कमल उजल, वरन खट विशराम;
 प्राग हर मोटा पराक्रम जायणां बगसैणो जंगम
 अल विवर्ण हिंदुआ आपम, वीरवर वरिआम.

५८ त्राटको.

१	=१८	१ २, ३, तेमज ९, ६, ७ नां मोहोरां मळे.
२	=१६	
३	=१६	
४	=११	
५	=१६	४, ८, ना मोहोरां मळे तेमां अन्ते गुरुलघु.
६	=१६	
७	=१६	
८	=११	

१ शत्रु. २ आकरो. ३ फतेहनीधवा. ४ मेरु जेवो मालिक. ५
 सज्जन. ६ सुर्य. ७ वर्ण. ८ गादीनो. ९ आपे. १० घोडा. ११ हाथी.
 १२ जम्बर. १३ कायम. १४ बने. १५ बक्षनार. १६ घोडा. १७ वात पकडी
 राखनार. १८ मनोहर.

उपर प्रमाणे प्रथम दवालो करवो, पण बीजा दवालांनी
पेहेली झड सोळ माझांनी करवी; चाकीनी उपर प्रमाणे.

सवैयो.

धुरपद अठार कलानुं प्रथमे, अवर दवाले सोळ रचाय
बीजे त्राजे सोळ कला छे म्होरां मळतां व्रणतां थाय;
चोथु पद अगियार कलानुं एवां चार फरीने आण,
चार आठमां गुरु लघु प्रासे एम त्राटको रचजो जाण.

उदाहरण.

त्राटको.

जे त्राटक जेने तेने त्राटे	९
खटपट करतां खांते खाटे	१३
फाव्यो जाणी बहु ते फाटे	५६
खर थड गोदा खाय;	६०
भूडा थड भूडे ना भाळिये	३८६
कूडां कृत्य करंता खळिये	३९९
डा'पण राखी प्रभुथी डरिये	४३६
लख सारु लेखाय. १	५७

त्राटको.

रद चंपे ओठ डसे रद रावण
अंग खडा रोमांच अभावण
शोक सुजाळ प्रगलां श्रापण
नीर झरे जिम नेण;
नाखे वारंवार निसाशा
हाथां तेग गृही चंद्रहासा

कीधो दारुण कोप प्रकाशां

कोटसिया सिर देण. १

हाले बाग दिसां कुल हाणी

जाजुल वात मंदोदरी जाणी

बाटां रोक बदे मुख वाणी

सांभळ नाह सभीत

पोरस तो प्रथमी लग पायो

एण करां कैलास उठायो

धूपट तीनो लोक धूजायो

जीत करी जम जीत. २

५९ काछो.

१ १८+१४+१२=४४

२ ९+७ +१०=२६

३ ९+७ +१२=२८

४ ९+७ +१०=२६

२, ४ ना मोहोरा मळे तेमां
गुरु लघु अन्ते आवे

१२४ मात्रानो एक दवालो, एवा चार दवालानुं एक
भीत, तेमां झमक आणवी. एटले छेला विना प्रत्येक यति-
ना प्राप्त बे गुरुमां मळे. बीजा दवालामां प्रथम पद. १४+१४
+१२=४० चालीस मात्रानां करवां.

(संवैयो.)

प्रथमे अद्वार चौद वार यति अवर दवाले मुनि मुनि बार,
नव मुनि दशवी बीजीं चौथो प्राप्त तालमां (५) मळता धार
नव मुनि बार यति बीजींमां अष्टावीस कल थई रचाय,
प्रति बे यतिमां यमक मळेछे बे गुरु तेमां काछो थाय.

उदाहरण.

काछो.

काछो नगतजन जितेन्द्रिय जाणे, कच्छ बंधो कवि प्रमाणे.

वीर वखाणे वीरवर. ८७, ८७, ९४, ९३३.

विश्वास आणे, सर्व टाणे, नार नाणे वीर, ७७, ७०२

निज साथ भाणे, जमण टाणे, मोज माणे खून ए. ७७, ७२२

को वे'म नाणे, नयन बाणे, गीत गाणे धीर. १ ७७, ७२१

चतुर चेती चोट म्हाले, नारी सामुं नव निहाले, मूमि भाले लाजधी

२, ९०, ९३, ९७३

ते घर न घाले, कोइ काले, ग्रहो काले एम, ७६, १०८

उन्मार्ग चाले, चडो न चाले, हळी हाले हेतधी, ७६, १९४

भामनी भाले, जरी न भाळे, जोत झाले जेम. २ ७७, ७८९

काछो.

रघुपत जगत मण उपसी सराले, भामणी चिहु ओर भाले,

वन विचाले जोरवर,

चित लाग चाले, गात चाले, घर संभाळे धीर,

दूर दीखाले, केक काले, अचल थाले उपरे,

दीठा दयाले, तेण ताले, वपु वडाले वीर. १

मळे लख सुग्रीव मावो, अंग जाणो हुवो आवो,

बाळ दावो लियण बिट,

जत धार जावो, करे का'वो, खबर लावो खोद,

घर धाख धावे, जठे जामे, हरि प्रभावे हेरने,

निज शीश नामे, परस पावे, मनां थावा मोद. २

काछो.

महिपति लखपती कवि दलिद्र भारे, सुकर उपरी जगत सारे,

सुर्येण भौरे रारिखो,

अर्चेडांउभारे धरमधारे वँश वधारे लाँन,

करिर्मर करौरे शत्रु संधारे गरज सारे गुणिर्यणां,

संझा सवारे, गुण गवारे, दिवारे लखदान. १

आपेरां परिआं उजाले, भलापण गृहिया भुजाले,

मन वडाले मंडली,

बसुधा विमाले, प्रजापाले, रिघू पाले रीति,

दूणां प्रदोहं, गढां गौहे, बिरद सोहं^३ सलबलौं,

सौको सराहे, वारंवाहे, कुंवर^१ माटे कीर्ति. २

नीपणां सामो निबाजे, भेटियां मुळ दालिद्र भाजे, मागी ताजे भूपति,

शक दिहे साजे, रिघू राजे, मेर छाजे मन,

ठावे ठिकाणे, जगतजाणे, अति घराणे ऊजले,

अरिआंथि आणे, पाहे प्रमाणे, वखाणे खटव्रन. ३

देशलाणी वडिम दाखे, पात्र कीधा शेर पाखे, लखण लाखे रालिया,

इम जगत आखे, रीत राखे, निमळ झाखे नूर,

गजपाट गहमंह, पासि परिगंह, शकजे अरि बहं शंकळे,

थिति पछिम घरथह, मालमउदह, पाटपति गहपूर. ४

१ साजे. २ गवरावे. ३ देवरावे. ४ पोतानां. ५ पेढी. ६ हाथे.
७ बडो. ८ भोगवे. ९ सारी रीते. १० दुर्जन. ११ वाळे. १२ कित्ता तोडे.
१३ मदद करे. १४ जब्बर. १५ सर्वे. १६ वखाण करे. १७ वारंवार.
१८ इच्छे छे १९ कवियो. २० बक्षीस करे. २१ जे जे मळतां वातज. २२
भाग्य. २३ तेजवान. २४ प्रताप. २५ दशेदिशामां. २६ शोभे. २७ सिद्धि.
२८ मेरुपर्वत जेवुं उंचुं मन. २९ नाभी. ३० कुळ ३१ अर्थ ३२ पृथ्वी
(आखी पृथ्वीमां). ३३ छ वर्ण. ३४ देशलजीना वेटा. ३५ दरिद्र. ३६ अळगो.
३७ लाखा फुळाणिना. ३८ भाखे. ३९ देखाय. ४० धुमता. ४१ सभा. ४२
जोरावर. ४३ बहु ४४ शंका खाय. ४५ स्थानक. ४६ वाघनी वांढ. ४७
गंभीर.

६० झमाल.

१	$१३+११=२४$	} प्रथम एक दुहो
२	$१३+११=२४$	
दुहानी चौथी झड ३	$११+१०=२१$	} चन्द्रायणो एक क- रवो
४	$११+१०=२१$	
५	$११+१०=२१$	} १,२ ना प्राप्त मळे अने ३,४ ना प्राप्त मळे
६	$११+१०=२१$	

विषमे तेर समे शिवे, प्रथम दुहो रच प्रीत,	४१८८८
रच ते पर चन्द्रायणो, रणपिंगलनी रीत.	३३५१३
रणपिंगलनी रीत उल्लालो आणजो,	२७३८
शिव दश याति कल एम, एकवोश जाणजो,	३८९३
चार चरण ए सहित, चरण खट थायछे,	४१५९
म्होरा बब्बे मळये, झमाल रचायछे.	३६९२

उदाहरण.

झमाल.

नृपति सदनमां आविया, दोडो वधाई दार,	३०,१२२
विगत कही विध विध कथी, हैये हर्ष अपार.	३९,७३९
हैये हर्ष अपार, अन्तःपुर आविने,	३८८१
सुभट सचिव गणसाथ, सुवेण सुणाविने,	३७४९
पादर आव्या राम, जीती असुर राजने,	४०९६
तुरत करो तैयार, समैया साजने.	२७३३

झमाल.

नृप म्हेले आया नगर, दोड वधाईदार,

कहीं विगत विधं विध करी, आणंद भरे अपार.

आणंद भरे अपार, अन्ते वर आयने,

सुभट सचिव जिण साथ, सुवेण सुणायने,

परण पधारे राम, जित कुल राजने,

तुरत करीजें त्यार, समेलो साजने. १

झमाल.

दिल दरिया देदो घनो, चाढण परियां चाव,

घाव अरीयां घूमवे, रावतणो उमराव.

रावतणो उमराव, सुभाव समंदरे,

राजे इसो अमीर, सुभारा नंदर.

पण धारी कवपाल, राव विप्र पालणो,

लागु लखां वरीस, पखां अजुवालणो. १

साम धर्मी भुज सामरे, फाल मुदायत फोज,

मोज लगसण मोहमन, भोजतणी पर भोज;

भोजतणी पर भोज, समोज भाखणो,

रजवट रंग उठंग, सदा अँग राखणो;

नह भेटे परनार, अचारी हनूमल,

करमी कीरत कोट, चडंते तो कमल. २

कंथकोटो मोटो करम, ठावो खत्रवट ठोड,

सोहड भड आखाड सिध, मोडतणो कुल मोड;

मोडतणो कुल मोड, सवाई मानजे,

वरदाई वरवीर, सदाय वखाणजे;

जशलोभी घण जाण, वरीसण जंगमे,

औपे सहज सुभाव, क्षत्रिपण अंगमे. ३

धारण हेकण कीत धर, वंस वधारण वान;
 सारण कारज सुकवियां, मारण दालद्रमान;
 मारण दालद्रमान, सधारण मंगणा,
 उन्नड हरज्यो उन्नड, दान ऊढंगणा;
 जशधारी जाडेज, सदा गढ लाजरो;
 भल कव उमगे भेट, मुख भोजराजरो.

४

गीत जाति झझाल.

समझण गुण रुपक सुयण, वर्यण लीयण वर वीर,
 कुंअरां गुरउं उजोत कर, धज बंधी लखधीर;
 धज बंधी लखधीर, करे नित धोखलौ
 कायम लाज म्रजाद, सदा चडती कला.
 पूरतपीसैं प्रवितैं, खत्री पण पालणो,
 आंमर, भीम, हमीर, खंगार, उजालणो.
 उमे करगैं जगऊपरां, सखरां खरी सहझ;
 वान वधारण वीर वर, शूर शधीर शकझ.
 शूर शधीर शकझ, तरीवर सारिखो,
 प्राण प्रमाण शंपेखैं, करे कवि पारखो;
 देशल सुत दातार, घणुं हीत दाखणो,
 रूडी रीत प्रवीत, दुआपरे राखणो.
 प्रीजी नवखंडे प्रसिधि, मांझी अमली माण;
 भौलीम खाटण निवड भद, जालिम जोध जुआण.
 जालिम जोध जुआण, जैवनां जीपणो.

१

२

१ वचन. २ मुख्य. ३ युद्ध. ४ पूरो तपस्वी. ५ पवित्र. ६ दाय.
 ७ सारा. ८ नकी. ९ सारां कार्य करवावाळो. १० प्रेक्षण करे. ११ दिल
 देखाडवावाळो. १२ द्वापार. १३ मर्यादा. १४ भलपण. १५ यवन. १६
 जीतवावाळो.

धांसा हर दल पासि, कन्हे पोरस वणो.

एकल मल्ल अवीह, लियां पांगी अणी,

वाँखाणे खट्टन, वडी राजस वणो.

३

है वगशैण गोहर्डरहर, मेर बरावर मन,

जग अंतर राखण शुजश, कयावरि भोज करन.

कयावरि भोज करन, पर दूख कप्पणो,

शासण शाहण लाख, पशां ऊसमपैणो,

भेद लेहे चत्रवेद, गुणां बह भक्तियाँ,

पण धारी लखपति शीर भूषितियां. ४

६९ ललित मुगट.

१	$१३+११=२४$	} एक दुहो.
२	$१३+११=२४$	

चोथी तुकनुं सिंहावलोकन त्रिभं-
गीना प्रथम यतिमां थाय.

३	$१०+८+८+६(४+८)=३२$	} त्रिभंगी एक करवो.
४	" = ३२	
५	" = ३२	
६	" = ३२	

(चोपाया)

ललित मुकुटमां एक दुहापर जाति त्रिभंगी आवे,

तेमां दश ने आठ आठपर, चार कला, गुरु लावे.

बत्रीश कलनां चार चरण रचि एवां रुडां भारे,

सिंह विलोकन दुहा छेहनुं प्रथम पदे ललकारे.

- १ फोज. २ विये नहि. ३ अणीने समये. ४ वस्त्राणे.
५ वर्ण. ६ हय. ७ बखसवावाळो. ८ गोडजीनो वंशज. ९ मेरू. १०
करिया वर=काम. ११ कर्ण. १२ हुकम. १३ समर्पण करवावाळो.
१४ प्रकारनां.

ललित मुगट.

रणपिंगलनी रीतथी रचीं दूहो निर्धार २,९३३२

तेपर अन्त उलालसह जाति त्रिभंगीधार. ३०,५६७

तुं धार त्रिभंगी, जातिरंगी, दूहासंगी, उलट धरी, ११,४९,८६०

कुल रदकल तेमां, जगण न जेमां, आठ ड एमां,

कवन करी; ११,६८०,७६

यति दशने आठे, तेपर आठे, षट्ने ठाठे, प्रास सजो ८,३९,१८७

गुरु छे छेवटमां, ललित मुगटमां, कुल पद खटमां,

भाव सजो. १ ९०४४१९

ललित मुगट.

लडो लंका जीती करी, आपी दासने राज

अवध नगर आनंदथी, आव्या रघुपतिराज.

रघुपति तो आव्या, सौ मनभाव्या, सीता लाव्या, शेष जाति

बहु वळी शूरनर, वनचर खेचर, वळकळमांवर कीसपति

अमरो असमाने, बेसी विमाने, कुसुमांजलीने वरसावे

नोवतनानादो, सरणइसादो, करी आल्हादो, दरशावे.

ललित मुगट.

करे जीत लंका कलह, दे भृत राज उदार,

आया राम अजोधियां, कवसलराज कुमार;

कवसल्लकुमारं, लेसियलारं, जंग जोधारं, शेष नती

वभीखण वधारं, अवर अपारं, पदम अढारं, कीसपती

अमरां असमाणं, बेठ विमाणं, सुमनसपाणं, वरसावे

घुर नोवत धाई, सुरां सवाई, धवल वधाई, सरसावे.

૬૨ મ્હોટો સાળોર, વડો સાળોર.

૧	$૬+૬+૬+૭=૨૩$	તેમાં અન્તે લઘુ.
૨	$૬+૬+૭ = ૧૭$	તેમાં અન્તે ગુરુ.
૩	$૬+૬+૬+૬=૨૦$	તેમાં અન્તે લઘુ.
૪	$૬+૬+૭ = ૧૭$	તેમાં અન્તે ગુરુ.

૬ રીતે પેહેલો દવાલો કરવો.

૧	$૬+૬+૬+૬=૨૦$	} આ પ્રમાણે બીજો, ત્રીજો અને ચોથો ઇત્યાદિ દવાલા કરવા.
૨	$૬+૬+૭ = ૧૭$	
૩	$૬+૬+૬+૬=૨૦$	
૪	$૬+૬+૭ = ૧૭$	

૬માં બીજી ને ચોથીનાં મોહરાં મળે, તેમાં લઘુગુરુ અન્તે આળવા. ૬ રીતે ચાર દવાલાનું ૬ક મોટું સાળોરગીત થાય. કેટલાક ૬મ કેહેછે, કે, સમ પદમાં છેલ્લો લઘુગુરુ આવે તો ૧૭ માત્રા આળવી, પણ છેલ્લો લઘુ આળવો હોય તો ૧૮ માત્રા આળવી; ૬ટલે પેહેલા દવાલાની માત્રા ૭૯ થાય અને બીજા દવાલાની ૭૪ થાય.

(કવિત)

મ્હોટા સાળોરની માંદ, છ પાંચ ને પાંચ સાત,
૬મ કલ ત્રેવીસનું, પે'લું પાદ તો કરો;
પાંચ પાંચ સાત તણું, બીજું ચોથું પદ રચો,
કલ સતર રચો તો, ગુરુ પ્રાસમાં ધરો.
પણ જો અઢાર રચો, તો અન્તે લઘુ લાવજો;
ત્રીજું પદ પાંચ કલ, ચાર વારનું રચો.
૬જ રીતે બાકીના દવાલા કરો પે'લો પાદ
વીસ કલ કરો કરી, ગીત રચવા મંચો.

उदाहरण.

मोटो साणोर.

वीर वडे साणोर वद सुजननां वखाणो	४०९६
ते घणां हृदयमां भेद करतां	७८२
शूरना पूरमां डूबतो खूबतो	१७०५६
तोय तनमां बहु ताण भरतां. १	७७४
वीर नर होय ते गाजतो धूधवे	११६१
नवडरे डग धेर शूर धरतो	७८३
कूडने कापतो क्रूर ऊथापतो	१७५६
जाप तो जरुर निज जात करतो. २	८३७

मोटो साणोर.

धुरां दरससर पांडु मुनि कला तेविस धर
 जुग विसख सपतकल दुसर जितरे
 पंच कल तेणाव्हे चारगण विषम पद
 सांमुहे मेल गण कला सतरे. १
 विषम सम विषम सम दधाले वेद तुक
 ठीक गुरु अंत तुक वहस ठाला
 प्रगट कल सितंतर हुवे द्वाले प्रथम
 दूसरे चिमंतर कला द्वाला. २
 असममें एकसी वीसमत आणजे
 बिया सम चरण चित जाणजे बेस
 गुरु हुवे अंत तिण तणी दस सात गिण
 लघु अंत सात जिण अढारे लेख. ३
 रस दीरघ दोउ नेम विण रचि जै

जिको व्हे बड़ो साणोर बुध जेर
घरे जो नेम सो गीत परबंधमें
शुध परहास होय भेद साणोर.
महोरा मेल अखरोट मेले अमल
परमुख सनमुख विमल समजावे
गुणी धन जाण गरजिके गुण गाथरा
गहर रघुनाथरा सुयश गावे.

४

५

मोटो साणोर.

धरा वेध खिन्न खेद चित्रकुट, गढ्ढेलडी, पूरवालखत लिखत प्रमाणो,
साह अवतार अवरंग सिसुपालरे, राजसी कृष्ण अवतार राणो,
मंडपो उभे कमधां धरे मांडवो, लिखत वर सुवर अंकूर लायो,
कथन सुण द्वारकां हुत आयो कृसन, उदेपूर हुंत तिम राण
आयो. २

धूरतां नगरां लिया साजम घणा, सेहरा बंध पेबँध सनेही,
यादवर कुंदणपुरं जेम तोरण चडे, जगारो जोधपुर कृसन जेही. ३
एक अधिकाइ हिंदु तुरक ईखतां, जिकानो बात संसार जाणी,
कृष्णधर रुखमणी ले गया कुंवारी, अमररीकलोधर परण
आणी. ४

धराधक धूण गढकोट चाडेणधक, दुरत रावण जिहीदेयण खगदाह,
पेलके रचो शिशुपाल माथो पटक, शिर एले कन्यो पतशाह. ५
राण वाखाण सुण बिरद घण रामहर, कथन बल दिछी मू एम
कहसी,

रायसी राण हिंदुआण धूम राखतां, राण वाखाण जुग चार
रहसी. ६

६३ प्रहास साणोर अथवा गर्भित साणोर.

१ लो दवालो.	{	१	$६+९+९+७=२३$
		२	$९+९+७=१७$
		३	$९+९+९+९=२०$
		४	$९+९+७=१७$
२ जो दवालो.	{	१	$९+९+९+९=२०$
		२	$९+९+७=१७$
		३	$९+९+९+९=२०$
		४	$९+९+७=१७$

उपरना बीजा दवाला प्रमाणे बाकीना दवाला करवा
तेमां अन्ते गुरु आवे.

(गीति)

गर्भित प्रहास मांहे म्होटा साणोरनुं बधुं आणो;
सममां अन्ते गुरु छे फेर खरो पटलो तमे जाणो.

उदाहरण.

प्रहाससाणोर.

ए साणोर प्रहास सुजन मनमां तो सजे;	८२९६
कीर्तिनां काम कंठे करैलां,	१६९
शूणतां शूरने शूर चडि जायछे;	२३६६
थायछे नेत्र भारे भरेलां. १	१६९

प्रहास साणोर.

गिरिपतिमुता नाथने हाथ जोडी करी
पूछियुं नाथ ! शो भेद एनो,
आपनुं ध्यान नित धरे आखी इला
करो नित ध्यान जप आप केनो?

हुं कहु विगत सुण सुचित सलुणी उभा
अगम परिव्रम्ह गतगुण अपारे,
निज रूपे आज संसार मांहे रहे
वळी संसारथी रहे बारें.

२

प्रहास साणौर.

दोउ कर जोड पूछियो शकत हे कण दिवस
आख जे जगतपति भेद इणरो,
आपरो ध्यान नित करे सारी इला
करो नित ध्यान सो आप किणरो.
आखहूं विगत हुय सुचित सांभळ उमा
अगम परिव्रह्म गत गुण अपारे,
रूप निज अखिल संसार मांहे रहे
वले संसारसुं रहे बारें.

१

२

दिल्लिना औरंगजेब पादशाहपर उद्देपुरना राणा
राजसिंहे चडाई करी ते वेळाना वर्णननुं गीत.

प्रहास साणौर.

दिळी उपरां रायसी राण चढियो जदन
नमर धुखमाल पुर लंकनाई,
घुआंसु हुवो इंद्रलोकसो धूधलो
तप गयो ठेठ अही रावताई.
सुतन जगराम आरंभ किया एरसा
असरमा प्रांजले सहर अगला,
पुरंदर मिंदराबीच काजल पडे
सहस्र फणतणा सिर जले संघळा.

१

२

हिंदवा छात आखियात वातां हुई
 सुजस हूवो तेण साखी अरकसोम,
 धराधर नेण अकला हुंवां धोंवांसुं
 धराधर शषि अकला हुवा धोम. ३
 आकुलत व्याकुलत फिरे राय आंगण
 पिंड किणभांत आराम पामे
 सदरदे सकरचा नेण मुंदेसरी
 नागणी नागसिर घडा नामे. ४

प्रहास साणोर.

करण अरथ चउदह विद्या देउर व्याकरण
 भला गुण जाणगिरै कुंअर भाखो,
 त्रिगुण मंत्रवेद ततैपंच रुडी तरह
 लहे पिंगल भरैह भेद लाखो. १
 अध्यातम मरम विस्तार बावन अखर
 संस्कृत पराकृत बिगत सूझे,
 पांडगति गीत समझण पाहेतै
 बहतरी कला खट भास बूझे. २
 भुजंगी छंद भमरावली त्रिमंगी
 पार्थिवी झंपताली पछोणे,
 चौरसा चोपई चोप चन्द्रायणी
 जाति रूपक तणी घणी जाणे. ३
 सकल जग ऊपरां अकल देशल सुतन
 सदा साभौंउ दरिआउ सारीखे,

गढपति नहि खोटा तणो ग्राहगु
प्रागरो पोतरो खरा परिखे.

४

६४ पाडगति, पाडगत.

१ चरण = २१ } २, ४ नां मोहोरां मळे तेमां गुरु
२ ,, = १८ } अन्ते आवे.
३ ,, = १९
४ ,, = १८

बीजा द्वालांनी पेहेली झडमां १९ मात्रा आवे, बाकी-
नी उपर प्रमाणे.

चूडामणि गीति.

पाडगतिमां विषमे ओगणिश कला बघी गणी आणो;
सममां अठार तेमां गुरु लघु म्होरे बधा मळे जाणो.
प्रथम द्वाला माटे एकविश कला कवि गणी लावे;
जागडदी रागडदी धागडदी पागडदी सरस आवे.

उदाहरण.

पाडगति.

गांडो भर्णो पाडगति आव्यो सुरताजे, १७१६

कागडदी कथन करतो बाहु शूर, २०६२

१ आ गीतनी दरेक झडमां प्रारंभमां नीचे लख्या शब्दो आवे.

धागडदी	डागडदी	धाधडदी
जागडदी	हागडदी	छागडदी
रागडदी	कागडदी	तागडदी
पागडदी	आगडदी	डागडदी
सागडदी	फागडदी	वागडदी
भागडदी	मागडदी	

રાગડદી રામ માંગડદી માલે,	૨૧૮
સાગડદી સરસજ મળે મરપૂર. ૧	૨૩૪૨
ધાગડદી જાગડદી ચરણ ચહાય,	૪૦૦૭
પાગડદી વાગડદી વદે સુરાગં;	૨૧૭૭
હાગડદી હામ આગડદી ઉચેર,	૧૮૧૧
ફાગડદી માગડદી મસ ફગાય. ૨	૨૪૧૦

પાડગતિ.

ગંગાગડદી ટુહૂ ઓઢાં ફલ ગાજે,
 તાગડદી તબલ બાજે રણતૂર;
 રાગડદી રામ શવણ જુધ રોપે,
 સાગડદી સમામ અડે સજસૂર.
 માગડદી મૂત જોગણ ગણ મેરવ
 આગડદી અક્ષર ગૃધંપ રિલ્ખઆણ,
 પાગડદી પ્રવલ પલમર દુર પેલ્લત
 વાગડદી વ્યોમ સુરંછયા વિમાણ.

બુદ્ધિવિલાસમાં આ ગીતનું માપ નીચે આપ્યા પ્રમાણે
 લાવવાનું જણાવે છે:—

૧. પ્રથમ ચરણ ૧૬ અક્ષર.	} બીજા અને ચોથાનાં મ્હોરાં મળે. ગીતમાં લાટાનુંપ્રાસ વ્રણા આવે.
૨. દ્વિતીય ચરણ ૧૪ અક્ષર.	
૩. તૃતીય ચરણ ૧૬ અક્ષર.	
૪. ચતુર્થ ચરણ ૧૪ અક્ષર.	

ઉદાહરણ માટે જુઓ નીચે આપેલું ગીત:—

पाडगति.

मंडे आखांडा अदंग ताल रागरंग मान,
चागिडी गिडिदा थाथागिडीदा अचंभ,
नितकार ततकार थैकार थैकार नाचे,
रमे लखपति अग नट नाटा रंभ.

१

धेधिकट धधकट ताधिमक ताधिमक,
रमझम ठमठम कृम एण रीत,
रणका झणका खाति भांति भाति कारशाल;

सामराय जादो देखे नाहक संगीत.

२

थोउग थोउग तता धत्ता धत्ता थंग थंग,
टहका गहका करे भेला खेला टोळ,

खेखट्ट विनट्ट नट जालिम तालिम खाना

झाझा देशळणी आगे रागरा अकोल.

३

तातागिनी तमं गटारं मळटा पड ताल,

वेहद मेहद नंद शब्द विचार;

भाउ राखे जुकांतिकां भवारां दलीद्र भाजे,

देखे इन्द्र वली कली जाडेजो दातार.

४

६५ हेला, हेलो.

पहेलो दवालो	१	चरण = १६	१, २ नो प्राप्त मळे.
	२	„ = १४	
	३	„ = १०	३, ६ नो प्राप्त मळे तेमां गुरु अम्ते आवे.
	४	„ = १४	
	५	„ = १४	४, ५ नो प्राप्त मळे.
	६	„ = १०	

१ मंडायो. २ अखांडो. ३ अचंबो. ४ टोळी. ५ जवरी. ६ देश-
लजीनां कुंअर. ७ नाद. ८ भाव. ९ जेनां तेना. १० भवभवनां.

ચૌદ માત્રાવાળી શ્લોકમાં એક ચોકલીયો ગણ અન્તે આવે.

बीजो दवालो	૧	ચરણ માત્રા = ૧૪
	૨	„ = ૧૪
	૩	„ = ૧૦
	૪	„ = ૧૪
	૫	„ = ૧૪
	૬	„ = ૧૦

બીજા દવાલા પ્રમાણે બાકીના દવાલા કરવા.

(કાવિત.)

પે'લા બીજા ચોથા અને પાંચમામાં ચૌદ કલ,
તેમાં હેલો એક ગણ ચોકલીયો થાયછે;
પે'લા દવાલાની માંહે પે'લું પદ સોઝનું છે,
પે'લા બીજા કેરાં મ્હોરાં મલતાં જણાયછે;
ચોથા સાથે પાંચમાના પ્રાસ મલે ઠીકઠાક,
ત્રીજા છઠ્ઠા કેરી કલ દશ વધી આજવી;
તેના પ્રાસ માંહે અન્તે ગુરુ લઘુ લાવવાના,
મ રીતે હેલા ની રીત સુકવિયે જાણવી. ૧

ઉદાહરણ.

હેલો.

હેલા રમતો ઠેલા દેતો,	૯
લક્ષ વાત ન એક લેતો,	૪૯
ચઢી રમતે ચાલ,	૪૦
खेल खेल्यो खोट खाधी,	૩૬
લાભ વાત ન લેશ લાધી,	૪૯
हवे भा ! संभाळ. ૧.	૩૬
जन्मथी ते मरण सूधी	૭૦

केम खोई बेश सुधी	३६
काई पाछळ पेख;	४९
बाल रमतो हवे शोभे,	२०
केम लेवायो तुं लोभे,	३६
थई दानो देख. २.	२

हेला.

उठी जइ कौशल मात पासे,
लळी नामे शीश त्रासे;
वदे वाणी दीन;
केकई बदनाम कीधो,
दोष मोठो मने दीधो,
थयो तार विहीन. १
रोई क्यम सुत नीर ढाळे,
टळे भावो नको काळे,
बने जे बननार;
पढी काया स्नेह साटे;
दाह अग्नि कार्य माटे
भाई था तैयार.

२

६६ शुद्ध शाणोर.

पेहेलो दवालो {

१	६+९+९+७=२३	
२	९+९+८ = १८	तेमां अन्ते गुरु लघु.
३	९+९+९+९=२०	
४	९+९+८ = १८	तेमां अन्ते गुरु लघु.

$$\begin{array}{l} \text{बीजो दवालो} \left\{ \begin{array}{l} १ \quad ५+५+५+५=२० \\ २ \quad ५+५+८ = १८ \text{ तेमां अन्ते गुरु लघु.} \\ ३ \quad ५+५+५+५=२० \\ ४ \quad ५+५+८ = १८ \text{ तेमां गुरु लघु.} \end{array} \right.$$

गीती.

म्होटा साणोर तणी रचना बधिय शुद्ध विषे आवे;
समसां अढार तेमां गुरु लघु अन्ते खरेखरो लावे.

उदाहरण.

शुद्ध साणोर.

शुद्ध साणोरमां तोरसां गाय शुं गाय. १	१९३३३
जो अल्या शत्रुना हाथ संभाळ;	१७५६
एक फटका थकी फाडी तन नांखशे,	२३७१
सांखशे शी रीते भाळ भई भाळ. १	२३६६
चोट ले चालवी चोटी संभाळीने	१७५६
तो पछी डर अरीनो न नादान,	१७६९
पण कदी सामटो तुज पटो मारतां.	१९०१
चेतजे चतुर नर जाळवी सान.	१८२४

शुद्ध साणोर.

मगण आद गुरु तीन फल रमा विबुधा मही
पिता पिंगल गिरा मात तन पीत,
रिख कश्यप आरोहण कमठ शृंगार रस-
मगधपत द्विजवरण नयण त्रिय मीत. १
सरव लघु नगण आयुष वृवण सुर सरप-
तात विध सावित्री कनक रंग तेण

भृगुमन चढण गज नउ रसमे अभंग
तृप मागध देश कुल विप्र मुर नेण. २

६७ चोटियो.

१	४+९+९+९=१९ मात्रा	
२	अन्ते बे गुरुवाळा त्रण चोकलिया=१२	२, ४, ९ नां मोहोरां मळे तेमां अन्ते बे गुरु आवे.
३	४ चोकलिया गण=१६ मात्रा	
४	अन्ते बे गुरुवाळा ३ चोकलिया=१२	
९	४+९+९+९=१९ मात्रा	

उपर प्रमाणे प्रथम दवालो करवो.

बीजा दवालांमां प्रथम चरणमां १६ मात्रा, बाकी
बीजी उपर प्रमाणें.

(कवित.)

चोकलिया चारतणुं पे'लुं त्रीजुं पाद थाय,
पण ओगणीश तणुं आदि आदिनुं करो;
तेमां चार पांच पांच पांच एम यति थाय,
एज रीते पांचमानुं माप धारीने धरो;
अन्ते बे गुरु तणा तो त्रण चोकलिया गण,
तेनी बार कळा बीजे चोथे पदे आणजो
चोटियामां म्होरां मळे बीजा चोथा पांचमानां,
तेमां अन्ते बे गुरु तो आवे एम जाणजो.

उदाहरण.

चोटियो.

चतुरा ! चोटिया गीतमां गायळे,	१०८६
लावो लेवा आवी,	१
ए सद्गुण तणो भंडारी,	२२
तेने साथे लावी,	१

बुद्धि ललचाइ पडीने गमावी. १	४४१
पण सद्गुण ते कोना के'वा,	१०
ए जो अंतर आणे,	१२
तो तो फरक पडे नहि एमां,	१७४
जुगत करी जो जाणे,	१
पण जो प्रीतिनी रीतिये प्रमाणे. २	४७६

चोटियो.

बारि आवरे रण रोप बंका,
 तने सुग्रीव बकारे,
 उठी झटपट दोडी आवी,
 अति क्रोध उर धारे,
 आ हुं आव्यो उभो छुं पलकोर. १
 तारा तरछोडी ते आव्यो,
 ए तो विजयी वाली,
 एक एकनो घातज करवा,
 निज गदा कर झाली,
 बाइया ए जेम करि परस्पर झाली. २

चोटियो.

बारि आवरे रण रोपर बंका, बंधु सुग्रीव बकारे,
 उठे सुण धम जगड अधायो, धींग क्रोध उर धारे,
 हुं हिव आवियो पग मांड हकारे. १
 तारा हटक उलंघे तावां, आयो बाल अफारां,
 बेहू एम जूटीया बंधव पिंड बली अणपारां,
 खूटा मदझर जुगजाण खंभारा. २

વર્ણમેલ સમગીત.

૬૮ અર્ધ સોલગોલો-અર્ધગોલ.

- ૧ પાદમાં અક્ષર ૮ } ચારેનાં મોહારાં મલે. ચોથા ચરણમાં
૨ પાદમાં અક્ષર ૮ } વિપ્સા આવે.
૩ પાદમાં અક્ષર ૮ } છેલ્લા ગુરુ લઘુ ઉદાહરણમાં આવેછે પણ
૪ પાદમાં અક્ષર ૮ } નિયમમાં જણાવ્યું નથી.

દુહા.

પ્રતિપદ અક્ષર આઠમાં, અન્તે લઘુ ગુરુ આળ;
ચારે-જો'રાં જ્યમ મલે, ત્યમ રચના કરી જાળ.
વિપ્સા વિગને આળવો, ચોથા પદને ઠામ;
અર્ધસોલગોલો વદે કાલિજન પડું નામ.

ઉદાહરણ.

પ્રભુ પદ મુલકાર,	૧૯૨
સેવવાને ચિત ધાર;	૧૭૨
નિરાધારનો આધાર,	૧૩૮
તે આધાર ધાર ધાર. ૧	૧૬૨
ઓઠું બીજું નોખું રાખ;	૧૨૨
મક્તિ માવ પૂરો દાખ;	૧૩૨
પ્રભુ પ્રીત રસ ચાખ;	૧૮૮
પ્રભુ નામ માખ માખ. ૨	૧૭૨
ઉદ્ધાર ઇનાર્થી થાય,	૧૩૩
પાપ વધાં વળી જાય;	૧૧૧
ચિત્ત જો ચોખું રચાય;	૧૭૨

प्रभु थाय स्हाय स्हाय. ३	१७२
मन केरो मेल काप,	१६४
चित्त प्रभु पदे आप;	१५९
टळशे तेथी संताप,	१३२
जशे वळी पाप पाप. ४	१६६

अरधगोख.

सांभळी इसी सराह.

लायो सीत भरी लाह.

मची शके लोक माह;

त्राह त्राह त्राह त्राह. १

६९ सवायो.

- १ स+स=८
- २ स+स=८
- ३ स+स=८ पांचेनां मोहोरां मळे.
- ४ स+स=८
- ५ स+स+स+स=१६

दुहा.

प्रथम पाद बे सगणनुं, त्रण पद तेवां आण;

पाद वधेलुं पाचगुं, चार सगणनुं जाण. १

एक सवाया गीतमां, पांच पाद तो थाय,

पांचे पदनां प्रास तों, सरखा मळता जाय. २

उदाहरण.

शुभ काम करो; २८

प्रभुथीज डरो; २८

खरु तो उचरो; २८

नहि केनुँ हरो, २८

कूँडमां न गरचो, जन एज खरो. १७९६

सवायो.

पर सत्त पटें, कर जुझ कटें

भिद वाण भटें, हद माण हटें;

रतकुंभ जगावण, राण रटें. १

वर्णमेळ.

विषम गीत

७० दुजो एकलवर्णो-घणकठो.

१ पादमां १८ वर्ण.

२ पादमां १३ वर्ण.

३ पादमां १६ वर्ण.

४ पादमां १३ वर्ण.

सर्व लघु मात्रा.

आवो प्रथम दवालो करवो; पण बीजा दवालांना प्रथम चरणमां १६ लघु वर्ण करवा.

(सवैया एकत्रीशा.)

प्रथम दवाले पे'ला पदमां अठार अक्षर लघुना आण;
अकर दवाले सौळ ज आवे बीजे पद सौमां त्यम जाण;
सममां अक्षर तेर लघु करी, तेनां म्होरां मळतां जाय;
बीजो एकलवर्णो एवो, घणकठ बीजे नाम वदाय.

उदाहरण.

दूजो एकलवर्णो

थइ थइ थननन झम झम झररर कल, २६२१४४

लचि लचि ढळि ढळत धन वधु. ८१९२

धिक धिक धिक धिक करि करि शुणवन, ६९९३६

फट फट कहत फिटवत मधु.

८१९२.

दूजो एकलवर्णो.

गह मत गत असत अवरतत परगत,
अखत दुचित रत भरथ अत;
जगपत हित मुख दुर इण भत जिम,
प्रभत हुवत दिन रमणपत.

७७ सपाखरो-साठ अक्षरो.

१ पादमां अक्षर=१८	} २, ४ नां मोहोरां मळे; अन्ते गुरु लघु. सभन ए चण गण न आवे तो सारुं.
२ पादमां अक्षर=१४	
३ पादमां अक्षर=१६	
४ पादमां अक्षर=१४	

बीजा दवालांमां पेहेली झड १६ अक्षरनी आवे. बाकी-
नी उपर प्रमाणे.

(हरिगीत.)

पद प्रथम वर्ण अठार आवे, बाकी विषम सौल छे;
समसांह आवे चौद तेमां अन्त गुरु लघु तोल छे;
मो'रां मळे समनां बधां छे यसक एज सपाखरो;

गण सभन घणुं करी पाद सांहे; लाबवा मन नव करो.

उदाहरण.

दृढ युवाकौट घेरी लेवा, चोट पूरेपूरी देवा,	१०२८०
जोसथी विकारो, उकाळे चढीने धाय;	८७७९
इन्द्रियोने फोडी तोडी, नाशना मारगे जोडी,	४६११
बेकावी बेकावी लावी, लगाडी छे ला'य. १	८४४९
बळी बळी स्थिर थाय, ओलवी न को ओलाय;	३९४९४
जोशरूपी घी होमाय, तेथी न ठराय.	११३९९

तोय जोस वधे तेम, लाग मळे तेम तेम,	४२६९१
झोकावी झुजुमे झाजुं, झालीं न झलाय. २	११४१७
झुंझवीने झुंझवे शुं ? इन्द्रियो अतिशें थाकी,	६६९१
पाक्या पान जेवी पाकी, खोखुं खाली जेम;	८२०१
बोखुं मोढुं चोखुं थयुं, टूट्यो दांत केरो घेरो,	२११३
चावी चावी चोट देता, घंटी घाण एम. ३	१०२७३

सपाखरो.

अंगा सवायो उससे तायो सुणे वेण राणवाला;
 वडाला छोहमें छायो चखां चोल वृन;
 कलेयुं अधायो लेण रटकां सजोर काथे,
 कटकां रामरे माथे आयो कुंभकन.
 असंहा वदन वाणी बोलतो पुलस्त अंसी,
 क्रोडाल त्रसूल तसा तोलतो कसूर;
 मिले मूछां झूहरां डोलतो आकारीठ महा;
 गरीठ दोयणां हियां छोलतो गरूर.

अथगीत जाति सपाखरो.

काछ धरात्ति सोरठ सिंधि हालार अपार कृति,
 जालेर शाचोर लगे जेशाण जोधाण;
 मालवे महिवे मांडी मेढते ठकाणे मोटे.
 वंचे गळे कोटे लाखा ताहरा वखाण, १
 केच सुकराण वीच कामीक कनोज काशी,
 घाँट मेढपाट धार उजेण खंधौर
 सांगांनेर अजमेर सालहेर मोलेर मूँधो,

च्यारि चकांमांही सामां थारो नामा चार. १

आशेर मांभेर बुंदी आगरे आबेर आवु

दिली नार नोर छोल थान खान देश,

ताहरो तमामी हरावडे वडे राइतने

प्रथि नवे खंडे पुगो शुजश प्रवेश. ३

तिलंक बंगाल गौड शूरती खंभात तोंई,

करे कवि पात्र खरा ताहरा केवॉर

तपे घणुं घणां दीह भूज देशपतीतणां,

दीठो न छत्रीशे वंशे तुं जिशो दातार. ४

७२ एकलवर्णो.

१ पादमां=१८ ल. तुमुलक अं. ११९३ र. पिं.

अति शक्वरी २ पादमां=१९ वर्ण. २, ४ नो प्रास मळे

नुं २४५७६ मुं रूप

तेमां उपान्त्य गुरु आवे;

बाकीना बधा लघु आवे.

३ पादमां=१६ वर्ण. अचलधृति अं. ११०७ रणापिंगळ

भा. १ लो.

४ पादमां=१९ वर्ण. चरणमां सर्व लघु वर्ण

आवे.

आ प्रमाणे प्रथम दवालो करवो, पण बीजा दवालांना

प्रथम चरणमां १६ लघु आणवा.

(दुहा)

अदार लघु, पद प्रथममां, सममां पंदर आण;

प्रास मळे ते वे तणा, अन्ते गुरु लघु जाण.

अवर विषम पद सोळनां, एकल वर्णामाय;
चार दवाला सौ मळी, एक गीतमां थाय.

उदाहरण.

तुमुलक प्रथम चरण कविवर करी धर,	२६२१४४
अति शक्वरीनुं द्वितीय चतुर आण;	२४५७६
तृतीय चरण अति अवलधृतिनुं कर,	६५५३६
द्वितीय चतुर चरण गलथकी जाण. १	२४५७६
भगवत रटण भगत कर निशदिन,	६५५३६
भली रीत भली भली भगत जन साथ;	२४५७६
जगत जरुर गण कुडकर दुखभर,	६५५३६
मग चरण धरी ग्रह सुख भरी बाथ. २	२४५७६

एकलवर्णो.

दलबल सज दुगम चाडिय सुत दसरथ,
तहक तबल अत डरुत तँबाह;
समरण उवर वरण घण सिय पद,
वहत चरण उभरण वनवाह. १
चलकर मजल निकर गिर पहुंचिय,
चढ रज अरस फरक धुज चाह;
मुज मुकर अवत शुण लिखमण,
निरबल निरख भरथ नरनार.

७३ शिरखूली निशाणी.

१,	१२+९=२१	} प्रथम विरामनां चारे मोहोरां मळे.
२,	१२+९=२१	
३,	१२+९=२१	
४,	१२+९=२१	

દાર અને નવ કલના, યતિ બે આળજો,	૩૦૪૧
મો' રાં ચારે દલના, મધ્ય મિલાવજો;	૩૬૨૭
૫ શિરશ્ચૂલી લલના, વિશ કલ ઇકની,	૪૦૦૭
૬માં જગકરતલના, ગુણ ગવરાવજો.	૪૦૩૩

રણપિંગલમાં પૃ. ૨૬ મે રાસા જાતિ અંક ૭૩ ની છે
અને જે વસંતતિલકા વૃત્તને રાગે ગવાયછે; તેનું માપ $૧૨+૯$
 $=૨૧$ છે, પણ આ તે ઢાળે ગાઈ શકાતી નથી.

નિશાળી શિરશ્ચૂલી.

નાચે મોર નિહારે અહિંફળ ઉપરે,
મૂષક શીર્ષ ન ધારે ઘાત મજારિયાં;
માહોમાહ ન મારે, વેર વુન્યાદરા,
હસે તેજ અકારે, રાજે રઘુપતી.

૭૪ શુદ્ધ નિશાળી.

૧,	$૧૩+૧૦=૨૩$	} તેમાં છેલા બે ગુરુ. ચારેનાં મોહોરાં મળે.
૨,	$૧૩+૧૦=૨૩$	
૩,	$૧૩+૧૦=૨૩$	
૪,	$૧૩+૧૦=૨૩$	

તેર દશે યતિ આળતાં, ત્રેવિશ કલ જાળો,	૫૮૫૮
પ્રતિ પદકેરા અન્તમાં, બે ગુરુ ગુણિ ! આળો,	૫૮૩૮
મોહોરાં મળતાં ચારનાં, કવિ કરશે શાળો,	૨૨૭૧
શુદ્ધ નિશાળી એહનું, નામ જ પરમાળો.	૫૮૩૭

રણપિંગલમાં પૃ. ૩૦ મે અંક ૮૫ દટપટ, દટપટ છે
તેનું માપ $૧૩+૧૦=૨૩$ તેમાં અંતે બે ગુરુ છે.

અંક ૮૬ મે નિશ્રેણી જાતિ છે તેનું માપ $૧૩+૧૦$ એવા
બે યતિને છેડે એકેકો ગુરુ આવે.

અર્ધ સમ જાતિમાં પૃ. ૭૫ મે અંક ૬ વાળી નિશાળી છે.

शुद्ध निशाणी

सिंघ अजा सामल सलल, पीवे इकथाला,
तसकर दबे उलुक ज्यों, ऊगा किरणाला;
पडी न छेडे पारकी, चहु वरण विचाला,
ऐसा राज करे अवध, दसरथनृपबाला.

७५ निशाणी गरबत वा गर्भित.

१,	$१०+१३=२३$	} तेमां छेला बे लघु. चोरनां म्होरां मळे.
२,	$१०+१३=२३$	
३,	$१०+१३=२३$	
४,	$१०+१३=२३$	

तेर कळा प्रथमे धरी, दश तेह उपर कर,	४४४७४
एम कळा त्रैवीशमां, लघु बे छेवट धर;	४०२७२
निशाणी गरबत कहे, एवाने कवि वर;	३९७३५
म्होरां मळतां, चारनां, आवे छेवटपर.	३९६६७

गरबत निशाणी.

द्रढ प्रताप आठूं, दिसां प्रसरे अवनो पर
हितु कमल फूले, विहद भृत चक्र हरखभर;
नीश अनीत कडुं लेश नह तहके दुःख तिमर,
सूरज कुल सूरज तपे बड तेज सियावर.

७६ निशाणी सिंहचली.

१,	$९+४+३+४=(१६)+३+४+३=१०=२६$	} १, २ तथा ३, ४ नां म्होरां मळे.
२,	$९+४+३+४=(१६)+३+४+३=१०=२६$	
३,	$९+४+३+४=(१६)+३+४+३=१०=२६$	
४,	$९+४+३+४=(१६)+३+४+३=१०=२६$	

प्रौढनी बे झड भइने एक आवे, तेमां दश मात्राना

यतिनुं सिंहावलोकनं प्रत्येक झडना पछीनां सोळ मात्रानां
यतिमां आवे.

कळ पांच उपर चार आवे, राम उपर चार; १०६३१४

कळ राम उपर चार ने व्रण, एम दश कळ धार; ११७९२७

एम दश कळ गल प्रास मोरे, सोल यति पर आण, ७९०६३

सिंहावलोकन सोळ यतिमां, सिंहचलीमां जाण. ८९०५९

रणपिंगल मात्रामेळ प्रकरण पृष्ठ ४१ मा. १०१

शंकर जाति.

निशाणी सिंहचली.

रघुवंश नायक किरत जिसकी, कवण वरणे साज;

कुण साज वरणे किरत जे नर, उदध बंधे पाज;

दध पाज बंधे कवण लावे, उतर मारग छैह,

मग छैह उतर करे गिणती, बुंद श्रावण मेह.

७७ निशाणी दुमेल, दुमला, दुमल.

१,	$१४+९=२३$	तेमां अन्ते गुरुलघु आवे अने प्रत्येक पदना विरामनां म्होरां मळतां चारे पदनां थडने आठ म्होरां भळे.
२,	$१४+९=२३$	
३,	$१४+९=२३$	
४,	$१४+९=२३$	

चौद नवे यति ठिक रचाय, प्रास मळो जाय, २०६६३

त्रेविश कळ पदमां गगाय, दुमल एम थाय; २४१८७

दुमला दुमेल पण कथाय, के'छे कविराय; २४८३७

म्होरे आठ गुरु लघु थाय, निशाणी वदाय. २४८४१

रणपिंगलमां पृ. ४०९ मां दुमिला—द्विमिला ८ सगणतो

छे ते साथे आने कशो संबंध नथी. मात्र नाम मळतुं छे.

निशाणी दुमला.

दंड धजा के हो दतार, धनू वंका धार,

पलछ सास पुण जे पुकार, छंद मद्रासार;
चोरी पर चिज हरण चार, नर जोरी नार,
एसा राज करे उदार, कवसलकूमार.

७८ निशाणी मारु.

१,	१६+१२=२८	} तेमां अन्ते बे गुरु ने म्होरां चारेनां मळे.
२,	१६+१२=२८	
३,	१६+१२=२८	
४,	१६+१२=२८	

कला सोळ पर बार करीने, अडाविस कळ आणो, ६४२५०
अन्ते तेमां बे गुरु आवे, जुमती पदनी जाणो; २०४४०
म्हो'रां चारे आणी मळता, मारु निशाणी माणो; १११४३
रणपिंगलनी सार रसीली, पूरा जाति प्रमाणो. ४६५२२

रणपिंगल पृ. ४६ ककुभाजाति. ११६

निशाणी मारु.

धाम धाम जिग होय, वेद धुन रिख अभीराम ररंदे;
दया वंदत दिल साह मुमदिल, हित पर पीर हरंदे;
पवन अवर जिह सुखी अपारां, वन गुह पूर घरंदे,
अदल नीत जगजीत अज्योध्या, रघुवर राज करंदे.

७९. निशाणी सोहणी.

१,	१३+१६ तेमां अन्ते बे गुरु=२९	} चारेनां म्होरां मळे.
२,	१३+१६ तेमां अन्ते बे गुरु=२९	
३,	१३+१६ तेमां अन्ते बे गुरु=२९	
४,	१३+१६ तेमां अन्ते बे गुरु=२९	

कळा तेर प्रथमे करी, सोळ कळा ते पर सोहावे, ८०१७०४
कुल ओगणविश कल करी, लक्षी छेला बे गुरु लावे; ७५१६६
मैलवणी म्होरांतणी, एमां चारे मळती आवे; २८७१६
सरस निशाणी सोहणी, भलीभात कविजन मन आवे. ७१४५३५

निशाणी गधर.

जिण पुर उपराजे, अवर न गाजे, केवल मेघ घुरायंदा,
 सब रहे ठिकाणें, हुकम प्रमाणे, मारूत मते चळायंदा
 वां काल अराणो भय नहि आणो, भय दुजदीना लायंदा,
 १) राघव राजिंदा अवध नरेंदा, एसा राज दिपायंदा.

८३ निशाणी झिगर.

१, १८+१४=३२	} तेमां अन्ते मगण अने चारेंनां म्हो- सां मळे.
२, १८+१४=३२	
३, १८+१४=३२	
४, १८+१४=३२	

कल अठार पेला यतिमां आणी, बीजे चौद धरावेछे, १२१५४५;
 ए. सीते पद कल बत्रिश माहे, म्होरे मगण मचावेछे, १६८२१५;
 वळीं तेमां म्होरां चारे मळतां, कविवर आप रुचावेछे, १४६८५८;
 ५) निशाणी झीगरमां कुलकल, शत अठ्ठाविश आवेछे, १३१८७४;

निशाणीं झिगर.

खटतीशु वंशतणा क्षितधारी, विग्रहपुर वराराहे,
 धूनामा आय करे निजराणा, लेघन जिके धराराहे;
 धर धाकांहूत चहू चक धूजे, दिलखल पडे दराराहे;
 कवशल्यानंद जिसीकारेणा, एसा तेज कराराहे.

८४ निशाणी पेडी.

१, १८ (२+१६)+१६+१६+१४=६४	} तेमां अन्ते मगण आवेने चारेंनां म्हो- रां मळे, तेमज १८ अने सोळना यति- नां प्राप्त मळे.
२, १८ (२+१६)+१६+१६+१४=६४	
३, १८ (२+१६)+१६+१६+१४=६४	
४, १८ (२+१६)+१६+१६+१४=६४	

कळ बेपर सोळ कळा धर कविवर,

सोळ कळा वळीं धर ते उपर;

ते उपर सोळ कळा लावी, तेना प्रास मिलावे छे. १

पछीं ते पर चौद कळा कवि धरतां,

ठीक चार याति एवा करतां,

कुल चौसठ कलनुं शोभीतुं, एक चरण कवि लावे छे. २

शुभ कुल चार चरण एवां लावी, चारेनां म्होरां मेलावी,

[उलट धरीने मन मोजीलुं, रचना सरस रचावे छे. ३

नरों रचों जाति पेड़ी निशानी, बेसो छप्पन कल कुल आणी,

विविध प्रकारे कविवर सुंदर, रस रंगीलो

निशानी पेड़ी.

जिण रैयत साथ सुखां सरसाई, सातुं ईतिभं

निजदल गवण अगम कर दीरध, घेरत

षट्तरितहिं सफल कुसमवन दरखत, षट् हरिं

बारहीं मास सदा मन भाया, पावसपूर

विधिहर इन्द्रादि थपे थिर थाणा, तजत.

ते उर ध्यान धरे निस वासर, जे जे शब्द

सरसातु द्वीप नवे खंड भारी, फेली उज्ज्वल कीर्ति अपारा,

दसरथ रंद अवधपूर नायक, एसा राज करदा हे. ॥ १ ॥

समाप्त.

निशानी पेड़ी.

श्री लक्ष्मपतजी बहु विद्या शोखी, कविशाला करवाने नौखी,

जूदी जागिर तेनी आपी, भुज पोशाल ठरावीने;

ए रावे ग्रंथो रची रचावी, कविता रचवा आपी चावी,
 पछी पोशाले काम कर्यु बहु कुशल कवि बनावीने;
 कवि प्राणजोवन पोशाले ज्यारे, डिंगल त्यां शीखववा त्याने
 बेसलमेर प्रति मगावी, चलवी ते सुधरावीने .
 श्री खैंगारजी नृपति जे वारे, डिंगल कृति विचारी स्यारे
 गूर्जरमां रणशूर दिवाने, रची छे उलट धरावीने.

०७ १००० २२१
 कल अढार पेला यि
 ष. सीते पद कल बा.
 लीं तेमां म्होरां चा
 निशाणी झीगरमा

खटतीशु वंशतणा
 मामा आय.

૪૦૪.૧

1406

રૂઢાઈ

રૂઢાપિંગાળ ભા. ૩. - રૂઢાઈ
ભાવ ઉદયરામ.

ગિ. ૨૧/૧૦

6 DEC 1986

જાન-૨૫/૧

21 SEP 1987

૪૦૪.૧

રૂઢાઈ

1406

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ - ૯